

Universita Karlova v Praze

Filosofická fakulta

Ústav řeckých a latinských studií

**Erasmus Rotterdamský: Dialogus Ciceronianus -
překlad a komentář vybraných částí**

Erasmus of Rotterdam: Dialogus Ciceronianus -
translation of selected parts and commentary

Jan Morávek

- diplomová práce -

2016

vedoucí dipl. práce: doc. PhDr. Eva Kuťáková, CSc.

*Gratiam summam meritamque docenti eximia quae consiliis optimis
me multum adiuvit pro patientia ac benignitate ex animo refero.*

*Haud parvae gratiae et amicae et proximis meis agenda sunt
cum mihi semper adfuerint patientiam studiumque adhibentes.*

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 31. července 2016.

.....
Jan Morávek

Klíčová slova:

Erasmus – Cicero – ciceroniáni – dialogus ciceronianus – latinská stylistika – historie latiny
– latina v renesanci – humanistická latina

Key words:

Erasmus – Cicero – ciceronians – dialogus ciceronianus – Latin stylistics – history of the
Latin language – Renaissance Latin – humanist Latin

Abstrakt

Hlavním cílem této diplomové práce je přinést českému čtenáři adekvátní překlad vybraných pasáží díla Erasma Rotterdamského *Dialogus Ciceronianus sive de optimo genere dicendi*. Erasmův dialog významně zasáhl do historie sporů o podobu imitace M. Tullia Cicerona, které se mezi humanisty rozpoutaly na konci 15. století a s různou intenzitou pokračovaly dalších sto let. Erasmus odmítl pedantskou nápodobu formálních rysů Ciceronova jazyka, v níž spatřoval nebezpečí pro křesťanskou víru a vzdělání.

Práce má dvě části, teoretickou a překladovou. Teoretická část stručně popisuje vývoj názorů na imitaci Cicerona od antiky do 16. století a věnuje se rozboru obsahu celého dialogu s důrazem na uvedení nejdůležitějších Erasmových myšlenek. Druhá část obsahuje překlad tří vybraných pasáží, jehož důležitou součástí jsou poznámky věcného i translato-logického charakteru.

Abstract

The main aim of this diploma thesis is to bring to Czech readers an appropriate translation of selected passages from *Dialogus Ciceronianus sive de optimo genere dicendi* by Erasmus of Rotterdam. By this work, Erasmus significantly affected the history of disputes over the form of imitation of M. Tullius Cicero, which started among humanists at the end of the 15th century and continued, with varying intensity, for a hundred following years. Erasmus rejected pedantic imitation of formal features of Cicero's language which he considered a threat for Christian religion and education.

The thesis is divided into two parts, a theoretical and a practical one. The theoretical part briefly describes the development of opinions on the imitation of Cicero from the ancient times to the 16th century and deals with the analysis of the contents of the dialogue as a whole with an emphasis on stating the most important Erasmus' ideas. The second part comprises of a translation of selected passages accompanied by factual and translational notes.

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Erasmův životopis.....	8
3. Stručná historie ciceroniánství.....	12
3.1. Od antiky do prvního velkého střetu.....	12
3.1.1. Marcus Tullius Cicero.....	13
3.1.2. Ciceronovi antičtí následovníci.....	14
3.1.3. Francesco Petrarca a raní humanisté.....	15
3.2. První spor o způsob imitace Poliziano vs. Cortesi.....	17
3.3. Hlavní období střetů a druhý spor Pico vs. Bembo.....	19
4. <i>Dialogus Ciceronianus</i>	22
4.1. Erasmus a Cicero.....	22
4.2. Erasmus a ciceroniáni.....	23
4.3. První edice.....	24
4.4. Literární forma.....	25
4.5. Rozbor díla.....	26
4.5.1. První část: karikatura ciceroniána.....	26
4.5.2. Druhá část: vyvrácení ciceronského kultu.....	28
4.5.3. Třetí část: katalog latinských autorů a závěr.....	29
4.5.4. Ústřední témata: útok na pohany a obrana vzdělání.....	30
5. Překladová část.....	31
5.1. Poznámky k překladu.....	31
5.2. Překlad vybraných pasáží s poznámkami.....	35
6. Závěr.....	75
Bibliografie.....	77

1. ÚVOD

Ve středověku, kdy lidé tolik nedbali o podobu věcí na tomto světě, ale spíše se upínali na život posmrtný, formální stránka jazyka, tedy něčeho, co se týká pozemského bytí, nebyla natolik důležitá, aby se o ni mezi vzdělanci vedly spory. Situace se však mění, když se lidé začnou vymezovat vůči středověku a upínat pozornost k antice. Hledají v ní inspiraci nejen myšlenkovou, ale i formální.

Pojátkem renesance s antikou byla latina, adoptována církví jako oficiální jazyk, což jí v době, kdy už nebyla ničím mateřštinou, zajistilo „posmrtný život“. Podoba latiny se však během tisíce let značně vzdálila od literárního jazyka antických spisovatelů. Renesanční obdiv k antice vzbudil u humanistů touhu vrátit jí její původní podobu. Ale aby tato obnova proběhla úspěšně, bylo třeba vybrat stylistický vzor, jehož imitací bude možné latinu očistit. Tímto ideálním vzorem se stal Marcus Tullius Cicero. Humanisté tak pokračovali v tradici, která začala nedlouho po smrti tohoto římského řečníka. Přestože všichni uznali, že Cicero latinu ovládá mistrně, neshodli se, zda je jeho jazyk opravdu *nejlepší* a zda dokáže plnit plnohodnotnou komunikační funkci, tedy zda je s ním možné v kterékoliv situaci vyjádřit jakoukoliv myšlenku. Postupně se v otázce stylistické nápodoby vytvořily dvě názorově odlišné skupiny. Jednu tvoří ciceroniáni, kteří imitovali téměř výlučně Cicerona a ostatní antické spisovatele za stylistické vzory odmítali, druhou pak eklektici, kteří formovali svůj styl podle různorodých autorů, někdy dokonce i pozdně antických. Tyto spory o imitaci se vedly mnoho desítek let a vytvořily jednu z důležitých kapitol historie latinského jazyka

Hlavním cílem této práce je poskytnout českému čtenáři adekvátní překlad části díla Erasma Rotterdamského *Dialogus Ciceronianus sive de optimo genere dicendi*, ve kterém holandský učenec jasně deklaroval své názory na nápodobu antických vzorů a ukázal, ke kterému z výše uvedených proudů náleží. Tento překlad mi zároveň poslouží jako východisko k popisu stručného vývoje otázky ciceronské imitace, který nebyl, pokud je mi známo, dosud v češtině zpracována.

Překlad spisu Erasma Rotterdamského jsem si zvolil proto, že ačkoliv se jedná o jednoho z nejvýznamějších humanistů, z několika desítek spisů se moderního českého překladu dočkalo jen pár děl. Touto prací chci tedy zpřístupnit českým čtenářům, kteří neovládají latinu, alespoň část dalšího Erasmova díla, které dosud nebylo přeloženo do češtiny. Dále *Ciceronianus* považuji za vhodné dílo, jak seznámit zájemce o historii latiny s problematikou imitace v renesanci. Stojí na konci řady sporů o imitaci, a proto v něm čtenář

nalezne všechny podstatné argumenty z dřívějších sporů a zároveň inovativní a originální přístup Erasmův. Navíc je napsán přístupnou a zábavnou formou.

Diplomová práce má dvě části, teoretický úvod a vlastní překlad. V první části uvádím nejprve stručný Erasmův životopis, aby bylo možné představit si dílo v kontextu životních osudů autora, a poté se stručně věnuji historii ciceronské otázky od antiky do složení dialogu. Ten lze chápat jako poslední dílo z doby, v níž se kvůli imitaci Cicerona vedly mezi humanisty ostré pře. Při psaní historie se soustředím pouze na důležité osoby nebo momenty, které posunuly otázku imitace dále.

Stěžejní součástí druhé části i celé práce je překlad tří vybraných pasáží Erasmova dialogu. Vlastní translaci předchází několik poznámek k překladu, které osvětlují některé užití translatické postupy. Při překládání se snažím co nejlépe převést stylistickou podobu textu předlohy a pečlivě volím vhodné české ekvivalenty tak, abych zachoval původní význam a zároveň vytvořil čtivý text náležitě odpovídající originálu. Pro poznání problematiky překladu jsem sáhl k teoretickým pracím J. Levého (2012), J. Pechara (1986) a Z. Kufnerové (1994).

Důležitou součástí překladu je i podrobný poznámkový aparát, který si všímá především odkazů na antické autory a vysvětluje reálie a překladatelské postupy. Podrobně zpracované odkazy na antické autory nám umožňují vytvořit si lepší představu o tom, jak a na jakém základě Erasmus formoval své argumenty.

2. ERASMŮV ŽIVOTOPIS

Když se Erasmus v roce 1528 rozhodl dialogem *Ciceronianus* rázně zasáhnout do sporů o ideální podobu latinského jazyka, byl to již šedesátiletý muž, který už prošel velký kus cesty své životní pouti. Abychom lépe pochopili některé odkazy, stručně shrnu Erasmovy osudy.

O životě holandského učenice Desideria Erasma Rotterdamského máme mnoho zpráv, i když ty nejsou rozloženy rovnoměrně na všechny etapy života. Bohatým zdrojem je zejména rozsáhlý epistolární korpus umožňující sledovat nejen soukromý život, ale i myšlenky a názorové střety ve světě evropských humanistů, do jehož centra Erasmus náležel. V letech 1906—1947 korespondenci Erasma jeho přátel chronologicky uspořádal, okomentoval a vydal pod názvem *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami I—XI* oxfordský profesor Percy Stafford Allen (Po Allenově smrti v r. 1933 dílo dokončila jeho choť Helen Mary). Tímto položil základy pro moderní erasmovské bádání. Dochované

dopisy (soubor obsahuje 3141 dopisů) bohužel nepokrývají rovnoměrně všechny etapy Erasmoveho života, a tak z některých období buď zcela chybí, nebo jich máme k dispozici jen velmi omezené množství. Korespondence a vlastní dílo tvoří pevnou základnu pro moderní biografie, z nichž na předním místě bývá uváděno dílo Johana Huizingy *Erasmus* z roku 1924, které bylo do češtiny přeloženo v roce 2014. Tento životopis mi zde posloužil jako hlavní (ne však jediný) zdroj k následující sumarizaci.

O Erasmově dětství a dospívání máme k dispozici jen málo informací a i samotný rok narození je předmětem sporů. Víme, že na svět přišel v noci z 27. na 28. října někdy mezi léty 1466 až 1469 v Rotterdamu.¹ Pravděpodobně byl nemanželským synem kněze a lékařovy dcery. Chodil do školy nejprve v Goudě a poté v Deventeru (asi mezi léty 1476—1484). Zde se při jedné příležitosti setkal s fríským humanistou Rudolfem Agricolou, který na něj svou učeností silně zapůsobil. Po úmrtí obou rodičů navštěvoval školu v Hertogenboschu, kde bydlel v domě bratrů společného života, holandského duchovního hnutí známého pod označením *devotio moderna*. Bratři hlásali pracovitost, pospolitost a vroucnou zbožnost, ale „neznali jiný cíl než lámat nadání ranami, napomínáním a přísností, aby připravili mysl na život v klášteře“.² Erasmus zde poprvé pocítil odpor ke středověku a jeho pedagogickým praktikám.

Po tříletém studiu v Hertogenboschu vstupuje asi v roce 1487 do augustiniánského kláštera ve Steynu, kde skládá následující rok řeholní sliby. Ač přísný klášterní život nese Erasmus kvůli nedostatku volnosti těžce a později na klášter vzpomíná s odporem, našel zde poměrně dobře vybavenou knihovnu, takže se mohl ve volných chvílích konečně zcela oddat studiu latinských autorů, které ho bude provázet až do konce života. Čte latinské básníky, skládá uhlazenou latinskou poesii a seznamuje se s dílem Lorenza Vally, jehož *Elegantiae* budou zásadním způsobem formovat Erasmův názor na latinskou stylistiku. V klášteře začíná psát své první dílo, dialog *Antibarbari* (Dílo bylo vydáno až v r. 1520).³ V něm vyhlašuje válku odpůrcům *bonae litterae*. Pod tímto ústředním pojmem Erasmove osvětové koncepce se ukrývá antická literatura, věda a moudrost, která má člověka přivést k morální nápravě a pravé zbožnosti. Erasmus v *Antibarbari* poprvé prezentuje svůj základní program, v jehož duchu se ponese celé další dílo: 1) Studium *bonae litterae* neznamena

¹ Sám Erasmus slavil narozeniny 28.10. Rok 1466 může být mylně uváděn ve spojitosti s Erasmem, protože se v tomto roce narodil jeho bratr Pietr. Ve vlastním životopise *Compendium Vitae* z dubna 1524 říká, že se narodil v předvečer svátku Šimona a Judy a je starý kolem 57 let. (Celé kompendium viz Allen, I, s. 46—52.)

² Huizinga, 2014, s. 27—28.

³ Dialog byl vydán až v r. 1520. Přátelé se schází v zahradě idylickém holandském venkově, kde debatují o literárních otázkách. Erasmus se inspiroval Platónovým dialogem *Faidros*, jehož protagonisté Sókratés a Faidros rozebírají Lysiovu řeč a hovoří o řečnictví na líbezném místě pod stromy u říčky Ilisu. Cf. Dorey, 1970, s. 16.

zavržení Krista a křesťanských hodnot, které byly podle odpůrců neslučitelné s antickými.

2) Všechny velkolepé výtvořiny lidského ducha musíme využít k hlásání Boží slávy.⁴

V roce 1493 s radostí opouští klášter, protože dostal nabídku na místo sekretáře u biskupa Jindřicha z Bergenu. Práce se mu však nelíbila, protože mu ubírala příliš mnoho času ke studiu. Dostává povolení studovat na pařížské Sorbonně, ale i universitní studia se Erasmovi záhy znechutila, protože jejich hlavní náplní byly donekonečna se táhnoucí jalové disputace o věcech odtržených od pravé zbožnosti. Z disputací si odnesl pouze chuť posmívat se scholastickým theologům, které ironicky nazýval *magistri nostri*.⁵ Částečně svou roli sehrála i povaha, protože Erasmus nebyl přes svou neobyčejnou bystrost a inteligenci filosoficky orientovaný duch toužící najít odpovědi na hlubokomyslné otázky. Během svých studií si musel přivydělávat výukou. Tady narážíme na jeden Erasmův paradox v přístupu k výuce. Přestože celý život zasvětil šíření latinské vzdělanosti, přímá pedagogická činnost ho nebavila. Dala ale světu několik významných děl: *Familiarium colloquiorum formulae*, jádro budoucích *Coloquií*, dále *De conscribendis epistolis*, pojednání o psaní latinských dopisů, *De copia verobrum ac rerum*, zásobárnu obrátů pro začínající latinské spisovatele, a *De ratione studii*, knihu o metodologii výuky a interpretaci antických autorů. Později při druhém pobytu v Paříži vydává *Adagia*, komentovanou sbírku výroků, sentencí a metafor, z níž mohou čerpat spisovatelé a řečníci, aby zkrášlili svá díla.

V roce 1499 podniká Erasmus první cestu do Anglie, kde potkává dva budoucí přátele, kteří ho významně ovlivní, Thomase Mora a Johna Coleta. John Colet, oxfordský theolog, obrací Erasma – literáta definitivně na duchovní cestu, jejímž vyvrcholením bude za 16 let Erasmova edice Nového zákona. V Moreovi nalezne spřízněnou duši a nejlepšího přítele. Po návratu do Paříže vydává *Adagia*, která bude během života neustále rozšiřovat a revidovat. Učí se řecky, aby se mohl věnovat kritice biblických textů. Píše *Enchiridion militis Christiani*, v němž rozvíjí svůj theologický program: vraťme se zpět k Písmu svatému v jeho původní ryzí podobě, zanechme povrchního vyprázdněného sledování obřadů, berme si z Písma morální ponaučení. Za vzor křesťanské lásky pokládá svatého Pavla.

V létě roku 1504 objevuje v klášteře Parc u Paříže rukopis *Annotationes in Novum testamentum* Lorenza Vally. Jedná se o soubor poznámek a kritických připomínek k textu Vulgáty. Valla, který již dříve ovlivnil Erasmův pohled na latinský styl i antické autory, se teď stává jeho vzorem i na poli theologie. Po přečtení *Annotationes* se Erasmus definitivně rozhodl, že provede revisi Nového zákona.

⁴ Dorey, 1970, s. 4.

⁵ Huizinga, 2014, s. 42.

Mezi léty 1506-1509 Erasmus pobývá v Itálii. Získává doktorát theologie na universitě v Turíně. Itálie ho oslňuje především bohatě zásobenými knihovnami. Během svého působení v tiskařské dílně Alda Manutia si poprvé plně uvědomí úžasné možnosti knihtisku. „Teprve umění knihtisku umožnilo Erasmovi stát se tím, kým se stal, a vytvořit celé jeho dílo. Erasmus sám je jeho nejslavnějším triumfem a současně v jistém smyslu i jeho obětí. Čím by byl býval Erasmus bez knihtisku? Zpřístupňovat širokému okruhu čtenářů, očišťovat a obnovovat staré prameny bylo přece Erasmovou životní vášní.“⁶

Až do roku 1514 pobývá většinu času v Anglii. V tomto období života nebylo pro něj snadné zajistit si živobytí. Přednášky v Cambridgi nesklízí takový úspěch, jaký očekával, a prebenda nabízená canterburským arcibiskupem Williamem Warhamem nepřináší finanční prostředky v očekávané míře. Pod dojmem válečných událostí, které zažil v Itálii, píše roku 1513 útočnou satiru *Iulius exclusus e coelis* na nedávno zesnulého papeže-válečníka Julia II., jehož pokládal za strůjce všech evropských válek.⁷ Papež přichází po smrti před nebeskou bránu a musí před svatým Petrem obhájit své pozemské skutky. To se papeži nepodaří, a tak není do nebe vpuštěn. Erasmus do konce života sice vehementně popírá autorství, ale vždy volí takové výrazy, aby se vyhnul lživému popření.⁸

Předvečer reformačních bouří znamená vrcholné období Erasmoveho života. V roce 1516 vydává u Johanna Frobenia dílo *Novum instrumentum*, okomentovaný latinský překlad očištěného řeckého textu Nového zákona, v němž vyznačil všechny výrazné odchylky od Vulgáty. Ze všech stran dostává lákavé nabídky, je všemi obdivován a, jak píše Guillaume Budé, „celé západní křesťanstvo zní Erasmovým jménem.“⁹ Byl poctěn čestným úřadem rady císaře Karla V. Od roku 1517 přednáší na universitě v Lovani. Zde se stává terčem prvních theologických útoků. Někteří těžko nesou Erasmovu odvahu zasahovat do překladu Nového zákona.

Do bojů Martina Luthera se Erasmus odmítal zapojit. Vymlouval se, že jej ani jeho spisy nezná. Erasmovým cílem bylo udržet si za každou cenu nezávislost. Staví se skepticky k řešení problémů uvnitř církve radikální cestou. Zpočátku věří, že jeho autorita přivede obě nepřátelské strany ke smíru. To se však nedaří a Erasmus se ocitá osamocen uprostřed bojů. Tlak z obou stran postupně sílí. V roce 1521 byl Erasmus pozván na říšský sněm ve Wormsu, kde se Luther zodpovídal před říšskými knížaty, ale nedorazil. Ve smír už nevěřil. Jeho neúčast na projednávání tak závažných věcí byla vysvětlována jako váhavost a

⁶ Huizinga, 2014, 84.

⁷ V r. 1506 Erasmus zažil papežův triumfální vjezd do Bologne.

⁸ Huizinga, 2014, s. 105.

⁹ ibid. s. 117.

nedůslednost a přinesla zklamání v obou táborech. V témže roce je nakonec donucen opustit protilutherskou Lovaň a odebírá se do Basileje do ústraní Frobenovy tiskárny, kde zůstane až do roku 1528. Spory ho však dohání i zde. Útočí na něj španělský theolog Diego Lopez Zuñiga kvůli komentáři k Novému zákonu, v Basileji reformátor Ulrich von Hutten a po jeho smrti Huttenův přívrženec Heinrich von Eppendorff. V roce 1524 je nakonec donucen učinit to, čemu se celá léta vyhýbal: vystoupil proti Martinu Lutherovi. V reakci na jeho dopis, v němž byl protivníkem pohrdlivě vyzýván k neutralitě, napsal spis *De libero arbitrio*. Luther reagoval traktátem *De servo arbitrio*. Erasmus si konečně veřejně zvolil stranu, avšak svou příležitost rozhodně zasáhnout do dějin již dávno propásl. Jejich spor byl pouze vedlejší epizodou daleko závažnějších událostí, které zachvátily Evropu. Erasmův hlas začíná být v nastávajících válkách slyšet stále méně, i když úplně neutichne nikdy.

K dalším významným dílům, která v tomto basilejském období vzniknou, patří světoznámá *Colloquia familiaria*, dnes po *Chvále bláznivosti* asi druhé nejznámější dílo, *De recta Latini Graecique pronuntiatione a Ciceronianus sive de optimo genere dicendi*. Mimoto vydává mnoho spisů řeckých i latinských autorů.

Po vypuknutí obrazoboreckých bouří, v jejichž čele stál energický kazatel a Erasmův protivník Johannes Oecolampadius, raději opouští protestantskou Basilej a stěhuje se v dubnu 1529 do Freiburgu. Zde mimo jiné zde vydává spis *De pueris statim ac liberaliter instituendis*, kde shrnuje své pedagogické názory, které mají velmi blízko k zásadám, které o sto let později bude propagovat Jan Amos Komenský. Základem výuky mají být praktická morální *exempla*, ilustrace, žáci nemají být tvrdě trestáni a škola má být spíše zábavná hra.¹⁰ V květnu 1535 se rozhodl pro návrat do Brabantska, ale kvůli špatnému zdravotnímu stavu se uchyluje do Basileje, která je blíž. Zde 12. července 1536 zemřel a je pohřben v místním dómu.

3. STRUČNÁ HISTORIE CICERONIÁNSTVÍ

Renesanční debaty o ideálním latinském slohu, které se rozpoutaly ke konci 15. stol. a pokračovaly téměř po celé 16. století, musí být chápány jako výsledek dlouhého vývoje, který se započal již v antice a po středověkém útlumu se ve 14. století opět vynořují. Antika ciceronství vytvořila, renesance znovuobjevila a rozvinula. Pro pochopení kontinuity a ciceronské otázky provedu historický exkurz. Ten dělím na dvě části: antickou počínající

¹⁰ Cf. Komenského zásada *Absit violentia rebus, omnia sponte sua fluant*.

Ciceronem a humanistickou sahající do vydání Erasmova dialogu. Středověk zcela opomím, protože z hlediska ciceronské stylistiky není důležitý.

3.1. Od antiky do prvního velkého střetu

Cicero je pokládán za nejlepšího učitele stylistiky i elokvence a představuje vrchol dlouhého vývoje řečnictví, který zažilo velký vzestup v Athénách s rozvojem demokracie. Když si Římané podmanili Řecko, osvojili si postupně rozvinutou řeckou teorii rétoriky kladoucí důraz na formální kvality. V Ciceronově osobě se realizuje tato řeckořímská řečnická synthesisa. Morální a duchovní kvality řečníka—politika se v něm spojují se znalostí teorie a vytváří dokonalou řeč.

3.1.1. Marcus Tullius Cicero

Nejznámější římský řečník Marcus Tullius Cicero (106–43 př. Kr.) byl mužem, který propojoval praxi s teorií. Praktické dovednosti ukazoval v senátu, před soudem i na lidových shromážděních a dochovalo se nám asi 50 řečí. Teoretické zásady shrnul v několika spisech, z nichž nejdůležitější jsou *De inventione*, *De oratore ad Quintum fratrem libri tres* a *Brutus seu de claris oratoribus*. V nich formuloval hlavní rétorické zásady, k nimž se později hlásili humanisté jako k nejvyšší autoritě.

Cicero považuje řečnictví za nejvyšší formu všech lidských schopností a za vrcholný výdobytek lidské civilizace, a proto by měl řečník ovládnout všechny „podřízené“ obory, zejména filosofii, historii a právo.¹¹ Úkolem řečníka je *docere* (poučit), *delectare* (pobavit) a *movere* (pohnout).¹² Řeč musí být přiměřená obsahu, publiku a okolnostem.¹³ Osobnost, filosofické názory, talent a teoretické znalosti jsou předpokladem pro to, aby byla *apta* (přiměřená) a *ut deceat* (aby byla v souladu), po formální i o obsahové stránce. Dokonalý řečník *orator perfectus* může být jen *vir bonus*, mravně ušlechtilý člověk, řečník a politik, který je schopen získat přízeň publika.¹⁴ Neméně důležitá je podle Cicerona i estetická stránka řeči, protože „lidé žasnou, když řeč je propracovaná, výrazově bohatá, myšlenkově i výrazově jasná a má náležité rytmické členění“.¹⁵ Sám Cicero byl stylistický eklektik a varuje před otrockou imitací jediného vzoru.

¹¹ Kraus, 1998, s. 47.

¹² Cic. *Brut.* 276.

¹³ Cic. *de Orat.* 3, 210.

¹⁴ Kraus, 1998, s. 47.

¹⁵ Cic. *de Orat.* 3, 53.

Na sklonku republiky v Římě existovaly vedle sebe dva řečnické směry: asianismus, který se vyznačoval bombastem a velkou květnatostí, a atticismus, pro nějž byla typická strohost a jednoduchost. Cicero byl v mládí nakloněn asijskému stylu, ale brzo si našel umírněnější střední cestu. Na asijském stylu mu vadila vyumělkovanost a na attickém zase přílišná úsečnost a výrazová chudost. Sám Cicero byl za svého života kritizován například Iuniem Brutem a Markem Liciniem Calvem, nejvýznačnějšími atticisty, za rozvláčnost a vyumělkovanost.¹⁶ Argumenty atticistů namířené proti Ciceronovi budou v renesanci využívány proti ciceroniánům.

3.1.2. Ciceronovi antičtí následovníci

Základ ciceronskému řečnickému ideálu položil Markus Fabius Quintilianus (35—96 po Kr.) dílem *Institutio oratoria*. Teorii rétoriky přebral z Ciceronových spisů, zejména z *De oratore* a *Brutus*. Prosazuje stejné účinky řečnického umění jako Cicero (*docere, movere, delectare*), v otázce stylu si rovněž volí zlatý střed, vyžaduje přiměřenost látky a formy a zdůrazňuje mravnost a vzdělání řečníka. Novým prvkem je pedagogická složka. Quintilianus se zabývá výchovou dítěte a výukou kultivovaného řečového projevu s důrazem na řeckou a latinskou literaturu. Quintilianus je ciceronián v širším slova smyslu, to znamená, že nepokládá Cicerona za jediný možný vzor, ale obdivuje ho a považuje za nejlepšího římského řečníka. Studenti se mají nejprve vycvičit na textech Cicerona a Démosthena a teprve potom se mohou věnovat i ostatním autorům, kteří jim jsou podobní.¹⁷ Quintilianus zdůrazňuje, že mladí řečníci nemají spoléhat pouze na imitaci, ale musí se snažit využívat svého talentu (*ingenium*).

Mezi Ciceronovy obdivovatele můžeme zařadit Quintilianovy žáky Gaia Plinia Caecilia Secunda (62—113 po Kr.) a Publia Cornelia Tacita (asi 55—120 po Kr.). Plinius není spokojen s úrovní řečnictví ve své době¹⁸ a za svůj vzor si raději vybírá Cicerona, s nímž chce soupeřit.¹⁹ Jeho sloh se ale blíží spíše přebujelému slohu asijskému než umírněnějšímu střednímu.

Tacitus se důsledně drží Ciceronova výměru řečníka, který „o každém předmětu dovede promluvit krásně, vybraně a přesvědčivě podle důležitosti věcí, k užitku své doby a pro

¹⁶ Tac. *Dial.* 18, 4.

¹⁷ Quint. *Inst.* 10, 1, 39.

¹⁸ Plin. *Ep.* 1, 5, 12.

¹⁹ Plin. *Ep.* 4, 8, 4.

uspokojení těch, kteří mu naslouchají“.²⁰ Odsuzuje manýrismus řečníků 2. století, školní systém a prázdné patetické deklamace, které se žáci učí ve školách.²¹

Křesťanští Otcové byli v otázce imitace Cicerona rozděleni. Někteří, např. Tertullianus (cca 160—220), nesnesli, že je pohan, a jako takový nemůže být napodobován, jiným Ciceronovo pohanství nevadilo. Mezi takové patří Minucius Felix (zemřel cca 250), jehož dialog *Octavianus*, obhajující křesťanství, je napsán bez použití jediného křesťanského výrazu. Dále Lactantius (asi 260—317), který byl humanisty označován jako „*Cicero Christianus*“. Svatý Jeroným, velký Erasmův oblíbenec, došel po vnitřním boji k závěru, že není v rozporu být křesťan a ciceronián, a pustil se zapáleně do studia velkého řečníka.²²

Z dalších antických autorů, kteří ovlivňovali svými názory renesanční diskuse, ačkoliv sami Cicerona neobdivovali, uvedu ještě Horatia (*Ars poetica*), Seneku nebo Platóna (*Poetika*).

3.1.3. Francesco Petrarca a raní humanisté

Francesco Petrarca (1304—1374) Cicerona obdivoval již od raného mládí a po celý život intenzivně pátral po ztracených rukopisech. Nalezl velkou část Ciceronovy korespondence²³ a dal tak rodícímu se humanismu první impuls. Přestože Cicero měl na něj ze všech klasických autorů největší vliv, celkově zůstával stylistickým eklektikem. Petrarca toužil po stylu, který by mu umožnil vyjádřit rozmanité niterní pocity, a proto se odmítal omezovat imitací stylu jednoho autora,²⁴ ale vytvořil si individuální sloh.²⁵ Pokud imitoval, snažil se to dělat tak, aby čtenář nepoznal vzorový text. Petrarca stojí na pomezí středověku a renesance, a tak jeho jazyk ještě nese četné znaky středověké latiny, za které byl později humanisty kárán, přesto jeho sloh ve srovnání s jazykem středověkých textů představuje obrovský pokrok.

Kolem roku 1417 byly nalezeny spisy *De oratore*, *Orator* a kompletní *Institutio oratoria*. V té době se začíná objevovat zájem o Cicerona stojící spíše na vědeckém základě než na osobních preferencích, jako tomu bylo u Petrarky. Započala doba textových komparací, analys a komentářů antických autorů, především Cicerona. Průkopníkem na tomto poli a prvním programovým ciceroniánem byl Gasparino Barzizza (cca 1360—1434).

²⁰ Tac. *Dial.* 1, 8, 30

²¹ Tac. *Dial.* 35, 5.

²² Scott, 1910, s. 6.

²³ *Ad Atticum, Ad Quintum fratrem a Ad Marcum Brutum.*

²⁴ Sabbadini, 1885, s. 8.

²⁵ Petr. *Fam.* XXII, 2, 17.

Porovnal a zanalysoval jazyk Ciceronových spisů a přidal k nim své komentáře.²⁶ Ty pak sloužily ve školách po celé Itálii jako učebnice, na nichž vyrostlo mnoho budoucích humanistů, např. Lorenzo Valla. Ve vlastní latinské tvorbě přišel se zásadní novinkou, když začal rozlišovat styly podle obsahu textů.²⁷ Vlastní Barzzizův styl je však eklektický.

Battista Guarino (1434—1513) byl významným propagátorem vzdělávání, které má začínat na Ciceronových spisech, konkrétně na jeho dopisech. Tvrdil, že mladí žáci musí nasát jeho styl jako mateřské mléko. Sám se však od Ciceronova stylu značně vzdaloval.

První spor, v němž však ještě nešlo o způsob imitace, ale o postavení Cicerona jako ideálního vzoru, se rozhořel mezi Lorenzem Vallou (1406—1457) a Poggiem Bracciolinim (1380—1459).

Poggio sice nekriticky obdivoval Cicerona, avšak v praxi se od něj značně odchyloval. Neimitoval ho ani slovní zásobou, ani obraty nebo syntaxí, ale spíš celkovým zabarvením, živostí a skvělou prací s jazykem. Jeho styl je podobně jako Petrarkův osobitý, podřízený vlastní myšlence, ale už bez středověkých příměsí. S jazykem pracuje volně, podle potřeby obměňuje významy slov. Jako první píše díla,²⁸ aby dokázal, že elegantní latinou lze hovořit na jakékoli téma.

Poggiův protivník Lorenzo Valla byl prvním hlasitým odpůrcem bezmezného obdivu k Ciceronovi. Podrobně prozkoumal ciceronské texty a poukázal na místa, kde se římský řečník dopustil prohřešků proti rétorickým zásadám, a nade všechny postavil Quintiliana.²⁹ Tím proti sobě popudil Ciceronovy obdivovatele, kteří Quintilianovým slohem opovrhovali.³⁰ Nejslavnější Vallovo dílo nese název *De elegantii linguae Latinae* nebo taky *Elegantiae linguae Latinae*. Při posuzování stylů aplikuje diachronní přístup. Podrobně rozebírá lexikum a syntax jednotlivých autorů podle období a rozlišuje dvě doby: Ciceronovu a pozdější, tzn. do přelomu prvního a druhého století po Kr. Dále rozděluje styly podle žánru na poetický a prosaický. Korekcí jazykových prohřešků, jichž se dopouští jiní autoři, výrazně přispěl k tříbení humanistické latiny.

²⁶ Pořídil komentáře ke spisům *De oratore*, *De senectute*, *De officiis* a k dopisům.

²⁷ Při psaní rozlišuje styl řeči osobních a náboženských. Osobní se vyznačují jednodušší syntaktickou stavbou a lehkostí, náboženské vážností a vznešeností. Epistolární sloh rovněž rozvrstevuje: soukromé dopisy jsou psány jednoduše se záměrným porušováním gramatických pravidel, aby navodil dojem autenticity a přirozenosti. Naproti tomu cvičné dopisy jsou gramaticky bezchybné, plně ciceronských obrátů a vybrané slovní zásoby, ale bez citového zaujetí a suché.

²⁸ Aby dokázal všestranné využití latiny, napsal sbírku krátkých příběhů a anekdot *Liber facetiarum* s různorodou tematikou.

²⁹ Sabbadini, 1885, s. 28: di Quintiliano dice. „...*quem omnibus sine controversia ingenii antepono.*“

³⁰ *ibid.* s. 25: Francesco Filelfo (1398—1481) považoval Quintilianův styl za barbarský: *...sapit hispanitatem nescio quam, hoc est barbariem plane quandam; nullam habet elegantiam, nullum nitorem, nullam suavitatem...*;

Poggio bránil Cicerona několika ostrými invektivami naplněnými spíše osobními útoky a nadávkami než věcnou kritikou.³¹ Tento způsob osobního ataku se později stane oblíbeným literárním prostředkem humanistických literárních útoků. Podobným způsobem později zaútočí Julius Caesar Scaliger na Erasma. Valla na Poggia reaguje umírněněji, zdržuje se osobních útoků a hájí svoji posici tím, že poukazuje nedostatečné pochopení svých názorů presentovaných v *Elegantiae*.

3.2. První spor o způsob imitace: Poliziano vs. Cortesi

Dlouhá série ostrých ciceronských sporů, která s různou intenzitou trvala přibližně 120 let,³² začala v 80. letech 15. století dvěma dopisy, které si mezi sebou vyměnili Angelo Poliziano (1454—1494) a Paolo Cortesi (1465—1510). Do širšího povědomí se ale spor dostal až po Polizianově smrti v roce 1498, kdy bylo publikováno celé jeho dílo.

Tento střet je třeba popsat podrobněji, protože každý z nich hájil svoji pozici pomocí argumentů, které se opakovaly i v následujících diskuzích. Nejprve představím oba aktéry a poté analyzuji obsah obou dopisů.

Angelo Poliziano je eklektik, vybírá si vždy to nejlepší, co každý autor nabízí, protože „nelze všechno vyjádřit imitací jediného autora, ale je zapotřebí jazyk přizpůsobit látce, adresátovi a časovým okolnostem“.³³ Záměrně používá zapomenutá slova a složeniny, aby co nejvíce rozšířil latinskou slovní zásobu. Poukazuje na problém spojený s autentičností ciceronských textů. Některá slova se prý bojíme použít, protože se domníváme, že nejsou autentická. Potom nás však překvapí nově objevený rukopis, který tato slova obsahuje.³⁴ V imitaci prosazuje model postupného vývoje od horších vzorů k nejlepším. Mladší spisovatelé mají začít imitací horších autorů a až jsou důkladně vycvičení, mohou přejít k imitaci těch nejlepších, kteří by jinak byli pro začátečníky příliš nároční.³⁵

Paolo Cortesi byl prvním ciceroniánem, který neuznával jiný model imitace než Cicerona, a své zásady dokázal převést úspěšně i do praxe. Čtenář v jeho textech, zejména z mladšího období, stěží objeví neciceronské výrazy a obraty.³⁶

³¹ Konkrétní příklady cf. Scott, 1910, s. 11—12.

³² Já se omezím jen období do 30. let 16. století.

³³ Sabbadini, 1885, 35.

³⁴ Stylistické zásady popsal v dopise B. Scalovi z r. 1493. Anglický překlad cf. Scott, 1910, s. 14—15.

³⁵ Cf. Dellaneva, 2007, s. XVIII.

³⁶ Jde zejména o spis *De hominibus doctis* (dokončeno kolem r. 1490), první renesanční dílo zaměřené na literárně kritickou recenzi novodobých autorů pokrývající období od Danteho po Cortesiho současníky. V pozdějším věku je blíže eklektickému způsobu vyjadřování. Cf. Sabbadini, 1885, s. 33 - 34.

Celý spor začal nenápadně krátkým Polizianovým dopisem, ve kterém se vyjadřuje ke sbírce dopisů neznámých ciceroniánů, kterou mu Cortesi poslal. Jelikož debata mezi Polizianem a Cortesim představila většinu argumentů eklektiků i ciceroniánů, které se opakovaly v mnoha následujících sporech, podrobněji oba listy rozeberu.

Hlavní body Polizianova dopisu vypadají následovně:³⁷

- již v antice byl Cicero kritizován například Senekou nebo Quintilianem;
- formální imitátoři postrádají sílu a přirozený talent;
- odmítá obraz Cicerona, protože chce mluvit za sebe a vyjádřit *své* myšlenky;³⁸
- sami ciceroniáni nedokážou dokonale napodobit Cicerona a kritisují ostatní;
- nejprve je třeba přečíst, vstřebat a důkladně strávit Cicerona i další uznávané autory a získat velké množství vědomostí, teprve potom je možné psát samostatně;
- formální imitace brání rozvinutí vlastního talentu.

Cortesi v odpovědi předkládá tyto argumenty:³⁹

- nikdo se nedokáže vyjadřovat elegantně, pokud se neřídí nějakým vzorem
- mít Cicerona za vzor je dobrá volba, protože si ho už přede mnou zvolili jiní učenci
- chce se mu podobat ne jako opice člověku, ale jako syn otci, zároveň však bude raději Ciceronova opice než syn jiného autora
- empirický argument: imitace je *přirozená* a uplatňuje se v každém umění, protože každé znalosti předchází jiná znalost a v mysli není nic, co nebylo ve smyslech
- imitátoři Cicerona se mezi sebou mohou lišit
- styl člověka, který nikoho neimituje, bude chabý a neúčinný
- kdo se spoléhá na vlastní talent, bude čerpat od jiných a vytvoří nekonsistentní sloh
- bez imitace nelze být úspěšným řečníkem

Lze tedy shrnout, že jádro tohoto sporu tkví v rozdílném přístupu k tvůrčím schopnostem člověka. Poliziano pokračuje v petrarkovském duchu, že „styl musí odpovídat člověku“, což vyjádřil spojením *me exprimo*. Věří ve své schopnosti a vlastní talent, který umí vytvořit elegantní styl i bez předlohy. Odmítá se upnout k jednomu vzoru, protože každý člověk je povahou i způsobem myšlení jiný. Pokud tento fakt budeme ignorovat, potlačujeme svou přirozenost a bráníme rozvoji svých schopností. Imitaci nezavrhuje, ale

³⁷ Celé znění cf. Dellaneva, 2015, s. 2—3.

³⁸ Dellaneva, 2007, s. 2: *Non exprimis, inquit aliquis Ciceronem, Quid tum? Non enim sum Cicero. Me tamen (ut opinor) exprimo.*

³⁹ Celé znění dopisu Dellaneva, 2015, s. 6—14.

chápe ji pouze jako odrazový můstek k vytvoření vlastního způsobu projevu. Náš osobitý projev odpovídající nitru musí být výsledkem transformace směsice stylů různých autorů, kde katalyzátorem přeměny je náš duch.

Na Cortesiho odpovědi je zarážející, že mívá podstatu problému.⁴⁰ Ačkoliv Poliziano imitaci nikde explicitně nezpochybnil, Cortesi v odpovědi neustále dokazuje, že imitace je správná a přirozená věc. Imitovat ale neznamena otrocky napodobovat. Věří, že je možné imitovat a zároveň se odlišovat. V protikladu k Polizianovi Cortesi má malou důvěru ve své schopnosti a dává přednost autoritám. Zpochybňuje tvůrčí schopnosti lidského ducha. Ten podle něj není schopen úspěšné transformace různorodého myšlenkového a jazykového materiálu v originální styl. Pokud bychom totiž spoléhali jen na svůj talent, nikdy nebudeme úspěšní. Tomu však lze zabránit tím, že si zvolíme nejlepší možnou předlohu, k níž můžeme svoji tvorbu vztáhnout.

3. 3. Hlavní období střetů a druhý spor o imitaci Pico vs. Bembo

Předchozí debata byla předstupněm k vrcholnému období, které spadá do první poloviny 16. století. V té době se vydělují dva antagonistické proudy: ciceroniáni a eklektici.

Ciceroniáni, jejichž centrem se stala Padova a zejména papežská kurie v Římě, pokračují ve stopách Cortesiho. Mezi nejdůležitější představitele patří kardinál a papežský sekretář Pietro Bembo (1470—1547), kardinál a papežský sekretář Jacopo Sadoleto (1477—1547) a Brabantčan Christophe de Longueil, známý pod latinským jménem Christophorus Longolius (1490—1522), jediný uznaný zaalpský ciceronián. Všichni ostatní byli Italové.

Ciceroniáni upřednostňují imitaci Ciceronova stylu, která se snaží vyhybat všem u Cicerona nedoloženým slovům, takže novější výrazy často nahrazují ciceronskými nebo si pomáhají perifrasi. Tato řešení mohou někdy působit až komicky.⁴¹ Ve své oddanosti takřka výlučně Ciceronovi odsuzují ostatní antické autory, které pokládají z hlediska latinského slohu za podřadné, a humanisty, kteří nejsou schopni náležitě napodobovat Cicerona, považují za barbary. Tato povýšenost jim rodila četná nepřátelství. Šířily se zprávy, že touha po čistém ciceronském stylu je u nich natolik silná, že někdy zcela otevřeně upřednostňují Cicerona před křesťanskými texty. Kardinál Bembo prý doporučoval Sadoletovi, aby nečetl dopisy svatého Pavla, protože si tím může poškodit svůj čistý styl.⁴²

⁴⁰ Cf. infra *Ciceronianus* s. 68—69.

⁴¹ Některé příklady Bembových substitucí: Panna Maria - *dea*, Ježíš - *heros*, víra - *persuasio*, exkomunikovat - *aqua et igni interdicere*, radní - *patres conscripti*, řádová sestra - *virgo Vestalis*.

⁴² Scott, 1910. s. 23. Cf. *Lansii oratio contra Italiam*. in: *Consultatio de principatu inter provincias Europae*, 1635, Tübingen, s. 809. Lenient (1855, s. 11) Lanziho důvěryhodnost zpochybňuje.

Kvůli nekritickému obdivu k antice se z Říma, centra katolické církve a ciceroniánství, stává polopohanské město, v němž se papežové⁴³ i kardinálové zabývali raději Homérem, Vergiliem, Ciceronem a Jovem než Pannou Marií, Kristem nebo Bohem.⁴⁴ Papežové byli přirovnáváni k antickým bohům. Vážné theologické disputace, které by měly usilovat o řešení problémů v církvi, ustupovaly jalovému hašteření gramatiků.

Mimoto měla tato ciceroniánská skupina i praktický nábožensko-politický aspekt. Bembo a Sadoletto v pozici papežských sekretářů mohli určovat formální podobu důležitých církevních dokumentů.⁴⁵ Zavedením ciceronského stylu do papežské kanceláře dávají světu najevo, že církev je dědičkou estetických hodnot starověku a pokračovatelkou Říše římské.⁴⁶

Opošiční skupinu tvoří *eklektici*, pokračovatelé Poliziana, kteří se soustředí ve florentinském kroužku a kromě dvou výjimek⁴⁷ i ve zbytku humanistické Evropy. Výrazové prostředky čerpají libovolně z různých autorů od Plauta až po pozdně antické spisovatele. Uchovávají si výrazovou volnost a nebrání se ani jazykovým experimentům v podobě nových slov, konstrukcí a obrazů. Formální stránka jazykového projevu má nést otisk osobnosti. Svůj styl si člověk vytvoří nadáním a studiem rozmanitých spisovatelů. Pedantské lpění na předloze omezuje tvůrčí rozlet a vytváří mdlý, nudný a monotónní projev. Cítí odpor k sebestřednému a povýšenému vystupování římských ciceroniánů.

Druhá vlna diskuzí na téma ideální latinský styl se rozhořela v roce 1512 mezi Pietrem Bemboem a Gianfrancescem Picem (1469—1533).

Pico vyrostl v prostředí florentinského humanismu pod vedením Angela Poliziana a Marsilia Ficina (1433—1499), lékaře a platónského filosofa, který se proslavil latinskými překlady Platóna a Plótína. Je proto pochopitelné, že Picovy názory na vhodný latinský styl jsou ovlivněny Polizianovým eklekticismem a Ficinovým platonismem.

Od Poliziana přebírá názor, že imitace je pouze prostředek k rozvoji vlastních schopností a že sám Cicero nevyniká ve všem, protože již v antice byl kritizován. Nemůže nám proto sloužit za ideální vzor. My musíme napodobovat vždy jen to nejlepší. Dále Pico stejně jako Poliziano zpochybňuje autentičnost dochovaných rukopisů. Četné rozdíly v rukopisech nám nedovolují s jistotou určit, zda daný tvar opravdu je, nebo není Ciceronův.

⁴³ Velkým obdivovatelem Cicerona byl papež Lev X. (1513—1521).

⁴⁴ Lenient, 1855, s. 12.

⁴⁵ Začal například datovat papežské listiny římským způsobem podle Kalend, Nón a Íd.

⁴⁶ Dellaneva, 2007, XXIV.

⁴⁷ Neitalští ciceroniáni jsou Ch. Longolius a Étienne Dolet, kteří se k ciceroniánství přiklonili během pobytu v Itálii. Longolius pochází z Brabantska, Dolet z Francie.

Rovněž zpochybňuje schopnost vyjádřit pomocí imitace jednoho autora velkou různorodost myšlenek a pocitů.

Picus uvádí pojem *aemulatio*, soupeření, jako prostředek k zušlechtění osobního stylu. „Nejslavnější spisovatelé se vždy snažili své vzory překonat, ne následovat.“⁴⁸ Jeho nejdůležitější příspěvek do ciceronských debat pak pochází z oblasti platónské filosofie. Pico zavádí pojem *Idea krásy a výřečnosti*.⁴⁹ Ta může být buď vrozená, nebo získaná studiem rozmanitých autorů. Idea plní funkci vnitřního rádce nebo soudce, díky němuž poznáme pozitivní kvality i chyby u sebe i u jednotlivých autorů. Tato vědomost nám pomůže vytvořit si osobitý sloh a zabrání otrocké imitaci.

Bembova odpověď přišla na začátku roku 1513. V ní odmítá existenci vrozené Ideje. Jediná cesta, jak dosáhnout nejlepšího jazykového projevu, je pomocí imitace jediného autora. Není totiž možné vybírat si od každého nejlepší vlastnosti, protože touto cestou nevznikne jednotný styl, ale spíše nekonsistentní slepenec. Ostatně toto ani není imitace, ale podobá se to vyžebrování drobků. Imitace musí být komplexní, musí se soustředit na jednotlivé části i na celek.

Ve druhé části dopisu shrnuje své imitační zásady:

- napodobuji jen ty nejlepší autory;
- napodobuji proto, abych se jim vyrovnal;
- jakmile se jim vyrovnám, snažím se je překonat.

Plurál „nejlepší autoři“ dokazuje, že ani Bembo, příkladný „ultraciceronián“, nebyl závislý za všech okolností pouze na Ciceronovi. Rozlišoval čerpání jazykového materiálu a komplexní imitaci stylu. Připouští tedy v omezené míře eklekticismus a slova nebo obraty si bere od nejlepších autorů, ale jako stylistický vzor uznává pouze jednoho autora, a to Cicerona. Svou volbu zdůvodňuje přirozeným sklonem vybírat si vždy jen to nejlepší.

Spor Picus—Bembo spojil diskusi o ideální styl s filosofií a problematiku imitace povýšil na úroveň *aemulatio*, soupeření, snahy o překonání vzoru. Tímto se ustavují dva základní stupně imitačního procesu: *imitatio* a *aemulatio*. V praxi ale nebyl význam obou slov ustálen a docházelo k libovolnému zaměňování obou pojmů, a tak *imitatio* může v

⁴⁸ Dellaneva. 2007, s. 18: *Hinc videas omnes quicumque aliqua in re auctores celeberrimi extiterunt, aliunde quam ex imitatione gloriam...sibi ipsis quaesivisse. Ac potius vel intenta contentione adversatos prioribus vel adnixos longo eos intervallo praeterire non sequi.*

⁴⁹ *ibid.* s. 22: *Ideam igitur ut aliarum virtutum ita et recte loquendi subministrat, eiusque pulchritudinis affingit animo sumlacrum, ad quod respicientes identidem et aliena iudicemus et nostra.*

některých textech znamenat *aemulatio* a naopak pod slovem *imitatio* se může skrývat význam *aemulatio*.

4. DIALOGUS CICERONIANUS

4.1. Erasmus a Cicero

Nejprve je třeba uvést, jaký byl vlastně Erasmův vztah k Ciceronovi. Obecně lze říci, že Erasmův obdiv k římskému řečníkovi se zvětšoval s přibývajícím věkem. Jako chlapec dával přednost Senekovi před Ciceronem.⁵⁰ Vlažnější vztah můžeme vycítit ještě v předmluvě k Erasmově první edici *De officiis* z roku 1501, kde ho sice chválí, ale „pochvala působí formálně, jako by nešla od srdce“.⁵¹ Zcela jiný přístup se ale ukazuje v dopise příteli Jakobovi Voechtovi napsaném jako předmluva k edici *Tusculanae disputationes* z roku 1519: „Co se stalo jiným lidem, netuším, ale upřímně ti povím, co se přihodilo mně. Během četby jsem si říkal: tohle že má být pohan, který píše pro pohany? Světský muž píšící pro světský lid? Jaká spravedlnost se ukrývá v radách pro život, jaká svatost, jaká upřímnost, jaká pravdivost, jak vše je v souladu s přirozeností, nikde žádná faleš ani letargie! Jakou odvahu vyžaduje od těch, kdo stojí v čele státu! Jak krásný a obdivuhodný obraz ctnosti nám ukazuje! Kolik posvátných věcí jakoby z Božího vnuknutí nám říká o pomoci druhým, o udržení přátelství, o nesmrtelnosti duše a pohrdání těmi věcmi, kvůli nimž lidé – a to nemyslím jen prostí křesťané, ale dokonce theologové a mniši – udělají nebo snesou cokoliv. Styděl jsem se za naše mravy. Ačkoliv jsme vzděláni podle Písma a pobízeni nádhernými příklady i odměnami, přesto o Evangeliiu pouze mluvíme, nechováme se podle něj.“ V dopise z roku 1523 Erasmus přidává kritiku hlupáků, kteří na Ciceronovi oceňují pouze povrchní lesk,⁵² a za sebe dodává, že potěšení mu nepřináší pouze božské řečnické schopnosti, ale také mravní čistota (*sanctimonia*) vzdělaného ducha, která přispěla k Erasmovu mravnímu zdokonalení.⁵³

Po mladickém nezájmu Erasmus oceňuje Ciceronovu morální integritu a uznává jeho etické zásady, které porovnává s křesťanskými. Cicero, ač sám je pohan, umožňuje nastavit křesťanům zrcadlo, aby viděli, jak se vzdálili od slov Evangelia. Řečnické nadání Erasmus sice vyzdvihuje, ale to se nemá stát jediným předmětem obdivu.

⁵⁰ Allen V, Ep. 1390, ř. 104-105.

⁵¹ Dorey, 1970, s. 12.

⁵² Allen V, Ep. 1390, ř. 86—88: *Ad illos crassos redeo, qui praeterem inanem verborum tinnitum nihil magni credunt esse in libris Ciceronis.*

⁵³ *ibid.*, ř. 108—110: *non tantum ob divinam quandam orationis felicitatem, verum etiam ob pectoris eruditi sanctimoniam. Profecto meum afflavit animum, meque mihi reddidit meliorem.*

4.2. Erasmus a ciceroniáni

Některé myšlenky objevující se v dialogu lze najít v Erasmových spisech a zejména v korespondenci mnoho let před vlastním napsáním díla. Svoji aversi vůči ciceroniánům poprvé projevil již v mládí. V dopise Corneliovi Gerardovi z roce 1489 se horlivě zastával Lorenza Vally ve sporu s Poggiem Bracciolinim.⁵⁴ Erasma s Vallou spojuje touha po vnitřní i osobní svobodě. Už tato vlastnost bez ohledu na další postoje determinovala stranu, na kterou se v ciceronských sporech postavil. O existenci ciceroniánů se poprvé dozvěděl nejspíš kolem roku 1500 po přečtení sbírky dopisů Angela Poliziana s Paolem Cortesim a Bartolomeem Scalou.⁵⁵

Motiv pohanství ukrytého pod rouškou klasické literatury, Erasmova nejostřejší výtky vůči ciceroniánům, se poprvé objevuje v dopise z 26. února 1516.⁵⁶ Později v roce 1521 si stěžuje, že někteří Italové vkládají do veršů antické bohy a myslí si, že tímto pohanským chováním (*ethnice faciunt*) ukazují svoji velkou učenost,⁵⁷ další útok na „pohanské Italy“ následuje v dopise z roku 1525.⁵⁸ Tato obžaloba z pohanství se stane ústředním tématem celého sporu mezi Erasmem a ciceroniány a bude opakována ještě mnohokrát.

Vlastní počátek Erasmova boje proti italskému spolku Ciceronových obdivovatelů klade italský profesor latinské literatury Remigio Sabbadini do roku 1526.⁵⁹ Od této doby se narážky na ciceroniány jakožto nepřátelskou skupinu objevují pravidelně. Jednou jsou nazýváni *secta*, jindy *chorus* nebo *factio*. V těchto označeních je cítit Erasmův odpor ke štěpení církve. Boj nabírá na prudkosti a pohybuje se v rovině osobní i náboženské. Mezi vůdce spolku Erasmus pokládá své osobní nepřátele Girolama Aleandra a Alberta Pia, prince z Carpi.⁶⁰ Toto „pohanské společenstvo“ (*sodalitium paganum*) běsní stejně jako lutheráni.⁶¹ Dopis z 16. května 1526 určený Jakubovi Tusanovi obsahuje zmínku o seznamu učenců, z něhož římští ciceroniáni vyškrtávají kvůli barbarskému stylu Erasma i Guillaume Budého.⁶² Zmínka o tomto seznamu se objeví i v dialogu. Mimo korespondenci nejlépe vystihuje Erasmův názor na ciceroniány kolokvium *Echo*: „*Decem annos consumpsi in*

⁵⁴ Allen I, Ep. 26, ř. 49—50: Vallu nazývá zachráncem latiny před barbary a obětí pravdy. Poggio je naproti tomu *magis natura facundus quam eruditione, et plus habet loquentiae quam eloquentiae*.

⁵⁵ Jde o posmrtné vydání *Omnia opera Angeli Politiani*, 1498, in aedibus Aldi Romani, Venetiis.

⁵⁶ Allen II, Ep. 541, ř. 133—137: *Unus adhuc scrupulus habet animum meum, ne sub obtextu priscae litteraturae renascentis caput erigere conetur paganismus ut sunt et inter Christianos qui titulo pene duntaxat Christum agnoscunt, ceterum intus gentilitatem spirant*.

⁵⁷ *ibid.* Ep. 1111, ř. 17—20.

⁵⁸ Allen VI, Ep. 1581, ř.

⁵⁹ Sabbadini, 1885, s. 59.

⁶⁰ Allen VI, Ep. 1719, ř. 34—36.

⁶¹ *ibid.*, ř. 51—53.

⁶² Allen VI, Ep. 1713, ř. 12—15: *Quasi parum sit in orbe factionum, revixit nova factio Ciceronianorum, nimirum quo Budaeum et Erasmum submoveant ex albo doctorum et e manibus ominum excutiant*.

legendo Cicerone. A ozvěna odpoví: „*ὄνε.*“⁶³ Je zajímavé, že Erasmův přítel a přední ciceronián Pietro Bembo se po celou dobu sporů držel stranou a spory jejich vztah nijak nepoznamenaly.

Šíření pohanství, plýtvání talentu, ohrožení ušlechtilého vzdělání, osobní nepřátelství, povýšenost ciceroniánů a další štěpení církve, to byly důvody, které nakonec přiměly Erasma k tomu, aby začal jednat. Dopisy ukazují, že se snažil přesvědčit nejprve přítele Guillaumea Budého, aby proti ciceroniánům vystoupil. Ten sice projevil ochotu něco napsat,⁶⁴ ale nakonec nic nepodnikl. Erasmus se tedy pustil do boje sám jako „gladiátor, který musí zemřít“. Na podzim téhož roku 1527 již promýšlel obsah, což dokládá dopis Francescovi Vergarovi ze 13. října⁶⁵ plný odkazů na budoucí dialog: pohanství římské sekty, opovrhování křesťanskou literaturou, obhajoba vlastního způsobu psaní, ohrožení ušlechtilé vzdělanosti, směšné ciceronské substituce křesťanských výrazů, arogance ciceroniánů, otázka přiměřenosti (*apposite dicere*) nebo imitace (*Totum Ciceronis pectus requiro.*).

4.3. První edice

Dialogus Ciceronianus vyšel u Frobenia v březnu 1528 spolu s dalším dialogem *De recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione*.⁶⁶ Henderson⁶⁷ předkládá přesvědčivé argumenty, že Erasmus plánoval vydat oba dialogy společně. Mělo jít o program na reformu církve. Oba se tematicky pohybují ve dvou oblastech rétoriky, *pronuntiatio* (výslovnost) a *elocutio* (formální stránka řeči), mají pedagogickou funkci a představují pokus, jak sjednotit rozštěpenou církev pod křídly latiny. To však předpokládá jednotu i v oblasti jazykové formy i výslovnosti.

Druhé vydání následovalo v únoru 1529 ve svazku společně s *Coloquii*. Erasmus provedl několik drobných úprav v katalogu humanistů, které reagovaly na stížnosti po prvním vydání.⁶⁸ Další následovala v říjnu 1529 a v březnu 1530. Přesný počet edic, které

⁶³ „Deset let jsem strávil četbou Cicerona.“ Ozvěna odpoví: „Osle.“ Kolokvium vyšlo v červnu 1526.

⁶⁴ Allen VII, Ep. 1812, ř.: *De Ciceronianorum choro ita plane tecum sentio, ut subscribere paratus sim, si res tulerit.* Dopis z dubna 1527.

⁶⁵ *ibid.*, Ep. 1885, zejména ř. 112—161.

⁶⁶ Celý titul zní *De recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione D. Erasmi Roterodami dialogus. Eiusdem dialogus cui titulus Ciceronianus, sive De optimo genere dicendi, cum aliis nonnullis quorum nihil non est novum.* Dostupné on-line na <https://books.google.cz>.

⁶⁷ Henderson, 2006.

⁶⁸ Např. do katalogu spisovatelů byl přidán humanisté Juan Luis Vives a Haio Hermann a byl opraven úsudek o Budém, kterého Erasmus v prvním vydání srovnal s Badiem, což způsobilo ve Francii vlnu rozhořčení. Guillaume Budé byl uznávaný učenec, kdežto Josse Bade byl „jenom“ obyčejný tiskař a gramatik.

vyšly za Erasmova života a mohly být tedy autorem korigovány, není znám. Některé se nedochovaly, jiné nebyly dosud objeveny.⁶⁹

4.4. Literární forma

Spis má podobu dialogu, což bylo Erasmovo oblíbené komunikační medium již od prvopočátku literární tvorby.⁷⁰ V této oblasti měl na něj velký vliv Lúkiános,⁷¹ menší pak Platón. Dialog Erasmovi poskytuje určitou tvůrčí volnost a nenutí ho jasně formulovat závěry, což dává na druhé straně prostor čtenáři, aby si vytvořil závěry vlastní.⁷² Této vlastnosti Erasmus v *Ciceronianu* využil v části věnované stylistické kritice spisovatelů od antiky až do 16. století. Při rozhovoru takové soudy působí přirozeně jako subjektivní názory mluvčího nevyžadující za každou cenu obhajobu. Dalším důvodem byla snadnější přístupnost, jak je možné vidět v dedikačním dopise J. Vlattenovi: „Látku jsme zpracovali jako dialog, aby čtenáře nenudila a aby ji mladí snadněji vstřebali.“⁷³

V *Ciceronianu* nemá dialog po celou dobu jednotnou podobu. Karikatura ciceroniána a katalog spisovatelů představují živý a dynamický rozhovor dvou osob. Charakteristickými rysy jsou kratší výpovědi a rychlé střídání mluvčích. Tato část připomíná Erasmova *Colloquia*. Jinak vypadají pasáže, kde Erasmus prezentuje své názory na imitaci. Zde se objevují delší souvětí a slovo má s výraznou převahou nad ostatními jedna osoba. Tyto výkladové pasáže připomínají monolog Bláznivosti.⁷⁴

U Lúkiána Erasmus našel i svůj oblíbený literární prostředek – satiru. Erasmova satira se vyznačuje absencí osobních útoků. Látku bere primárně z diskrepancí mezi současnými mravy a učením Evangelia. Na mušku si bere obecně ty, kteří buď nepochopili, nebo pokrytecky přehlíží principy prosté křesťanské nauky. Cílem satiry je upozornit na mravy nehodné pravého křesťana a následně je napravit. Budu-li mluvit konkrétně, v *Ciceronianu* satirisuje nemístné a škodlivé pedantství ciceronské sekty, které je v rozporu s jednoduchostí a prostotou Písma.⁷⁵

⁶⁹ Mesnard, 1971, s. 584.

⁷⁰ Cf. *Antibarbari* v cap. 2 na s. 9.

⁷¹ Erasmova obliba Lúkiána sahá do doby, kdy se začal učit řecky (rok 1500). Lúkiánovy dialogy používal jako překladatelská cvičení. První překlady, na kterých spolupracoval s Thomasem Morem, vyšly v r. 1506. Svůj vztah k Lúkiánovi vyjádřil v r. 1512 následovně: *Nobis quidem in eo (sc. Luciano) potissimum arrisit antiquitas....Nam a Luciano nihil fere triviale solet proficisci.* (Allen I, Ep. 267, ř. 18—20) Chvála Lúkiána cf. Allen I, Ep. 193, ř. 21—50.

⁷² Henderson, 2006, s. 17.

⁷³ *ibid.*, s. 600; Allen VII, Ep. 1948, ř. 46—48.

⁷⁴ Mesnard, 1971, s. 593.

⁷⁵ Dorey, 1970, s. 35.

4.5. Rozbor díla

Jednajícími osobami dialogu jsou tři přátelé ze studií: Buleforus, Nosoponus a Hypologus. Buleforus, pod jehož maskou se ukrývá sám autor, plní roli bystrého zprostředkovatele Erasmových názorů na imitaci. Pohybuje se mezi nápomocným rádcem a poťouchlým šprýmařem. Hypologus pomáhá Buleforovi v situacích, kdy je potřeba, aby se posunula řeč dopředu, nebo když je Nosoponus postaven před volbu ze dvou možností, vybere odpověď za něj. Nosoponus je chytrý a citlivý muž trpící nevinou obsesí: nadevše obdivuje Cicerona. Proti Buleforovým výpadům zaujímá statickou obranu, ale oponuje statečně a Buleforovi občas dokáže zkomplikovat cestu k vítězství.

Základní schéma: Buleforus se prochází s Hypologem a zahlédne Nosopona, který již z dálky vypadá nemocně. Rozhodne se tedy, že přítele vyléčí. Postup vypadá následovně: aby si získal jeho přízeň, předstírá, že trpí stejnou nemocí. Jakmile je Nosoponus ochoten naslouchat, přikročí k vyvracení jeho zásad a místo nich předkládá vlastní, tj. Erasmovy, názory na imitaci.

Dialog lze rozdělit do tří částí:

1. komická karikatura extrémního ciceroniána (606—616, 20);⁷⁶
2. vyvracení Nosoponových názorů (616, 20—656);
3. katalog spisovatelů (657—707, 24) a závěrečná rekapitulace hlavních myšlenek (707, 25—710).

4.5.1. První část: karikatura ciceroniána

V první části se nám představuje Nosoponus, komická karikatura člověka, který zcela nekritickým způsobem uctívá Cicerona. Jeho jediným životním cílem je získat titul „ciceronián“. Aby toho dosáhl, potřebuje dokonale ovládnout ciceronskou imitaci. Erasmus jeho snahy líčí jako *duševní nemoc* usazenou hluboko v nitru, kterou je třeba léčit rozumnou řečí. Buleforus s Hypologem nejprve obdivují Nosoponovu snahu a předstírají, že trpí stejnou nemocí. Vybízí Nosopona, aby jim popsal svůj postup, protože společnými silami by mohli snadněji dosáhnout vytouženého cíle. Nosoponus souhlasí a dopodrobna jim popisuje své metody:

- nechte již několik let nikoho jiného než Cicerona, aby si cizím výrazem nezkazil čistý ciceronský sloh;

⁷⁶ Číslování stran a řádků podle Mesnardovy edice *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*, 1971, North-Holland publishing, Tomus I, 2.

- vytváří objemné slovníky pro každé slovo, spojení, gramatický tvar, rytmické schéma, odvozeninu apod., z nichž při psaní čerpá jazykový materiál; cizím gramatikám a slovníkům nevěří;
- v textu připouští pouze ty gramatické tvary, které se nachází v Ciceronových textech, a z řad ciceroniánů vylučuje každého, kdo použije byť jediný neciceronský výraz;
- při práci vyžaduje naprostý klid, a proto si zařídil zvukotěsnou pracovnu a tvoří pouze v noci;
- noci vhodné pro psaní si vybírá podle astrologických tabulek;
- vytěšňuje všechny rušivé emoce a starosti, a proto se vzdal všech veřejných úřadů a žije v celibátu;
- práci přizpůsobuje i dietu a abstinuje, aby částechy potravy nezatížily božskou podstatu duše;
- postupuje přepěčlivě, takže napíše nanejvýš jednu periodu za noc;
- vyhýbá se hovorům v latině; k běžné konverzací má naučené ciceronské frase; pro každodenní styk používá moderní jazyky; pokud je nucen mluvit delší dobu bez přípravy, musí poté dlouho číst, aby si sloh pročistil.

Hlavním komickým prostředkem celé této části je hyperbola. Přestože Erasmus odmítal,⁷⁷ že by měla postava Nosopona živý předobraz, je velmi pravděpodobné, že základní koncept vznikl podle Christophora Longolia, který prý pět let nečetl nikoho jiného než Cicerona a odmítal použít neciceronské výrazy.⁷⁸ Zato Nosoponova kompilace slovníků má jistě skutečný předobraz. Od 1. poloviny 16. totiž vznikají velké ciceronské lexikony, které mnohdy vznikaly spoustu let.⁷⁹ Rovněž je známo, že ciceroniáni své texty stylisticky tříbili a odmítali užívat latinu pro běžnou konverzací.⁸⁰ Erasmus ciceroniány přirovnává ke spolku zasvěcenců,⁸¹ jemuž bohové odhalují tajemství nepřístupná ostatním lidem. Jak se později ukáže, jsou to ve skutečnosti nafoukanci osobující si právo rozhodovat, komu udělí titul „ciceronián“, který je rozhodujícím kritériem k tomu, aby byl dotyčný uznán za vzdělance.

⁷⁷ Allen VIII, Ep. 2046.

⁷⁸ Cf. Sabbadini, 1885, s. 54; Ve skutečnosti však v jeho díle najdeme mnoho neciceronských prvků. Rozbor Longoliova stylu cf. Tunberg, 1997.

⁷⁹ Nejznámější lexikon podobného druhu vydal v r. 1535 Mario Nizzoli pod názvem *Observationes in M. T. Ciceronem*, na kterém prý pracoval devět let.

⁸⁰ Neplatí to však absolutně, uznávali latinu jako vhodný prostředek pro jakoukoliv komunikaci s cizinci. Podle Tunberga (1997, s. 53) do této skupiny „nemluvných“ ciceroniánů patří Lazaro Bonamico, Romulus Amaseus a Jacopo Sadoletto.

⁸¹ Nosoponus nazývá Bulefora a Hypologa συμμύστοι.

4.5.2. Druhá část: vyvrácení ciceronského kultu

Captatio benevolentiae během Nosoponova výkladu umožňuje Buleforovi zahájit druhou, podstatně delší část dialogu. V ní Erasmus vyvrací ciceronské učení a představuje své názory. Buleforos postupuje v několika krocích: nejprve napadne základní princip ciceroniánství, že Cicero je ve všech směrech dokonalý řečník. Poté uvádí potíže, které přináší imitace Cicerona. Vytýká jí anachronismus a kritizuje zejména pohanství skryté v povrchním napodobování. Nakonec popíše svou představu, jak by měl vypadat ideální řečník. Hlavní body Buleforova výkladu vypadají následovně:

1) Rozbití představy Cicerona coby jediného ideálního vzoru:

- nikdo není ve všem dokonalý a ani Cicero neovládl perfektně všechny oblasti výmluvnosti, a již v antice byl kritizován; je proto nutné mít více vzorů a od každého vybírat to nejlepší;
- otázka autenticity textů: nemáme k dispozici celé Ciceronovo dílo a rukopisy, které známe, se často rozcházejí, kromě toho je třeba počítat i s apokryfy (e.g. *Rhetorica ad Herennium*);
- samotný Cicero pokládal některá svá díla za nedokonalá a dopouštěl se chyb, které žádný učenec nemůže omluvit.

2) Problémy ciceronské imitace:

- sám Cicero byl eklektikem;
- předpokladem *účinné* řeči je *komplexní* imitace, tj. nápodoba vnitřních kvalit, nikoliv jen povrchní nápodoba slovní zásoby nebo určitých obrátů;
- otázka přiměřenosti (*decorum et aptum spectandum est*. [629, 1]): úspěšná řeč **musí být přiměřená dobovým poměrům** a publiku (srovnání s proměnou vkusu v oblékání a umění), kdyby žil Cicero dnes, mluvil by stejně jako my křesťané (*At si viveret, nobiscum eadem loqueretur*. [629, 6]);
- imitace Cicerona je otázka vrozeného talentu (*Cicero nasci fortasse potest aliquis, fieri nemo*. [632, 2])
- excelentní věci se snadno mohou zvrhnout ve špatnosti, a proto imitace jedinečných kvalit Cicerona je velmi ošemetná věc a často se nezdaří.

3) Ciceronův jazyk v křesťanském světě:

- v musíme se podobat Ciceronovi především v těchto dvou věcech: **v důkladné znalosti tématu a v upřímném prožívání** toho, co sdělujeme; křesťan mající v srdci Krista tedy nemůže mluvit jako pohan Cicero;
- křesťané musí znát tajemství svého náboženství stejně dobře, jako znal Cicero řeckou filosofii;
- vhodné výrazy pro vysvětlení křesťanských otázek nám neposkytne Cicero, ale apoštolové, církevní otcové a bibliční proroci;
- vytvářejme neologismy, protože i sám Cicero obohatil latinu o spoustu nových výrazů;
- **lpění na pohanských výrazech je znakem skrytého pohanství** (*Paganitatem profiteri non audemus, Ciceroniani cognomen obtendimus.*[647, 20-21])

4) Jak se stát dokonalým řečníkem?

- poznat své přirozené nadání a tomu přizpůsobit svůj sloh, protože ani vzdělání nedokáže změnit naše vrozené sklony (*Nemo temere fortunatus in eo, a quo genesis abhorret.* [648, 6-7]);
- studovat Písmo a církevní Otce stejně pilně jako studoval Cicero řecké řečníky a filosofy, vědění je pravým zdrojem výřečnosti;
- mluvit jasně, bohatě, k věci a přiměřeně vnějším okolnostem a publiku;
- vytvořit si osobitý styl četbou a studiem rozmanitých autorů (přirovnání ke včele, která sbírá pyl, aby ho proměnila v med), naučit se řečnickou teorii, provádět rozbor textů pod vedením zkušeného mistra;
- vzdorovat ciceronskému poblouznění a netrápit se, že nejsme uznáni za ciceroniány.

4.5.3. Třetí část: katalog literátů a závěrečné shrnutí

Třetí část tvoří přehled spisovatelů od antiky do 16. století, jejichž styl Erasmus srovnává se stylem Ciceronovým coby ideálem a snaží se mezi nimi najít nějaké dokonalé imitátory Cicerona. Předlouhou byl Eramovi Ciceronův katalog řečníků v dialogu *Brutus*, kteří se snažili přiblížit platónskému ideálu *orator perfectus*.

Erasmus rychle projde antiku i středověk (657 - 661, 13) a zastaví se až u humanistů. Tento výčet začíná Petrarkou a obsahuje několik desítek jmen (661, 17 - 692, 5). Erasmus

postupuje napříč Evropou podle jednotlivých národů. Nejprve podrobí kritice Italy, Francouze, Angličany, poté Dány, Nizozemce, Němce, Poláky a nakonec Španěly a Portugalce. Zajímavou pasáží je hodnocení vlastního stylu (680, 13 – 681, 16).⁸² V poslední části seznamu hodnotí zvlášť ty, kteří byli považováni za ciceroniány (692, 17 - 701, 10). Podrobně popisuje osudy „ultraciceroniána“ Christophora Longolia, aby ukázal odstrašující příklad. Erasmus jeho případ považuje za promarněný talent. Pátrání po skutečném ciceroniánovi skončí neúspěšně, protože se nenajde žádný autor, který by byl bez výhrad hodný titulu „ciceronián“, *quod erat demonstrandum*.

Ačkoliv tyto stylistické recenze zabírají asi třetinu dialogu, Erasmus je považoval jen za přídavek, *πάρεργον*, který plnil pedagogickou funkci. Díky němu se mladí studenti naučí kriticky hodnotit různé slohy a poznávat, co je a co není žádoucí.⁸³ Pro nás je tato část cenným pohledem na Erasmův jazykový vkus. Ironií osudu se stalo, že právě tato „dodatečná“ část dialogu byla zdrojem největšího pobouření. Erasmus si v dedikačním dopise ke druhému vydání stěžuje, že jedni jsou uraženi, protože je hodnotí nespravedlivě a jiných se zase dotklo, že byli zcela opominuti.⁸⁴

Ve finální části kromě rekapitulace nejdůležitějších myšlenek, Erasmus zdůrazňuje Ciceronův *pedagogický význam* a představuje svoji vzdělávací koncepci. Mladí lidé se mají vzdělávat nejenom četbou Ciceronových spisů, ale i ostatních autorů. Erasmus zdůrazňuje důležitost theorie. Přitom je třeba dbát na to, aby se vzdělávání nezvrhlo v Ciceronův kult.

Plné znění poslední části včetně závěrečného shrnutí všech nejdůležitějších zásad je součástí mého překladu na str. 70—73.

4.5.4. Ústřední témata: útok na pohany a obrana vzdělání

Mnoho názorů Erasmus přebírá (a případně dále rozvíjí) od svých předchůdců z řad eklektiků Poliziana a Gianfrancesca Pica.⁸⁵ Originální je historický argument „časy se změnilly, a proto se musí změnit i náš sloh“. Nejzajímavějším přínosem je však posun sporu do oblasti náboženství a vzdělání. Erasmus útočí na ciceroniány jako na *zosobnění starého*

⁸² *Praecipitat omnia, nec parit, sed abortit: interdum iustum volumen scribit stans pede in uno, nec umquam potest imperare animo suo, ut vel semel relegat, quod scripsit: nec aliud quam scribit, quum post diutinam lectionem demum ad calamum sit veniendum, idque raro. Quid quod ne affectat quidem Tulliano more dicere, non abstinens a vocibus Theologicis, interim ne a sordidis quidem?* (681, 11—15)

⁸³ Allen VIII, Ep. 2088, ř. 31-34.

⁸⁴ *ibid.* ř. 8-10.

⁸⁵ Cf. kap. 3.2. a 3.3. Erasmus se seznámil s Picovými názory *ex post* po prvním vydání *Ciceronianu* (Allen VIII, Ep. 2088, ř. 116—125).

pohanství, které se začíná vynořovat pod maskou ciceroniánství, a dává výstrahu před škodlivými účinky ciceroniánů na šíření ušlechtilé vzdělanosti.

Pohané ukrytí pod maskou ciceroniánství přispívají k dalšímu štěpení církve, jejíž jednotu už ničí Luther a jeho následovníci. Anachronické lpění na formální stránce Ciceronových textů nás odvádí od učení Písma a církevních otců. Tímto přístupem jako bychom odmítali dobrodiní, kterého se nám díky Kristově oběti dostalo. V tomto pojetí jsou ciceroniáni nepřátelé Erasmova náboženského programu, jehož základní principem je návrat k ideálu prvotní vroucné zbožnosti v duchu Písma svatého.

Pedagogická složka dialogu je zcela v souladu s dalším Erasmovým programem podpory ušlechtilé vzdělanost. V ciceroniánech vidí hrozbu pro šíření knih, bez kterých je vzdělávání nemožné. Těžko pomůžeme duchovnímu rozvoji mladých lidí, když promarníme život skládáním několika vycizelovaných textů, které ocení jen pár obdivovatelů. Když místo toho, abychom se sami vzdělávali i v jiných důležitých oborech, donekonečna rozebíráme Ciceronovy texty. Pokud už něco ciceronsky napíšeme, nenajdou se téměř žádní čtenáři, protože náš sloh bude nudný, suchý a především neupřímný, protože neodráží způsob našeho myšlení. A pokud se někomu budou náhodou líbit, důležitější je stejně obsah. Ten se má týkat především aktuálních problémů. Cicero nás tu ale bude omezovat, protože jeho slovní zásoba nevyhovuje potřebám moderní a zejména křesťanské doby. Varovný příklad nám dává Christophorus Longolius, který měl podle Erasma velký potenciál, ale stal se obětí své doby a zcestných ambicí. A kdo ho dnes čte? Nikdo.

5. PŘEKLADOVÁ ČÁST

5.1 Poznámky k překladu

Jelikož celý dialog čítá asi 80 stran formátu A4 a omezený rozsah práce neumožňuje překlad celého díla, vybral jsem si tři pasáže, které podle mého soudu dobře ilustrují důležité Erasmovy názory na problém imitace, patří do stylisticky odlišných částí a tvoří kompaktní celky. Zohledňoval jsem rovněž čtivost a přitažlivost pro čtenáře. Tři přeložené části jsem označil PARS I, PARS II a PARS III.

V první části (PARS I, s. 34—51) Erasmus karikuje metody a praktiky ciceroniánů. Dialog zde má veselou a dynamickou povahu, takže pro čtenáře je tento úsek nejzábavnější a nejčtivější pasáží z celého dialogu. Nejvíce prostoru má Nosoponus. Syntaktická struktura je až na výjimky poměrně jednoduchá bez většího množství dlouhých sověť. Text zpestřují úryvky z římských básníků. Svižného tempo je místy přibrzděno únavnými seznamy

gramatických forem. Vyčerpávající seznamy ilustrativních příkladů jsou však obecným rysem pedagogických děl a objevují se i v jiných částech dialogu jako důsledek Erasmova edukativní zásady, že základem výuky mají být *exempla*, nikoliv dlouhé a komplikované vyvozování a podávání důkazů.⁸⁶

Druhá část (PARS II, s. 51—63) je zahrnuta do výběru zejména proto, že v ní Erasmus představuje jeden z hlavních argumentů proti formální imitaci Cicerona – *historické decorum*. Není možné mluvit naprosto stejně jako Cicero, když se všechno kolem nás změnilo a my, chceme-li následovat rétorická pravidla přiměřenosti, musíme mluvit s ohledem na publikum a na okolnosti. Jsme křesťané, žijeme v křesťanské době a hovoříme o křesťanské látce, starý Řím již dávno není. Touto úvahou Erasmus dospívá k zásadní konkluzi ve svých názorech na imitaci, že *kdyby žil Cicero dnes, mluvil by stejně jako my*. Kromě toho zde autor odhaluje svoji představu o imitaci Cicerona. Že lpění na formální stránce Ciceronova jazyka je absurdní, dokládá Erasmus kritikou řeči zapáleného ciceroniána, který měl na Velký pátek promluvit před papežem o umučení Krista. Originálním a pro čtenáře zábavným příkladem je překlad křesťanského úryvku církevního textu a křesťanských pojmů do ciceronské latiny. Celkový tón této části dialogu je jiný než v předchozí pasáži. Když se totiž ujme slova Buleforos, tempo se zpomalí, obsah je vážnější, častěji se objevují složitější souvětí. I v této části se opakují dlouhé série exempli.

Třetí část (PARS III, s. 63—73) se po formální stránce podobná spíše druhé části. Obsahuje dlouhá a někdy až těžkopádná souvětí (až 10 řádků [704, 19—29]) a nese se již ve vážném duchu. Objevují se zde oblíbené imitační metafory (trávení potravy, chůze v cizích stopách), propagace stylistické rozmanitosti, kritika Cortesiho a chvála Poliziana. Hlavním důvodem, proč jsem tuto pasáž přeložil, bylo závěrečné shrnutí všech důležitých myšlenek roztroušených v rámci dialogu a představení Erasmovy vzdělávací koncepce (707, 32—708, 13).

Hlavní překladatelské principy:

1) Vyvaruji se přehnaně dlouhých a složitých souvětí ve snaze přiblížit se skutečnému dialogu a vytvořit pohodlně čitelný překlad. Při tvorbě kratších souvětí musím často zasahovat do nadsyntaktické struktury. Kratšími souvětími napodobuji vlastnosti zdrojového jazyka. Erasmus se vyhýbá propracované a komplikované periodické struktuře. Delší latinská souvětí se u něj sice objevují, ale myšlenky v nich plynou přirozeně, takže nenutí

⁸⁶ Dorey, 1970, s. 116.

čtenáře rozplétat složité syntaktické vztahy, jak je známe v komplikovaných větných periodách.⁸⁷

2) Jazykový rejstřík udržuji pouze v rovině uhlazené spisovné češtiny bez expresivních výrazů.

3) K řeckým výrazům v textu přistupuji různě. Řecká slova, která autor vložil do textu, protože neměl po ruce vhodný latinský ekvivalent, překládám vždy do češtiny (θεομαχεῖν – bojovat proti bohům, συμμυστής – zasvěcenec do téhož mystéria). Překládám i citace z řeckých autorů (z Plútarcha: τὸν λύχον ἀπόζειν – páchne lampou) i řecká úsloví (ἐν τῇ φακῇ μύρον – míchat myrhopový olej s čočkou). Pokud se jedná o řecké vlastní jméno, transkribuji ho do latinky (personifikace elokvence – *Peithó*). Erasmův neologismus *zélodúleia* ponechávám v původní podobě a opatřuji vysvětlivkou. V jednom případě mohu řecký výraz počeštit (χρόνιον *malum* – chronická nemoc).

4) Odborné termíny ponechávám v původní podobě, když je z textu jasný jejich význam (e. g. *pathos*, *deinósis*), či když je pro daný kontext irelevantní znát jejich význam (e. g. *sesquialter*, výčet termínů z řeč. theorie). Latinské gramatické tvary, které Nosoponus uvádí, aby ukázal, co je a co není přípustné v textu pravověrného ciceroniána, uvádím latinsky a přibližně gramaticky určuji v rámci intertextové vysvětlivky (Tvary **présentu singuláru** *amo*, *amas*, *amat* jsem u Cicerona objevil...). V jednom případě překládám latinské výrazy v závorce, aby čtenář neznalý latiny hned uviděl význam, protože je pro daný kontext důležitý (Ve spojení *referre gratiam* [**oplatit vděk**] má u Cicerona jiný význam než ve větě *Liberi parentes et forma corporis et moribus referunt* (Děti připomínají své rodiče podobou i chováním.).

5) Dvě slovní hříčky, které se v latinském textu objevují, se snažím nahradit vhodným ekvivalentem (Tvoje propadlé tváře bez jakékoliv záře nevěstí nic dobrého. = *facies et macies nescio quid sinistri pollicentur...*; podobně hra se slovem *monstrum*: **Nos.** *Monstri simile narras.* **Bul.** *Non est monstrosa veritas: qui mentitur, monstri simile dicit.* přel.: **Nos.** To je **příšerné**, co mi tu vyprávíš! **Bul.** Pravda není **příšerná**, příteli, **příšery** jsou v pohádkách.)

6) Latinské hexametry překládám šestistopým přízvučným veršem.

Součástí překladu je i bohatý poznámkový aparát, který jsem vytvářel podle anglického překladu A. H. T. Leviho (1986), který vyšel v rámci moderní edice *Collected Works of*

⁸⁷ ibid.

Erasmus. Dále jsem využíval poznámky z německého překladu T. Payrové (1995) a z edice latinského textu P. Mesnarda (1971). Používal jsem také *Encyklopedii antiky* (1973) a *Dějiny římské literatury* G. B. Conteho (2003). Latinské citace jsou převzaty z elektronické databáze *Bibliotheca Teubneriana Latina*, která je dostupná na <http://litterae.phil.muni.cz/> (31.7.2016).

V poznámkách si všímám zejména odkazů na antické autory a reálie. Objasňuji místa, kde došlo k nějaké substituci, v případě výraznějších odchylek od předlohy uvádím latinské znění. Odkazy na antické autory často uvádím i s citací příslušné pasáže, zejména pokud odkaz hraje důležitou nebo zajímavou úlohu v Erasmově textu.

5.2. Překlad vybraných pasáží s poznámkami

Ciceronián aneb dialog o dokonalém latinském stylu⁸⁸

(čísla stran a řádků Mesnardovy edice: PARS I 606 až 616, 20;

PARS II 636, 16 až 644, 21; PARS III 702, 21 až 710)

PARS I (606 až 616, 20)

Osoby: Buleforus, Hypologus a Nosoponus.⁸⁹

Buleforus: Kdopak to jde tam naproti v podloubí? Pokud mě nešálí zrak, je to Nosoponus, náš starý přítel a spolužák⁹⁰ ze studií!

Hypologus: Toto že je Nosoponus, ozdoba naší veselé společnosti? Ten růžovoučký tlust'oučkový Nosoponus, který kolem sebe šířil šarm a eleganci?

Bul. Ano, je to on.

Hyp. Jak to vypadá? To není člověk, ale přízrak⁹¹ ze záhrobí! Není nemocný?

Bul. Je a vážně.

Hyp. Co ho proboha trápí? Snad ne vodnatelnost.

Bul. Ne, tato nemoc postihuje nitro, ne povrch.

Hyp. Je to tedy nějaký nový druh vředovité choroby, dnes kulantně označované jako „vyrážka“?⁹²

Bul. Působí v těle hlouběji, ne na povrchu.

Hyp. Možná chrlení krve.⁹³

Bul. Nehubí plíce, postupuje níže do útrob.

Hyp. Napadají mě souchotiny nebo žloutenka.

Bul. Kdopak. Jedná se o nemoc usazenou více uvnitř těla než v játrech.

Hyp. Že by horečka zachvacující žíly a srdce?

⁸⁸ Lat. název *Dialogus Ciceronianus sive de optimo genere dicendi* upomíná na Ciceronův spis *De optimo genere oratorum*.

⁸⁹ Řecká jména popisují charakter postav v dialogu: Buleforus (z βουλή rada + φέρειν – nést) – snaží se radami uzdravit Nosopona; Hypologus (ὕπο- + λόγος = vedlejší mluvčí/málo rozumný) – pomocník, který předstírá, že trpí stejnou nemocí; Nosoponus (z νόσος – nemoc + πονεῖν – trápit se) – je posedlý imitací Cicerona, karikatura extrémního ciceroniána. Erasmus se asi inspiroval u Homéra, který používá adjektivum βουληφόρος jako *epiteton constans* vůdců a princů. Ačkoliv jsou jména nositeli významu, ponechávám je nepřeložena, abych neimplikoval české prostředí.

⁹⁰ Aluse na *Luk.* Nigr. 12, kde je řeč o Řecích a zejména Athéňanech: φιλοσοφία καὶ πενία σύντροφοί εἰσιν (jsou zvyklí na filosofii a chudobu).

⁹¹ Lat. *larva* - zlý duch zemřelého, strašidlo.

⁹² Eufemistický název pro syfilidu, která v 16. století zaplavila Evropu. Měla různá pojmenování, např. „francouzská nemoc“ nebo „neapolská vyrážka“, protože se po Evropě rozšířila z Neapole.

⁹³ *Ptyisis* je blíže neurčená nemoc, jejíž symptomy jsou spojeny s vykašláváním krve či hlenů.

Bul. Je to horečka a není to horečka. Žhne v člověku ještě hlouběji než horečka rozpalující srdce. Ale přestaň už hádat, snažíš se marně. Máme tu co do činění s úplně novou chorobu.

Hyp. Dosud tedy nemá název?

Bul. Latinský ne. Řecky se nazývá *zélodúleia*.⁹⁴

Hyp. Začala nedávno, nebo je chronická?⁹⁵

Bul. Už je chudák nemocný přes sedm let. Podívej, všiml si nás a zdá se, že jde k nám. Od něj samotného se dozvíš lépe, oč se jedná. Pustím se s ním do řeči, jako bych byl Davus.⁹⁶ Ty se mi prosím snaž pomáhat a hraj svůj part.

Hyp. S radostí, ale netuším, jakou jsi mi určil roli.

Bul. Mám velké přání, chci zbavit starého dobrého přítele⁹⁷ téhle závažné choroby.

Hyp. Ty umíš léčit?

Bul. Znáš druh šílenství, který člověka nezavírá rozumu úplně? Ovlivňuje sice pouze jednu část mysli, ale zato náramně. Postižení věří, že mají na hlavě býčí rohy⁹⁸ nebo velmi dlouhý nos. Nebo si představují, že jim na útlém krku ční velká hliněná hlava, a strachují se, že při sebemenším pohybu hned praskne. Existují i tací, které děsí styk se živými, protože se pokládají za mrtvé.

Hyp. Přestaň už, takové choroby znám.

Bul. A takové nemoci se nejlépe léčí, když předstíráš, že trpíš stejnou nemocí.⁹⁹

Hyp. O této léčbě jsem už slyšel mnohokrát.

Bul. Teď ji naordinujeme.

Hyp. Rád se té taškařice zúčastním, Bulefore, nejen jako divák, ale i jako pomocník. Mám totiž pro Nosopona velkou slabost a chci mu pomoci.

Bul. Nasad' tedy správný výraz a vžij se do role, ať nemá podezření, že je to předem dohodnutá hra.

Hyp. Provedu.

Bul. Zdravím, milý Nosopone, dobrý den.¹⁰⁰

⁹⁴ Ve významu „otrok horlivého napodobování“ Erasmův neologismus složený ze substantiva δουλεία (poroba, otroctví) a slovesa ζηλοῦν (horlivě napodobovat). Pokládám za *terminus technicus*, a proto ponechávám nepřeložené.

⁹⁵ Chronická nemoc – χρόνιον *malum*. Dosl. překlad řec. výrazu užívaného i v češtině.

⁹⁶ Otok z Terentiovy komedie *Andria*, který si ve zdánlivě nevinném rozhovoru tropí žerty ze svého pána. Cf. *Ter. And.* 735sq.

⁹⁷ *veterem amiculum* – doplněno adj. „dobrého“ k vyjádření expresivního nádechu deminutiva *amiculum*.

⁹⁸ Narážka na dcery Protea, krále Argu. Neuctívaly Dionysa a byly za to potrestány šílenstvím. Bloudily po světě a myslely si, že jsou krávy.

⁹⁹ Cf. Celsus 3, 18, 11.

¹⁰⁰ *Bul. etiam atque etiam salvere iubeo. Hyp. Et Hypologus Nosopono salutem dicit.* – nahrazeno obvyklým českým pozdravem.

Hyp. I já ti přeji dobrý den.

Nosoponus: To stejné přeji já vám. Kéž by byl dobrý.¹⁰¹

Bul. Určitě by byl, kdyby bylo možné, aby se stal dobrým stejně snadno, jako se přeje. Ale řekni mi prosím, co se to s tebou děje? Tvoje propadlé tváře bez jakékoliv záře¹⁰² nevěstí nic dobrého. Vypadáš, jako kdybys měl nemocná játra.

Nos. Spíš srdce, kamaráde.

Hyp. Bůh chraň!¹⁰³ Doufám, že to jde vyléčit!

Bul. Doktoři si neví rady?

Nos. Lidské léky mi určitě nepomohou. Tady musí zasáhnout božská moc.

Bul. Strašná nemoc! Jaké božstvo máš na mysli?

Nos. Je to bohyně, řecky se nazývá *Peithó*.¹⁰⁴

Bul. Zním ji, to je bohyně, která dokáže ovládnout lidská srdce.¹⁰⁵

Nos. Hořím k ní láskou. A jestli ji nezískám, je se mnou amen.

Bul. Žádný div, že se ztrácíš před očima! Prudkou sílu lásky i šílenství seslané nymfami¹⁰⁶ znám. Jak dlouho už jsi zamilovaný?

Nos. Skoro deset let už ten balvan valím¹⁰⁷ a stále bez výsledku. Jedno je jisté, buď z úporného snažení zemřu, nebo získám objekt své touhy.

Bul. Mluvíš o lásce stejně vytrvalé jako nešťastné. Tolik let uplynulo a ona tě stále nechce opustit nebo se ti poddat.

Hyp. Snad ho ta jeho nymfa mučí víc, když se tváří dostupně, než když ji nemůže získat.

Nos. Naopak. Bídě chřadnu, když svého cíle nemůžu dosáhnout.

Bul. Jak je to možné? Jako jediný z nás jsi vždycky vynikal takovou výřečností, že se o tobě říkalo totéž, co kdysi o Periklovi: „*Peithó* se usadila na jeho rtech.“¹⁰⁸

Nos. Stručně řečeno, hnuší se mi každý řečnický styl, uznávám jen Ciceronův. Láskou k němu se rozplývám, on je má nymfa.¹⁰⁹

¹⁰¹ *Equidem vobis ambobus paria vicissim precor. Sed utinam adsit, quod optatis mihi.* – vhodně nahrazeno podle kontextu a simplifikace druhé věty.

¹⁰² Substituce lat. slovní hříčky *ista facies et macies*.

¹⁰³ *Bona verba* (sc. *dicere*) při náb. obřadech pronášet příznivá slova a zdržovat se výrazů neblahých, aby k nám byli bohové milostiví. Cf. Tib. 2, 2, 1. Zde přeloženo podle smyslu.

¹⁰⁴ Personifikace výmluvnosti a umění přesvědčovat. Cf. Cic. *Brut.* 59. Ponecháno řecké jméno.

¹⁰⁵ Cic. *De oratore* 2, 187. Cicero cituje básníka Pacuvia (*oratio flexanima* – přesvědčivá řeč), který napodobuje Euripidovu tragédii Hekuba, kterou Erasmus dobře znal, neboť ji v r. 1506 vydal a okomentoval.

¹⁰⁶ Překlad řeckého termínu *νομόληπτος* (dosl. lapený nymfami). Řekové věřili, že nymfy mohou na člověka seslat pomatení i všesteké vytržení. Vyskytuje se v Platónově dialogu *Faidros* (238d). Sókratés varuje Faidra, že se ho během řeči může zmocnit šílenství seslané nymfami, které se na daném místě uctívají.

¹⁰⁷ Odkaz na Sisyfa, který musí v podsvětí za trest valit na věky věků kámen. Cf. Ter. *Eun.* 1085

¹⁰⁸ Slova o Periklovi zazněla v komedii *Démoi*, kterou složil skladatel staré attické komedie Eupolis (5. st. př. Kr.). Periklés (5. st. př. Kr.) byl slavný athénský státník a vynikající řečník. Cf. Cic. *Brut.* 59.

Bul. Teď tomu konečně rozumím! Snažíš se získat ten vytoužený a oslnivý titul „ciceronián“.

Nos. Ano, tak usilovně, že pokud ho nezískám, povedu myslím trpký život.

Bul. Vůbec se ti nedivím. Pustil ses do díla ze všech děl nejkrásnějšího. A velkou pravdu v sobě skrývá známé úsloví, že krásné věci jsou obtížné.¹¹⁰ Z hloubi srdce ti přeji, ať se to splní, ať se nějaký bůh nad námi smiluje.

Nos. Jak to myslíš „nad námi“?

Bul. Povím ti to, pokud dokážeš unést, že máš v lásce soka.

Nos. Proč to říkáš?

Bul. Mučí mě láska ke stejné nymfě.

Nos. Opravdu? Ty máš stejné trápení?

Bul. A jaké! Ten žár je stále palčivější.

Nos. Buď si jist, že tím spíš se mi líbíš, Bulefore. Doposud jsem tě měl hodně rád. Odted' tě budu milovat jako spřízněnou duši.¹¹¹

Bul. Kdyby ti někdo sliboval, že tě té nemoci může zbavit pomocí bylinek, drahokamů nebo zaříkávad, tuším, že bys ho odmítl.

Nos. Vždyť to by nebyla léčba, ale vražda! Buď dosáhnu svého, nebo zemřu, nic mezi tím pro mě neexistuje.

Bul. Nebylo těžké uhodnout tvé rozpoložení. Sám to zakouším.

Nos. Když jsi zasvěcen do stejného mystéria,¹¹² už před tebou nebudu nic dále skrývat.

Bul. Mně můžeš důvěřovat, Nosopone.

Nos. Starost mi nedělá jenom ten skvělý titul, ale i ponižující posměch některých Italů, kteří neuznávají jiný jazyk než Ciceronův a za vrchol hanby pokládají, když se člověk nemůže označit za ciceroniána. A ačkoliv takto smýšlí, vychloubají se, že od počátku světa titul „ciceronián“ nepřípadl nikomu na druhé straně Alp kromě Christofora Longolia, který před nedávnem odešel z tohoto světa.¹¹³ Teď abych nebudil dojem, že mu tu poctu závidím

¹⁰⁹ Přehnané uctívání Cicerona srovnáno s božským pomatením smyslů, které mohou způsobit nymfy.

¹¹⁰ Plat. *Hipp. mai.* 304c., *Adag.* II, 1, 12.

¹¹¹ Zde má Nosoponova věta Ciceronský nádech. E.g. *Ad fam.* 9, 14, 5. Cicero mluví o svém vztahu k M. Brutovi: *Tantum accessit ut mihi nunc denique amare videar, antea dilexisse.*

¹¹² Erasmus žertem přirovnává ciceroniánství k mysterijnímu kultu, jaký známe např. z řecké Eleusiny. Členům takového kultu byla vyjevována pravda (např. o posmrtném životě) nepřístupná nezasvěcencům. Odkazy na určitý druh tajemného společenstva jsou patrné i v některých dalších Nosoponových metodách (např. v životosprávě, ve specifických podmínkách pro práci).

¹¹³ Longolius zemřel v Padově v r. 1522 ve věku 32 let, tedy šest let před vydáním dialogu.

dovolím si na něj vztáhnout Quintilianova slova o Calvovi:¹¹⁴ „Předčasná smrt se na něm dopustila křivdy.“¹¹⁵

Hyp. Ano, ale myslím, že Longoliova předčasná smrt ublížila spíše ušlechtilé vzdělanosti než jemu samotnému. Mohl nám toho z klasické literatury restaurovat spoustu, kdyby mu bohové umožnili žít tak dlouho, jak by si muž jeho nadání a píle zasloužil.

Bul. Pokud Músy svolí, co brání ostatním lidem, aby nedosáhli úspěchu v tom, co se povedlo jednomu?

Nos. On obětoval tomuto překrásnému podniku celý svůj život. A podle mě je šťastlivec. Vždyť co může být krásnějšího, slavnějšího a velkolepějšího, než když Italové odhlasují člověku z druhé strany Alp titul „ciceronián“?¹¹⁶ Longolius může myslím blahopřát své štěstěně, že stihnul odejít ve správný čas, před tím, než by mu sláva zašla četbou řecké literatury, do které se pustil, nebo studiem křesťanských autorů. Kdyby žil déle, určitě by nebyl dostatečně silný, aby jim dokázal odolat.

Bul. Souhlasím s tebou. Bylo mu dopřáno obětovat život překrásnému dílu. Já ale doufám, že my se pro naše velké dílo neobětujeme a zůstaneme živi a zdraví.

Nos. V totéž doufám i já.¹¹⁷ Ať se na místě propadnu,¹¹⁸ jestli se chci raději dostat mezi bohy¹¹⁹ než se stát ciceroniánem!

Bul. To se rozumí. Každý by si přál, aby byl potomky uctíván spíš jako ciceroniána než jako svatý. A protože tato láska nezná žárlivost, při našem trápení i naději tě zapřísahám, abys mi odhalil, jak postupuješ a čím svému miláčku nadbíháš. Já jsem totiž zamilován stejně nešťastně jako ty a se vzájemnou výpomocí snad dosáhneme cíle rychleji.

Nos. Músy neznají závist a tím méně jejich družky Grácie. Příteli se stejnými zájmy se nemá nic odpírat a přátelé musí mít všechno společné.¹²⁰

Bul. To mi uděláš velkou radost.

Hyp. Nechcete mezi sebe¹²¹ přibrat i mě? Už dlouho šílím stejnou vášní.

¹¹⁴ Gaius Licinius Macer Calvus (82—47 př. Kr.), římský řečník, upřednostňoval attický styl.

¹¹⁵ Quint. *Inst.* 10, 1, 115: *Imitator autem est Atticorum, fecitque illi [sc. Calvo] properata mors iniuriam si quid adiecturus sibi, non si quid detracturus, fuit.*

¹¹⁶ Erasmus pohrdal italskými ciceroniány. Nosoponova slova zde mají silně sarkastický tón.

¹¹⁷ *Quam faveo tuis votis.* - lat. dosl. „Jak přeji tvým přáním!“ Přeloženo podle smyslu jako reakce na Buleforovo *At mihi spes est futurum ut...supersimus.*

¹¹⁸ *dispeream* – ať zhynu, ať je po mě. Obvyklý způsob zaříkávání v komediích. Nahrazeno vhodným českým ekvivalentem.

¹¹⁹ Nosoponus, třebaže žije v době, kdy už neexistuje polytheismus, používá starou lat. formuli *asscribi in numerum divorum*. Ponechávám plurál „mezi bohy“ jako projev pohanského prvku v mluvě ciceroniánů.

¹²⁰ Cf. Ter. *Adelph.* 804; *Adagia* 1, 1, 1.

¹²¹ *in contubernium recipere* – jedná se o vojenský termín „přijmout do stanu“. *Contubernium* byla nejmenší jednotka vojáků, kteří mohli sdílet stan. Zde asi odkaz na společný boj za ciceronský titul.

Nos. Vezmeme tě mezi nás. Já vám teď jakožto zasvěcencům stejného božstva odhalím jedno tajemství: už celých sedm let¹²² jsem nevzal do ruky jiného autora než Cicerona. Ostatním se vyhýbám se stejnou hrůzou jako kartuziáni masu.¹²³

Bul. Proč to děláš?

Nos. Nechci odněkud pochytit cizí výraz, abych si jím pokazil vytříbenou Ciceronovu mluvu. Proto jsem raději všechny ostatní knihy odstranil z dohledu. Zavřel jsem je do skříně, abych z nerozvážnosti neudělal nějakou hloupost. Místo v mé knihovně je vyhrazeno pouze Ciceronovi.

Bul. Jak jsem nedbalý! V takové úctě jsem ho nikdy neměl!

Nos. Mám pověšené Ciceronovy portréty nejenom na domácím oltáři¹²⁴ a v pracovně, ale i na všech dveřích. Navíc u sebe nosím kamej s jeho podobiznou.¹²⁵ Tak na něj mohu neustále myslet a ve spánku se mi zjevuje pouze on, jiné sny nemívám.

Bul. Není divu.

Hyp. Já ho mám v kalendáři mezi apoštoly.

Bul. Nic překvapivého. Vždyť ho dřív lidé nazývali bohem řečnického umění.

Nos. Pořád dokola a bez přestání čtu jeho spisy, takže už je umím skoro všechny nazpaměť.

Bul. To je panečku píle!

Nos. Teď se ho chystám napodobovat.

Bul. Na to máš vyhrazeno kolik času?

Nos. Stejně jako na čtení.

Bul. Není to málo? Máš před sebou náročný úkol. Já bych považoval za velké štěstí, kdybych se tím krásným titulem mohl pyšnit aspoň v sedmdesáti!

Nos. Zadrž, tohle není zdaleka všechno. V celém díle toho božského muže bys nenašel jediné slovíčko, které bych podle abecedy nezařadil do slovníku.¹²⁶

Bul. To musí být obrovský svazek.

Nos. Dva silní nosiči s výstrojí by ho na zádech neunesli.

Bul. Neuvěřitelné! I když v Paříži jsem viděl knihy, které by unesl jen slon.

¹²² Longolioví příznivci toto místo považovali za jeden z hlavních důkazů, že postava Nosopona představuje karikaturu Christofora Longolia, který prý pět let nečetl nic jiného než Cicerona.

¹²³ Podrobnosti o mnišské dietě na oficiálních stránkách řádu: <http://www.chartreux.org/en/texts/statutes-bookh-1.php#c7> (31. 7. 2016) Dále viz inkunábuli řádových regulí *Statuta ordinis Cartusiensis a domino Guigone priore Cartusiae edita*, cap. XXXIII, Amerbach, Basel, 1510.

¹²⁴ Zde Nosoponus použil neciceronské slovo *lararium*, které je doloženo až od 3. stol. po Kr.

¹²⁵ Pravděpodobně odkaz na epikurejce, kteří prý měli obrázky svých mistrů na pohárech i drahokamech. Cf. Cic. *Fin.* 5, 3.

¹²⁶ Cf. pozn. 79.

Nos. Druhý svazek je ještě větší. Do něj jsem podle abecedy seřadil slovní obraty charakteristické pro Ciceronův jazyk.

Bul. Jak se teď stydím za svou dřívější lenost.

Nos. K tomu přistupuje třetí svazek.

Bul. Cože? Ty máš ještě třetí?

Nos. Je to nezbytné. Obsahuje totiž všechna metrická schémata, kterými Cicero začíná či zakončuje kratší i delší větné úseky a periody.¹²⁷ Je v něm uvedeno, jaký používá rytmus uprostřed vět a jak si podle druhu věty vybírá kadence. Zkrátka nic mi nesmí uniknout.

Bul. Jak je možné, že jen první svazek je větší než celé Ciceronovo dílo?

Nos. Poslouchej a pochopíš. Myslíš si snad, že se spokojím s vypsáním jednotlivých slov?

Bul. Ano, myslel jsem si to. Copak můžeš udělat ještě něco jiného?

Nos. Samozřejmě. Tohle bylo úplné nic.¹²⁸

Bul. Co prosím?

Nos. Vůbec to nechápeš. Podívej, stejné slovo může být uvedeno v různých významech. Například sloveso *referre*: ve spojení *referre gratiam* (oplatit vděk) má u Cicerona jiný význam než ve větě *Liberi parentes et forma corporis et moribus referunt* (Děti připomínají své rodiče podobou i chováním.). Podobně něco jiného sděluje, když říká *Refero me ad intermissa studia* (Vracím se k přerušnému studiu), a něco jiného *Si quid erit quod mea referat scire* (Objeví-li se něco, na čem mi záleží, abych to věděl.) nebo *non ignota referam* (Oznámím věc dobře známou.). Dále *orare Lentulum*, prosit Lentula, má jiný význam než *orare causam*, hájit u soudu. Nebo sloveso *contendere* může mít několik různých významů: *zápasit, důtklivě žádat, o něco usilovat* nebo *dát něco k sobě a porovnávat*.

Hyp. Propána, tohle, co tu líčíš, je hotový thesaurus.¹²⁹

Bul. Už začínám chápat tvoji píli a své nicnedělání.

Nos. Jednotlivá slova pochopitelně nezapisuji vytrženě z kontextu, ale uvádím i okolní výrazy. Přitom mi nestačí uvést slovo jednou nebo dvakrát, jak je zvykem, ale zaznamenávám si každý výskyt, i když jde pouze o jiný gramatický tvar. U každého výrazu uvádím číslo stránky, foliaci¹³⁰ a číslo řádku. K tomu přidávám značku, která mi říká, zda se

¹²⁷ Perioda je obvykle složité souvětí, jehož jednotlivé části musí vytvářet estetický, logický a rytmický celek.

¹²⁸ *hoc plusquam nihil est* – to je víc než nic. Přeloženo podobným českým ekvivalentem.

¹²⁹ λεξικὸς ἐλέγχος – dosl. „slovníky k prověřování slov“. Nahrazeno názvem vycházejícím z latiny pro nejobsáhlejší druh slovníků.

¹³⁰ *latus paginae* – foliace (fol.) je způsob označení stran ve starých rukopisech a tiscích, která nemají očíslované stránky. Označují se strany listů. Levá strana listu v otevřeném dokumentu se označuje *verso*, zkr. v., pravá *recto*, zkr. r. Tyto zkratky jsou doplněny číslem listu, např. fol. 2r, fol. 5v apod.

slovo nachází na začátku, uprostřed nebo na konci řádku. Jak vidíš, jedno heslo tak obsáhne několik stran.

Bul. Bože na nebi,¹³¹ s touhle pečlivostí už všechno hravě zvládneš.¹³²

Nos. Počkej, Bulefore, to je teprve začátek.¹³³

Bul. Copak je možné ještě něco přidat?

Nos. Co ti pomůže, že znáš slovo, když tápeš v gramatických tvarech, odvozeninách a složeninách?

Bul. Moc ti teď nerozumím.

Nos. Vysvětlím. Těžko najdeš běžnější slova než *amo*, *lego* a *scribo*.¹³⁴

Bul. Bezpochyby.

Nos. Nebo než *amor*, *lectio* a *scriptor*.

Bul. Nemožné.

Nos. Zapamatuj si tohle. Týká se to mě i každého, kdo usiluje o úctyhodný titul „ciceronián“. I když tato slova jsou velmi rozšířená, je nezbytně nutné postupovat s úzkostlivou pečlivostí a nikdy je nepoužívat bez předchozího nahlédnutí do slovníku. Nebo snad věříš gramatikům, kteří časují slovesa ve všech způsobech, osobách, rodech a časech, skloňují podstatná jména, zájmena a participia ve všech pádech i číslech, třebaže je nám zakázáno užívat tvaru, který Cicero nepoužil?

Bul. Vysvětlí to prosím jasněji.

Nos. Uvedu příklady na slovesech *amare*, *legere* a *scribere*.¹³⁵ Tvary přítomného singuláru *amo*, *amas*, *amat* jsem u Cicerona objevil, ale plurály *amamus* a *amatis* asi nenajdu. V imperfektu nalézám první osobu singuláru *amabam*, ne však druhou osobu plurálu *amabatis*. Dále nezkrácený tvar plusquamperfekta *amaveras* nacházím, ale na zkrácenou podobu *amaras* jsem nenarazil. Naopak zkrácený tvar perfekta *amasti* se u Cicerona vyskytuje, s nezkráceným *amavisti* jsem se nesešel. Tvary plusquamperfekta singuláru všech tří osob v singuláru *legeram*, *legeras*, *legerat* bys našel, avšak druhou osobu plurálu téhož času *legeratis* u Cicerona neuvidíš. První osobu singuláru plusquamperfekta

¹³¹ *deum immortalem* – bože nesmrtelný. Nahrazeno běžným zvoláním.

¹³² *Quid tanta non efficiat cura?* – řeč. otázka nahrazena myšlenou odpovědí.

¹³³ *Nihil est quod hactenus audisti.* – To, co jsi doposud slyšel, nic není. Nahrazeno pro danou situaci obvyklým obratem.

¹³⁴ *Amo* (miluji), *lego* (čtu), *scribo* (píšu) jsou obvyklé učebnicové vzory. Již *Aelius Donatus*, gramatik ze 4. st. po Kr., jehož gramatika se ve středověku hojně používala, uvádí *legere* jako slovesné paradigma. Toto sloveso zůstalo jako učebnicový vzor až dodnes.

¹³⁵ Infinitivy *legere* a *scribere* doplněny pro zvýšení logičnosti textu, protože Nosoponus níže uvádí příklady od všech tří sloves. Dále do překladu doplněny gramatické vysvětlivky k jednotlivým tvarům, která se v lat. textu neobjevují.

scripseram Cicero použil, ale druhá osoba plurálu *scripseratis* se u něj nevyskytuje. Stejným způsobem si představ časování všech sloves. Teď posuď skloňování podstatného jména *amor*: v singuláru nominativ *amor*, genitiv *amoris*, dativ *amori* i akusativ *amore* se u Cicerona vyskytuje, vokativ singuláru *amor!*, akusativ plurálu *amores*, genitiv plurálu *amorum*, vokativ *amores!*, dativ a ablativ *amoribus* nikoliv. Dále podstatné jméno *lectio*: nominativ *lectio*, genitiv *lectionis*, dativ *lectioni* a akusativ *lectionem* singuláru jsem objevil, ale nenalezl jsem žádný tvar plurálu.¹³⁶ Dále s akusativem singuláru *scriptorem* a akusativem plurálu *scriptores* jsem se setkal, nominativ singuláru *scriptor* ani genitiv plurálu *scriptorum* jsem nikde neviděl. Asi by se vám smáli, kdybyste se odvážili vyslovit tvary plurálu, které se v latině nevyskytují, jako například *stultitias* a *stultitiarum*, *vigilantias* a *vigilantiarum*, *speciebus* a *specierum*, *fructuum*, *ornatuum*, *cultuum*, *vultuum*, *ambitibus* a *ambituum*¹³⁷ a bezpočet dalších podobných slov. Těchto pár příkladů už ti myslím stačí pro představu, jak pracovat i se všemi dalšími slovy.

Hyp. *Titěrná práce.*¹³⁸

Bul. *Z ní sláva však nekyne malá!*

Nos. *Když komu* - abych dokončil Vergiliovo dvojverší - *zhoubná vyhoví božstva a Apollo vyslyší prosby*. Teď si ale poslechni, jak pracuji s gramatickými tvary. Nevadí mi první osoba singuláru indikativu přítomného aktiva *lego*, čtu. Nikdy bych si ale netroufnul vytvořit stejný tvar v pasivu *legor*, jsem čten. Základní stupeň adjektiva *nasutus*,¹³⁹ nosatý, ti řeknu, ale komparativ nosatější a superlativ nejnosatější bys ze mě nedostal. Připouštím tvary jako *ornatus*, vyzdobený, a *laudatus*, chválený, a to i v superlativu *ornatissimus*, nejvyzdobenější, a *laudatissimus*, nejchválenější. Oproti tomu komparativy vyzdobenější *ornatior* a chválenější *laudatior*, bych se vytvořit zdráhal. Musel bych je nejprve někde u Cicerona objevit. Avšak pozor, ani existence substantiv jako například *scriptor*, pisář, nebo *lectio*, četba, mě neopravňuje k tomu, abych vymýšlel zdobněliny *scriptorculus*,¹⁴⁰ písáříček, a *lectiuncula*, četbička.¹⁴¹

Bul. Začínám před sebou vidět nekonečný a neprostupný prales slov...

¹³⁶ V lat. textu jsou všechny vyskloňované tvary uvedeny, v překladu je pouze obecné shrnutí.

¹³⁷ Většinou se jedná o jména abstrakt: *stultitia* – hloupost, *vigilantia* – bdělost, *species* – krása, *fructus* – plod, *ornatus* – výzdoba, *cultus* – pěstování, *vultus* – výraz tváře, *ambitus* – oběh, oklika.

¹³⁸ Verg. *Georg.* 4, 6–7: Lat. *In tenui labor. At tenuis non gloria // si quem numina sinunt auditque vocatus Apollo*. Verše jsou ze začátku IV. knihy, která obsahuje výklad o včelařství. Smysl dvojverší: látka básně je sice úzce zaměřena (včelařství), ale s boží přízní se může básník proslavit i s tímto tématem. Začátek (titěrná práce) upraven podle kontextu dialogu.

¹³⁹ Nosoponův příklad není správný, adjektivum *nasutus* není u Cicerona doloženo.

¹⁴⁰ Zdobnělina *scriptorculus* je vymyšlená. Erasmus rád vytvářel latinské zdobněliny. Příklady cf. Dorey, 1970, s. 125–126.

¹⁴¹ *Lectiuncula* doložena v Ciceronově dopise (*ad Fam.* 7, 1, 1).

Nos. Teď přejdu ke složeninám. Nejprve slovesa *amare*: *adamare* a *redamare* řeknu, *deamare* nikoliv. Dále složeniny slovesa *specere*: *perspicere* ti vyslovím, avšak *dispicere*¹⁴² neřeknu. A nakonec sloveso *scribere*: složeniny *describere*, *subscribere*, *rescribere*, *inscribere* použiji, ale k *transscribere* se nepřihlásím, ledaže bych na takový tvar někde u Cicerona narazil.

Bul. Ať tě ty příklady úplně nevyčerpají, Nosopone. Věc je nám už nad křišťál¹⁴³ jasnější.

Nos. Svazek, který toto všechno obsahuje, je ze všech nejmenší.

Bul. Přitom je to náklad pro velblouda.

Hyp. A pořádný!

Bul. Pověz nám, jak to děláš, že se v té hromadě všelijakých slov neztratíš?

Nos. Především: nespolehám se na gramatiky ani na jiné jakkoliv osvědčené autory. Nespolehám se ani na gramatické poučky, pravidla, analogie, kterými se většina lidí nechává ošálit. Do svého thesauru si u každého slova nejprve zaznamenávám všechny vyskloňované, nebo vyčasované tvary v singuláru, potom všechny další odvozeniny a nakonec všechny složeniny. Ke slověům vyskytujícím se u Cicerona připisuji červenou čárku, k ostatním černou. Tato metoda mi zaručuje, že se nikdy nemůžu zmylit.

Bul. Co když se slovo objevuje u Terentia¹⁴⁴ nebo u jiného podobně uznávaného autora? I u něj uděláš černou čárku?

Nos. Nepřipouštím žádnou výjimku. V celém díle stačí objevit jedno jediné slůvko, které nejde dohledat u Cicerona, a dotyčný nebude uznán za ciceroniána. Já když u někoho objevím jen jediný výraz, který nenesé Ciceronovu značku, stává se pro mě jeho styl bezcenný jako padělaná mince. Cicero, král řečníků, je totiž jediný, komu bohové dali privilegium razit měnu jazyka Římanů.¹⁴⁵

Bul. Tak přísný zákon by neschválil ani Drakón.¹⁴⁶ Ty kvůli jednomu slovíčku, které není zcela v souladu s Ciceronovou slovní zásobou, klidně zavrhneš celou knihu, ačkoliv jinak napsanou elegantním a bohatým jazykem?

Hyp. A přesto je to spravedlivé. Nevíš snad, že i kvůli jedné falešné minci se často zabavují velké majetky? Nebo že jedna malinkatá piha ti zohyzdí dívku, třebaš ve všech ostatních směrech nádhernou?

¹⁴² Složeniny *dispicere* i *transscribere* se u Cicerona vyskytují.

¹⁴³ *rem non aliter quam in speculo videmus* – vidíme věci jinak než v zrcadle. O věcech které jsou zcela zřejmé. Překládám obvyklým českým ekvivalentem „nad křišťál jasnější“.

¹⁴⁴ Buleforus uvádí schválně za příklad Terentia, jehož uhlazená a čistá latina byla chválena, a proto byl často čten ve školách. Terentius patří mezi Erasmovy oblíbené autory.

¹⁴⁵ Ražba mincí je symbolem svrchovanosti. Podle Nosopona tedy Cicero jako nejvyšší autorita určuje, jak má vypadat latinský jazyk.

¹⁴⁶ Drakón, athénský zákonodárce ze 7. st. př. Kr. Přísnost jeho zákonů se stala příslovečná.

Bul. Máš pravdu.

Nos. Pokud jste si tedy na základě toho, co jsem vám doposud řekl, vytvořili celkovou představu a už tušíte, jak ohromný je tento index, jen pomyslete, o kolik větší je seznam obrátů, trop, figur, aforismů, výroků,¹⁴⁷ bonmotů a dalších řečnických ozdob. K tomuto přidejte třetí svazek, soupis všech rytmičkových útvarů a meter, jimiž začínají, pokračují i končí jednotlivé textové úseky. V celém Ciceronově díle byste nenašli jediné místo, které bych metricky nerozebral.

Bul. Na přenesení takového obřího svazku potřebuješ nejmíň slona.

Hyp. Mluvíš o nákladu, který bys neutáhl ani párem volů.¹⁴⁸

Nos. A přece jsem neřekl nic, co by nebyla pravda.

Bul. Vidím, že jsi posledních sedm let nevyužil vůbec špatně. Když ses tedy takto vybavil rozmanitými lexikony, musíš nám jako přátelům a zasvěcencům téhož mystéria ještě vysvětlit, jak ty své slovníky používáš, když chceš něco říct nebo napsat.

Nos. Dobře. Nechci, abyste nabyli dojmu, že vám něco tajím. Pravdu mají ti,¹⁴⁹ kdo tvrdí, že psaní je nejlepší učitel slovního projevu, a proto začnu odtud. Moje první zásada zní: začni psát jen za hluboké noci, když zavládne hrobový klid a naprosté ticho. Slovy Vergilia:

*když znavená těla po kraji omamný
zahalí spánek a bouře na hladině mořské i lesy
ztichnou, když nebeským středem hvězdy se sunou:
každé když umlkne pole i dobytek s barevným ptactvem.*¹⁵⁰

Zkrátka když nastane takové ticho, že kdyby žil Pythagoras, slyšel by jasně znít hudbu nebeských sfér.¹⁵¹ V ten čas se bohové i bohyně s chutí pouští do hovorů s lidmi čisté mysli.

Hyp. To je přesně ta doba, kdy se my obyčejní smrtelníci bojíme, že narazíme na strašidlo.

Nos. Nám dali Músy takovou sílu, že si ze zlověstných strašidel ani zlých duchů nic neděláme.¹⁵²

¹⁴⁷ V orig. *epiphonema*. Jedná se o řečnický prostředek obvykle s mravoučným obsahem uzavírající expresivně (např. zvoláním) a výstižně předchozí vyprávění. Pro příklad cf. Quint. *Inst.* 8, 5, 11. Překládám vágněji „výrok“.

¹⁴⁸ *Adagia* I, 7, 74. Náklad, který je nad lidské či zvířecí síly. Substituce řeckého českým úslovím.

¹⁴⁹ Cic. *de Orat.* 1, 150; Quint. *Inst.* 10, 3, 1.

¹⁵⁰ Verg. *Aen.* 4, 522—5. Pasáž je vybrána z místa, kde se Dídó chystá vykonat rituál na hranici navršené z předmětů spojených s Aeneem. Vergilius proti sobě staví všudypřítomný noční klid a šílenou vášeň, která běsní v nitru kartaginské královny.

¹⁵¹ Pythagoras ze Samu (6. st. př. Kr.) se zabýval čísly a číselnými poměry, které aplikoval v hudbě. Tóny jsou podle něj tvořeny určitými číselnými poměry podle zkrácení, nebo prodloužení vibrující části struny. Universum je uspořádáno v harmonický celek podle určitých číselných poměrů. Pohyb nebeských těles tvoří neslyšitelnou hudbu sfér, která je výsledkem poměru vzdáleností oběžných drah.

¹⁵² Hor. *Carm.* 2, 16, 39—40: *malignum vulgus* má u Horatia význam lůza. Zde pozměněn význam podle kontextu.

Bul. Někdy noci bývají natolik tiché, že severák a jižní vítr si pohrávají s ruinami staveb i smutnými vraky lodí.

Nos. Ano. Já si ovšem vybírám pouze nejkliďnější noci. Ovidius myslím neřekl jen tak pro nic za nic, že *sídlo v nás má Bůh, jenž nadchne-li nás, zahoříme.*¹⁵³ A právě během tohoto nejhlubšího ticha z duše sálá její božská část.

Bul. Víím, že slavní mužové, takový klid vyhledávali, když chtěli pracovat na svém nesmrtelném díle.

Nos. Má pracovna se nachází v zadní části domu nejdále od ulice.¹⁵⁴ Stěny mám zesílené, dveře i okno zdvojené. Všechny škvíry jsem pečlivě ucpal smůlou a sádrrou, takže přes den tam nepronikne téměř žádný svit ani hluk. Občas zaslechnu jen skutečně silný rámus, jaký vydávají hádající se ženské nebo kováři při práci.¹⁵⁵

Bul. Hučení lidských hlasů a rámus z dílen brání řádnému soustředění.

Nos. Z toho důvodu si ani nepřeji, aby někdo spal ve vedlejších místnostech. Chrápání a mluvení by rušilo klid určený k přemýšlení. Někdo totiž mluví ze spaní a jiný zase chrápe tak hlasitě, že je slyšet na sto honů.

Hyp. Když se v noci chystám psát, ruší mě často šramocení myší.¹⁵⁶

Nos. V mém domě bys nenašel ani mouchu.

Bul. Máš to moudře zařízené, Nosopone, a jsi šťastný, když dokážeš vytěsnit z hlavy dotírající starosti. My si je s sebou v noci odnášíme i do svého tuskula.¹⁵⁷ K čemu nám pak je všudypřítomný klid?¹⁵⁸

Nos. Máš pravdu, Bulefore. Víím, že ostatní lidi tento duševní neklid často vyrušuje víc než hučení měchů a dunění kladiv v sousedství.

Bul. Chceš říct, že ty se nikdy nenecháváš strhnout láskou, nenávisí, závistí, nadějí, strachem nebo žárlivostí?¹⁵⁹

Nos. Budu stručný. Zapamatuj si toto, Bulefore: kdo podlehne lásce, žárlivosti, ctižádosti, hamiznosti a jiným vznětům, nemá naději, že dosáhne pocty, o niž my usilujeme. Naše posvátná věc vyžaduje srdce nejen čisté a bezvadné, ale i nezatížené jakýmikoliv emocemi.

¹⁵³ Ov. *Fast.* 6, 5. (Překl. podle F. Škody, *Fasti*, 1901, Praha)

¹⁵⁴ Nosoponus se mohl inspirovat antickými vzory. Plinius mladší říká (*Epist.* 2, 7, 21—24), že má ve své vile zvukotěsnou místnost, kam zavřenými okny nepronikne hluk moře ani křik obyvatel domu. Quintilianus (*Inst.* 10, 3, 22—28) radí, aby pracovna (*secessus*) byla, pokud možno, uzavřená bez výhledu na přírodní krásy a daleko od hluku, aby člověk nebyl ničím rušen.

¹⁵⁵ Cf. Sen. *Ep.* 56, 4.

¹⁵⁶ *sorices* – rejsci. Nahrávají myši, obvyklejším domácím zvířetem.

¹⁵⁷ *abditum* – tuskulum. Překládám výrazem, který se hodí pro ciceroniána. Synonymum útočiště odvozeno od města *Tusculum*, kde měl Cicero venkovskou vilu.

¹⁵⁸ Cf. Sen. *Ep.* 56, 5.

¹⁵⁹ Cf. Quint. *Inst.* 12, 1, 4sq.

Takové, jaké je potřeba pro pěstování oněch tajemných nauk, magie, astrologie a takzvané alchymie. Navíc tyto malicherné pocity snadno ustupují před tak závažným a náročným posláním. A pokud se nějaké náhodou objeví, snažím se je před započítím posvátného díla rozehnat. Během dlouholetého studia jsem se už naučil sebekázní. Ostatně to je také hlavní důvod, proč jsem se rozhodl pro život starého mládence, ač si dobře uvědomuji posvátnost manželského svazku. Těžko se totiž člověk vyhne spoustě starostí, které s sebou přináší péče o manželku, děti a příbuzné.

Bul. Jsi rozumný, Nosopone. Kdybych se já v noci věnoval Ciceronovi tak, jak to tu líčíš, moje žena by vyrazila dveře, roztrhala slovníky a spálila mi papíry, na kterých si piluji svůj ciceronský sloh. Navíc - a to je představa ještě děsivější - opatřila by si náhradníka a zatímco já bych se věnoval Ciceronovi, on by se místo mě věnoval ženě. A jak by to dopadlo? Zatímco já bych se snažil připodobnit Ciceronovi, ona by porodila někoho Buleforovi zcela nepodobného.

Nos. Znáám lidi, kterým se to přihodilo. Jejich neštěstí je mi výstrahou, abych se tomu zavčas vyhnul.¹⁶⁰ A ze stejného důvodu nechci zastávat žádný veřejný ani církevní úřad. I to je zdroj starostí.

Bul. Ostatní ale vynakládají nemalé úsilí, aby nějaký úřad získali.

Nos. Budiž jim přáno. Já chci být ciceronián a jako ciceronián chci být uznáván. To je pro mě víc než konzulát nebo moc papežského stolce.¹⁶¹

Hyp. Opravdovou lásku můžeš cítit jen k jedné ženě...

Nos. Další věc: pokud se k něčemu chystám, vynechám v podvečer jídlo a na oběd si dám jen něco lehkého. Nechci, aby se nějaké hrubší zrnko přimíchalo do jemnoučké látky duše, nebo aby výpar z žaludku *stáhl k zemi svou tíhou částičku božského ducha*, jak říká Horatius.¹⁶²

Bul. Podobný duševní stav prožíval jistě Hésiodos, když s ním rozmlouvaly Músy.¹⁶³

Hyp. Ale co další Horatiova slova: *Nezačal Ennius starý opěvat válečné činy, dokud se nenapil vína.*¹⁶⁴

¹⁶⁰ *Adag.* II, 3, 39.

¹⁶¹ Italský humanista Lazaro Bonamico (1479 – 1552) prý prohlašoval, že chce být raději ciceronián než papež.

¹⁶² Hor. *Sat.* 2, 2, 79. Druhá satira je souborem rad prostého venkovana, jak bychom měli žít. Na tomto místě doporučuje střídmost v jídle, abychom přejídáním nezatěžovali božskou duši. Horatiův venkovan asi naráží na platonské i pythagorejské učení o podílu lidské duše na božské podstatě.

¹⁶³ Komické přirovnání horečnaté práce ciceroniána k básnickému vytržení, které prožíval Hésiodos, řecký básník 7. st. př. Kr., když s ním rozmlouvaly Músy. (*Theog.* 22—32 a *Erg.* 658—659)

¹⁶⁴ Horatius v *Epist.* 1, 19, 7 podává na příkladu básníka Quinta Ennia (239—169 př. Kr.) důkaz, že alkohol podporuje skládání umělecky hodnotných a nesmrtelných básní. Ennius zavedl do latinské poesie hexametr. Je autorem historického eposu *Annales*, z něhož se dochovaly zlomky.

Nos. Proto taky skládal verše, které čpěly vínem.

Bul. Já přidám Iuvenalovo: *Nejprve nají se Flaccus, až pak pěje Bakchovo „hejsa“*.¹⁶⁵ Ovšem nás nezajímá, co dělá básník ve vytržení. Ciceroniánství vyžaduje střídmé a střízlivé chování.

Hyp. Já když hladovím, přestává mi to myslet.

Nos. Nemusíš vyloženě hladovět. Já jím deset vysušených bobulí, kterým se říká korintky.¹⁶⁶ Nejedná se o jídlo ani o pití a přesto je to obojí.

Bul. Rozumím. Korintky pozvolna uvolňují vlhkost a napomáhají myšlení i paměti.

Nos. K nim přidám tři zrnka koriandru zalitého rozpuštěným cukrem.

Bul. Ty jsi mazaný. Tímto zabráníš výparům z těch deseti bobulí, aby stoupaly nahoru k sídlu duše.

Nos. Další pravidlo: k práci nevyužívám každou noc.

Bul. Opravdu? Vyloučil jsi už noci, kdy vane jižní nebo severní vítr. Asi tě od práce za zimních nocí odrazuje chlad.

Nos. Toto nepohodlí snadno zažene pořádný oheň.

Hyp. Ale při práci tě ruší kouř a praskání dřeva.

Nos. Používám dřevo, které nevydává kouř.¹⁶⁷

Bul. A jaké noci si tedy vybíráš?

Nos. Nocí, kdy se dá úspěšně pracovat, je dosti málo. Proto si vybírám jen ty, které předpovídají tvůrčí zdar.

Bul. Jak to prosím tě poznáš?

Nos. Podle hvězd.

Bul. Cicero tě zaměstnává víc než dost.¹⁶⁸ Kde jsi vzal čas, aby ses naučil ještě astrologii?

Nos. Od jednoho velmi zkušeného astrologa jsem si koupil horoskop a tím se řídím.

Hyp. Říká se, že hodně lidí se nechalo takovými horoskopy oklamat, protože došlo k omylům ve výpočtu.

Nos. Před koupí jsem si ho prohlédl a ověřil.

¹⁶⁵ Iuv. *Sat.* 7, 62. Tématem sedmé satiry je patronství. Citovaný úryvek náleží do pasáže, v níž si Iuvenalis stěžuje, že chudý básník, i když je nadaný, nemůže vytvořit hodnotné umělecké dílo, protože jeho hlavní starostí je shánět prostředky k obživě. Důkazem toho je Horatius, který se mohl pustit do opěvování Bakcha teprve tehdy, když měl zajištěné živobytí.

¹⁶⁶ Korintka (v lat. *uva Corinthiaca*) je malá sladká bezjaderná rozinka pěstovaná v okolí Korintu. Korintky se připravují sušením bobulí některých cukernatých vinných odrůd.

¹⁶⁷ Cicero sice vkládal do svých textů řecká slova, zejména do dopisů, ale tento výraz nikdy nepoužil. Překlad „které nevydává kouř“ odpovídá lat. *acarpnus* (řec. *ἀ-κάπνος*). Erasmus měl na mysli nejspíš Martiala (13, 15) *ligna acapna*.

¹⁶⁸ *Quum te plusquam totum possideat Cicero...* – dosl. má tě v moci víc než celého. Přel. českým ekvivalentem podle smyslu.

Bul. Propána, tomuhle říkám psaní! Nedivím se, že naše tvorba jsou jen neumělé fušerské pokusy. Objasnil jsi nám všechny nutné přípravy před psaním. Co dál? Promýšlíš nejprve obsah nebo formu?

Nos. Obojí dříve i později.

Bul. Dáváš nám hádanku, ne odpověď.

Nos. Pomohu vám ji rozluštit¹⁶⁹. Přednější je obsah. O něm přemýšlím nejprve obecně a potom konkrétně.¹⁷⁰

Bul. Stále mi není jasné, jak to myslíš.

Nos. Vysvětlím na příkladu. Představte si toto: rozhodl jsem se napsat například Titiovi,¹⁷¹ že pokud nechce uškodit našemu přátelství, ať mi vrátí zapůjčené knihy, protože je z nějakého důvodu potřebuji. Pokud mi je vrátí, ať všechno, co mám, pokládá za své. Pokud to neudělá, přeruším pouto¹⁷² našeho starého přátelství a vyhlásím mu nepřátelství. Toto je, jak vidíš, obecný obsah dopisu.

Bul. Rozumím.

Nos. Potom se věnuji formě. Pročítám, pokud možno, co nejvíc Ciceronových dopisů, procházím všechny své thesaury. Z toho všeho nejprve vyberu typické ciceronské výrazy, dále tropy a ustálené obraty a nakonec rytmické útvary. Když cítím, že jsem vybaven jazykovým materiálem dostatečně, zkoumám, kam mohu dát tu či onu stylistickou ozdobu. Potom obracím pozornost zpět k obsahu a hledám význam, který by se hodil k řečnickým ozdobám, čímž se už dostávám do sféry umění.

Hyp. Stejně postupuje prvotřídní umělec při výrobě skvostného oděvu. Nejprve k němu navrhne spoustu náhrdelníků, prstenů a drahokamů a potom vymodeluje voskovou figurínu, aby podle ní mohl ozdoby patřičně upravit, nebo, a to je pravděpodobnější, podle těchto ozdob vytvoří celý model.

Bul. To je dobrý postup. Řekni nám popravdě, Nosopone. Kolik času ti zabere napsat takový dopis? Jednu noc?

Nos. Co říkáš? Jednu? To jsem asi úspěšně ulil Musám, když během zimní noci dokončím jedno dlouhé souvětí.

¹⁶⁹ *Explicabo nodum.* – dosl. rozvážu uzel. Překládám podle smyslu.

¹⁷⁰ *in genere* – obecně, *in specie* – konkrétně. Terminologie podle Aristotelova třídění věcí, kde vztah rod (*genus*) – druhu (*species*) je vztahem obecný – konkrétní.

¹⁷¹ *Titius* bylo rodové jméno používané v římském právu k označení fiktivní osoby. V češtině by mu asi odpovídalo jméno Petr, které se často uvádí v příkladech. Ponechávám latinské jméno, abych nenarušoval původně latinské prostředí dialogu.

¹⁷² *tesseram remittere* – dosl. vrátit symbol přátelství. *Tessera (hospitalis)* je předmět rozpůlený na znamení přátelského pouta, přičemž každý z přátel si nechává svoji půlku. Vrácením tohoto odznaku došlo k symbolickému ukončení přátelství.

Bul. Opravdu? Taková malichernost a tak dlouhý dopis?

Nos. Vůbec ne, naopak velmi krátký, abys věděl. Mé dopisy svou délkou nikdy nepřesáhnou šest dlouhých souvětí.

Bul. Takže na dokončení jednoho potřebuješ šest nocí?

Nos. Děláš, jako kdyby stačilo jen napsat. Desetkrát musíš přepracovat již napsané, desetkrát podle slovníku ověřit, jestli ti do textu mimoděk nepronikl neciceronský výraz.¹⁷³ Potom musíš přezkoumat správný výběr tropů a slovních obrátů a nakonec zkontrolovat metrická schémata a celkovou kompozici.

Bul. Takhle tedy vypadá *dokonalé dílo*!

Nos. Ještě nejsem u konce, drahý příteli. Text napsaný s největší možnou pečlivostí teď musím na několik dní odložit.¹⁷⁴ Po vychladnutí tvůrčího zápalu, když své dílo dokážu číst s odstupem jako cizí výtvar, přistupuji k důležité kritice. Podrobím text přísnému, nestrannému a, jak říkají latináři, rigorosnímu¹⁷⁵ soudu, při němž se z duchovního otce stává neúplatný soudce.¹⁷⁶ Přitom se často přihodí, že z původního díla po odstranění nevyhovujících míst nezůstane zůsta nic.

Bul. Takto sice napíšeš stylisticky vybroušený dopis, ale Titius mezitím dál používá knihy, které nutně potřebuješ.

Nos. Raději snesu tuto nepříjemnost, hlavně když mi z pera nevyjde něco, co nepřipomíná Cicerona. Každý máme své zásady a já dávám přednost kvalitě před kvantitou.¹⁷⁷

Bul. Vylíčil jsi nám metody, které používáš při psaní. Teď nám pověz, jak se připravuješ k ústnímu projevu.

Nos. Předně si dávám pozor, abych se s nikým nepouštěl do rozhovoru v latině, když to není nezbytné.¹⁷⁸

¹⁷³ *dictiuncula adulterina* – dosl. falešné slůvko, tj. výraz nepocházející od Cicerona. Přeloženo podle smyslu, který vychází z místa uvedeného výše, kde Nosoponus přirovnal mince ke slovům, o nichž má právo rozhodovat pouze Cicero jakožto nejvyšší latinská autorita. Jakékoliv jiné výrazy jsou pak pokládány za falešné. Implicitně je ciceronský jazyk srovnán s pokladem, který je třeba strážet.

¹⁷⁴ Cf. Quint. *Inst.* 10, 4, 2: *Nec dubium est optimum esse emendandi genus si scripta in aliquod tempus reponantur, ut ad ea post intervallum velut nova atque aliena redeamus, ne nobis scripta nostra tamquam recentes fetus blandiantur.*

¹⁷⁵ *ut Graeci vocant, ἄδεκαστος* - neúplatný, nestranný. Nahrazeno lat. výrazem *tak*, aby byla zachován přibližný význam.

¹⁷⁶ V orig. *Areopagites*, areopagita, člen athénské nejvyššího soudu areopagu, který se scházel na Áreově pahorku. Do jurisdikce areopagu spadaly mimo jiné hrdelní zločiny. Platil za symbol neúplatnosti a spravedlnosti. Cf. *Adagia* I, 9, 41.

¹⁷⁷ Cf. Plin. *Ep.* 7, 9, 15.; Quint. *Inst.* 10, 1, 59: *multa magis quam multorum lectione formanda mens et ducendus color* (Myšlení se má utvářet častým čtením, ne čtením mnoha věcí.). Překlad neodpovídá Quintilianovu znění, ale je pozměněn podle kontextu.

¹⁷⁸ *quod queam effugere* – dosl. čemu by se dalo uniknout.

Bul. Ty se vyhýbáš latinské konveršaci? Říká se,¹⁷⁹ že jedině mluvením se naučíme dobře mluvit. Pokud se učíš mluvit mlčením, pak jde nějakou novou výukovou metodu.

Nos. Mluvením se naučíš mluvit pohotově, ne ciceronsky. Kdo se chystá na koňský závod, nepustí své plnokrevníky běhat, aby byli plní sil pro ostrý běh. Nebo lovec nepustí vyšlechtěného psa z vodítka dřív, než zahlédne zvěř. Při běžné konveršaci si vystačím s francouzštinou nebo holandštinou, protože nechci znesvětit posvátný jazyk obyčejným bohapustým tlacháním. Jestliže je opravdu nezbytné hovořit latinsky, mluvím krátce a po předchozí přípravě. K tomuto účelu mám nachystáno několik frází.

Bul. Jaké?

Nos. Například abych mohl pozdravit a odpovědět na pozdrav, když náhodou potkám učeného přítele. Když chci oplatit pochvalu někomu, kdo mě pochválil, popřát k návratu z daleké cesty nebo k uzdravení z těžké nemoci, poděkovat za prokázanou službu, popřát štěstí novomanželům nebo vyjádřit soustrast vdovci,¹⁸⁰ jemuž právě zemřela žena. Takovými krátkými formulami jsem se vybavil. Všechno jsem pěkně vybral z Cicerona, vhodně poskládal a naučil se nazpaměť, aby to vypadalo, že mluvím spatra. Když není zbytí a řeč se náhodou protáhne, musím potom pilně číst, abych ze svého slohu odstranil všechnu špínu, kterou jsem ústy nabral. Je mi jasné, že během našeho rozhovoru jsem se dopustil tolika ohavných chyb a tak těžce poničil plody své usilovné práce, že budu na čtení potřebovat nejmíň měsíc, abych všechnu škodu napravil.

Bul. Co děláš, když máš čas, aby sis řeč promyslel?

Nos. Napíšu si ji výše popsaným způsobem a naučím se vše nazpaměť. Pak si ji nahlas předčítám, aby se mi dobře usadila v paměti. Díky tomu jsem schopen v případě potřeby přednést řeč, jako kdybych ji četl z listu.

Bul. A když jsi nucen improvizovat?

Nos. Nevím, co by mě k tomu mohlo donutit? Vždyť nejsem veřejně činný. A i kdybych nějaký úřad zastával, nejsem lepší než Démostenés. Toho lidé mohli pobízet sebevíc a přesto bez předchozí přípravy odmítal veřejně vystupovat.¹⁸¹ Nevím, proč bych se měl stydět za to, co lidé vychvalují u nejlepšího řeckého řečníka? Stejně tak si nic nedělám z pomluv, že moje tvorba páchne lampou.¹⁸²

Bul. Já žasnu nad tvými pravidly a obdivuji tvou vnitřní odvahu, Nosopone. Obyčejně bych ti ji záviděl, ale lidé s našimi zájmy, které navíc spojuje pevné pouto přátelství, těžko můžou

¹⁷⁹ Cf. Cic. *de Orat.* 1, 149.

¹⁸⁰ *deplorandus casus, cui periit uxor* – dosl. má se oplakat neštěstí toho, komu zemřela žena.

¹⁸¹ Plut. *Demosth.* 8, 3.

¹⁸² *ibid.* 8, 4. Tyto klepy o Démostenovy prý šířil jeho politický konkurent Pytheas.

cítit něco tak ničemného jako závist. Ostatně stanovili jsme si náročný cíl, k němuž vede cesta nejen dlouhá a náročná, ale i nebezpečná. I kdybys ses vystavoval nebezpečí jen ty sám, stejně bych si myslel, že k našemu neobyčejnému a starému přátelství patří povinnost pomoci ti upřímnou radou. Nechci, abys na sebe zbytečně bral tolik útrap a starostí, které škodí zdraví i majetku, a nechci, aby ses dál trmácel tímto směrem. Mohlo by se ti totiž přihodit obvyklá věc, že nakonec po dlouhém a usilovném hledání objevíš místo pokladu uhlí.¹⁸³ Protože jsme puzeni stejnou vášní a milujeme stejnou nymfu, vždyť i Hypologus jí podlehl, prokaž nám laskavost, přijmi naše přátelské rady a pokud bys měl něco lepšího, poděl se o to s námi.

Nos. Žádáš ode mě správnou věc, Bulefore. Ochotně a nezaujatě si tě proto poslechnu a budu-li mít k tomu co dodat, nenechám si to pro sebe.

PARS II (636, 16 až 644, 21)

Bul. Sem jsem mířil, milý Nosopone. Oba se shodneme, že Cicero byl největší řečník, který kdy žil.

Nos. Souhlasím.

Bul. A že titul „ciceronián“ si zaslouží jen ten, kdo dokáže mluvit podobně jako on.

Nos. Samozřejmě.

Bul. Že styl řeči, pokud má být přiměřený,¹⁸⁴ musí odpovídat obecenstvu i podmínkám, za nichž je řeč pronesena.¹⁸⁵

Nos. I tady se shodneme.

Bul. Myslíš, že současný stav věcí má něco společného s dobou, v níž žil a tvořil Cicero? Vždyť se podívej, kolik se toho změnilo: náboženství, vláda, úřady, státní zřízení, zákony, zvyky, zájmy a dokonce i lidský vzhled. Co vlastně není jiné?

Nos. Nikde žádnou podobnost nevidím.

Bul. Odkud se tedy bere ta drzost chtít po nás, abychom za všech okolností mluvili stejně jako Cicero? Když po tom někdo tolik touží, ať nám nejprve vrátí starý Řím, ať vrátí senát a kurii,¹⁸⁶ senátory, jezdce, lid rozdělený do tribuí a centurií, ať vrátí sbory augurů a

¹⁸³ *Adag.* I, 7, 71.

¹⁸⁴ Cf. Cic. de Orat. 3, 37: *Quinam igitur dicendi est modus melior, nam de actione post video, quam Latine, ut plane, ut ornate, ut ad id, quodcumque agetur, apte congruenterque dicamus?*

¹⁸⁵ *sermo noster personis et rebus praesentibus congruat.* - Dosl. aby našel řeč odpovídala současnému publiku a skutečnosti. Základní princip, na kterém Erasmus staví argumentaci, když tvrdí, že ciceroniánství je anachronický jev.

¹⁸⁶ Kurie byla budova na *Foru Romanu*, kde se senát často scházel.

haruspiků,¹⁸⁷ nejvyšší pontifiky,¹⁸⁸ flaminy,¹⁸⁹ vestálky,¹⁹⁰ edily,¹⁹¹ prétoři,¹⁹² tribuny lidu,¹⁹³ konsuly, diktátory, Caesary,¹⁹⁴ sněmy, zákony, rozhodnutí senátu, lidová usnesení, sochy, velké i malé triumfy, děkovné slavnosti, chrámy, svatyně, hostiny pro bohy,¹⁹⁵ posvátné rituály, bohy a bohyně, Kapitol a posvátný oheň,¹⁹⁶ ať vrátí provincie, kolonie,¹⁹⁷ municipia¹⁹⁸ a spojence Říma v době, kdy byl pánem světa. Kdo by dokázal pronést řeč přiměřeně okolnostem, když na podiu lidských životů už stojí zcela jiné kulisy? Takový řečník by Cicerona nepřipomínal ani v nejmenším. Zdá se mi, že jsme v naší diskusi dospěli k paradoxu. Ty tvrdíš, že nikdo nemůže být dobrým řečníkem, pokud nenapodobuje Cicerona. Ale věc hovoří jasně: nikdo nemůže být dobrým řečníkem, pokud se moudře nevzdálí od Ciceronova vzoru. Kamkoliv se podívám, všechno je jiné. Stojím na jiném jevišti, vidím jiné divadlo a dokonce jiný svět. Co teď? Jsem křesťan a musím pronést řeč před křesťany o křesťanství. Abych mluvil přiměřeně, představím si, že jsem Ciceronův současník a že pronáším řeč v Tarpejské pevnosti¹⁹⁹ před početným shromážděním senátorů? Vyžebraám od Cicerona několik slovíček, řečnických figur a rytmických schémat? Ne, tu řeč musím vést před různorodým shromážděním. Dostavily se slečny, paní i vdovy. Tématem je pochvala půstu a pokání, přínos modlitby, užitečnost almužny, svátost manželství, pohrdání světskými věcmi, studium biblické literatury Jak mi v tu chvíli

¹⁸⁷ Augurové a haruspikové byla kněžská kolegia, jejichž hlavním úkolem bylo podle různých znamení zjišťovat vůli bohů (věštít). Augurové nejčastěji věštili podle letu ptáků, blesků a jiných přírodních úkazů, haruspikové z vnitřností obětovaných zvířat.

¹⁸⁸ Nejvyšší pontifex (*pontifex maximus*) doživotně volený nejvyšší kněz a vrchní správce římského kultu.

¹⁸⁹ Flaminové byli starobylé kolegium římských kněží, z nichž každý měl na starosti jiné božstvo. Známí jsou flaminové zajišťující kult Jova (*f. Dialis*), Marta (*f. Martialis*) a Quirina (*f. Quirinalis*)

¹⁹⁰ Vestálky tvořily sbor šesti kněžek, jejichž povinností bylo udržovat posvátný oheň ve Vestině chrámu na Foru. Pod trestem smrti si musely uchovávat panenství. Do služby nastupovaly v šesti letech a musely odsloužit nejméně 30 let.

¹⁹¹ Edilové (*aediles*) byli římské úředníky s jednoletým funkčním obdobím. Spravovali archiv, pokladnu, starali se o zásobování a bezpečnost ve městě, pořádali hry, dohlíželi na trhy.

¹⁹² Prétoři (*praetores*) byli vysocí římské úředníky, jejichž pravomoc se týkala civilního a zčásti i trestního soudnictví.

¹⁹³ Tribuni lidu (*tribuni plebis*) byli jedni z nejmocnějších římských úředníků. Úřad vnikl jako ochrana plebejů před zvlášť patricijů. Mohli svolávat shromáždění, zakročit proti rozhodnutí kteréhokoli úředníka vyjma diktátora, měli právo veta proti rozhodnutí senátu a soudní pravomoci.

¹⁹⁴ Jméno *Caesar* se stalo obvyklou součástí jména římských císařů, proto je zde v plurálu.

¹⁹⁵ Hoštění bohů neboli *lectisternium* byl náboženský obřad, při němž se před sochy bohů ležící na podušce (*pulvinar*) předkládaly pokrmy. *Lectisternia* se pořádala o některých svátcích či v případě nějakého velkého neštěstí, aby se bohové usmířili.

¹⁹⁶ Posvátný oheň, symbolický střed státu, hořel ve Vestině chrámu na Foru. Cf. Vestálky pozn. 190.

¹⁹⁷ Kolonie (*colonia*) bylo městské sídliště založené na dobytém území a osídlené římskými občany.

¹⁹⁸ Municipium bylo italské město, které dostalo římské občanské právo a udrželo si určitou míru samosprávy.

¹⁹⁹ Spojení *Arx Tarpeia* používají Vergilius (*Aen.* 8, 562) a Propertius (4, 4, 29) jako synonymum pro *arx Capitolina*, opevněný chrámový okrsek na Kapitolu. Synonymum bylo vytvořeno podle blízké Tarpejské skály (*rupes Tarpeia*), z níž byli shazováni zločinci. Z chrámů, které na Kapitolu stály, byl nejdůležitější hlavní římský chrám zasvěcený Jovovi (*templum Iovis Optimi Maximi*), kde se mohl podobně jako v jiných chrámech scházet senát.

pomůže Ciceronovo řečnické umění, když mám mluvit o věcech jemu neznámých? Cicero nemohl pracovat se slovy, která se objevila spolu s novými věcmi až později. Nebude takový řečník mdlý, když látku „vyspraví“ kusy odstřiženými z Ciceronova oděvu?

To, co ti teď povím, neznám z doslechu, ale všechno jsem na vlastní oči viděl a na vlastní uši slyšel.²⁰⁰ Nedávno v Římě nad jiné vynikali svým řečnickým uměním dva muži, Pietro Fedra²⁰¹ a Camillo.²⁰² Camillo byl sice mladší, ale jako řečník účinnější než Fedra, ačkoliv ten na tomto poli dosáhl vrcholné slávy už dřív. Ani jeden, pokud se nepletu, nepocházel z Říma. Jednou dostal jeden z nich za úkol, aby ve sváteční den, který se řecky nazývá *paraskevé*,²⁰³ pronesl před papežem řeč o Kristově smrti. Pár dní před vystoupením mě jistí učenci pozvali, abych si tu řeč přišel poslechnout. Lákali mě se slovy „U toho nesmíš chybět. Konečně uslyšíš, jak má znít řeč Římanů z úst Římana.“ Já celý nedočkavý se dostavím na místo a stoupnu si co nejbližší řečnickému pultíku, aby mi nic nemohlo uniknout. Přejde dokonce papež Julius II. osobně, který se takových vystoupení kvůli chatrnému zdraví,²⁰⁴ jak myslím, účastní málokdy. Dále je tam sbor kardinálů, zástup biskupů a kromě množství prostého lidu jsou přítomni i skoro všichni učenci, kteří tehdy pobývali v Římě. Jméno řečníka ti neprozradím, aby to nevypadalo, že chci podkopat slávu čestného a vzdělaného muže. Řeknu jen, že byl ze stejného těsta jako ty, Nosopone, a bezpochyby byl žhavým kandidátem na ciceronského řečníka. V předmluvě a závěru, obě části byly skoro delší než celá řeč, pěl chválu na Julia II. Nazýval ho Jupiter Optimus Maximus, který ve všemocné pravici máchá trojklaným smrtícím bleskem.²⁰⁵ Stačí mu prý jen pokynout a stane se vše, co chce. Tvrdil, že všechny události předchozích několika let ve Francii, Německu, Španělsku, Portugalsku, Africe a Řecku se přihodily pouze a jen z jeho vůle. To všechno prosím prohlašoval jako Říman v Římě římským jazykem s římským přízvukem. Ovšem jak to souvisí s Juliem coby nejvyšším představitelem křesťanstva, Kristovým náměstkem a nástupcem Petra a Pavla? Co s tím mají společného kardinálové a biskupové jako následovníci apoštolů? Jaké téma může být svatější, opravdovější,

²⁰⁰ Erasmus se mohl zúčastnit tohoto vystoupení 6. dubna 1509, kdy pobýval v Římě. Viz s. 10—11 kap. 2. Řeč použita jako hlavní důkaz pro tvrzení, že římstí ciceroniáni podporují šíření pohanství.

²⁰¹ Tommaso Fedra Inghirami (1470—1516) kanovník lateránské baziliky a vatikánský knihovník nazývaný „Cicero své doby“. Erasmus se zmýlil v křestním jméně.

²⁰² Giulio Camillo Delminio (1480—1544) přísný ciceronián, řečníka a básník. Tvůrce ciceronských slovníků a fraseologií.

²⁰³ *Paraskevé* z řeckého *παρασκευή*, tj. příprava, označuje den před velikonočními svátky, odpovídá našemu Velkému pátku. Cf. Jan 19, 14.

²⁰⁴ Sarkastická poznámka. Papež Julius II. se neúčastnil, protože mnoho času strávil na vojenských taženích, aby si podrobil vzdorující italská města. Erasmus byl svědkem papežovy triumfální jízdy Bologní v r. 1506. Erasmus je pokládán za autora satiry na Julia II. *Iulius exclusus e coelis*. Cf. kap. 2 s. 11.

²⁰⁵ *inevitabile fulmen* – dosl. blesk, jemuž se nelze vyhnout. Cf. Ov. Met. 3, 301.

podivuhodnější, vznešenější a dojímavější než to, které měl zpracovat? Jaký řečník byť i průměrně nadaný by s takovou látkou nerozplakal posluchače, i kdyby měli srdce z kamene? Svou řeč si rozvrhnul takto: nejprve Kristovu smrt vylíčil jako žalostnou událost, potom provedl dokonalý obrat a popsal ji jako slavný triumf. To udělal jistě proto, že chtěl těmito kejklemi podat příklad na Ciceronovu *deinósis*,²⁰⁶ díky níž může řečník strhnout city posluchačů, kamkoliv se mu zachce.

Hyp. A povedlo se mu to?

Bul. Popravdě řečeno, mně se chtělo smát, když se ze všech sil snažil navodit ten tragický pocit rétoriky označovaný jako *pathos*.²⁰⁷ A v celém publiku jsem nespátril nikoho ani o chlup smutnějšího, ačkoliv se snažil použít všechny řečnické nástroje k tomu, aby s přehnanou strojeností vylíčil nedůstojné umučení nevinného Ježíše Krista. Na druhou stranu nikdo nepocítil ani o špetku víc radosti, když ze sebe vydal úplně všechno, jen aby nám v Kristově smrti ukázal triumf, krásu a slávu. Popisoval, jak se oba Deciové²⁰⁸ a Quintus Curtius²⁰⁹ obětovali podsvětním bohům pro záchranu státu. Jak si Kekrops,²¹⁰ Menoikos,²¹¹ Ifigenie²¹² a několik dalších cenili slávy a důstojnosti vlasti víc než vlastního života. Úpěnlivě naříkal, že stateční muži podstupovali smrtelná nebezpečí pro záchranu státu, za což prý některým odhlasovali veřejné poděkování, jiným vztyčili na foru zlatou sochu nebo schválili božské pocty. Ježíše ale nevděční Židé za jeho dobrodiní obdarovali křížem, hrozným mučením a nejsprostšími urážkami. Podle něj byl ten ušlechtilý a nevinný muž, který se tak dobře staral o svůj národ, hoden lítosti. Vůbec celé to spíš vypadalo, jako by oplakával smrt Sókratovu²¹³ nebo Fókiónovu²¹⁴. Ti také, ačkoliv nic nespáchali, byli přesto nevděčnými

²⁰⁶ *Deinósis* přehnaně emotivní přednes, který měl strhnout a přesvědčit publikum. Cf. Quint. *Inst.* 6, 2, 24; Cic. *Orat.* 97—99 a *Brut.* 279. Místrem *deinósis* byl Démosthenés. Odborný rétorický termín ponechávám nepřeložen.

²⁰⁷ *Pathos* souhrnné označení citů, které má vzbuzovat tragédie (strach, zlost, lítost, závist, nenávisť). Cf. Quint. *Inst.* 6, 2, 7 a 20sq. Odborný řečnický termín nechávám nepřeložen.

²⁰⁸ Publius Decius Mus a jeho stejnojmenný syn se zasvětili podsvětním bohům. Nechali se zabít mezi nepřáteli, aby zajistili Římanům vítězství v bitvě během první latinské války (340—338 př. Kr.).

²⁰⁹ Marcus Curtius se v r. 362 př. Kr. vrhnul i s koněm do průrvy, která se po zemětřesení objevila na Foru. Poté, co se obětoval, puklina sama zmizela. Místo, kde Curtia zem pohltila, se nazývá *Lacus Curtius*. Erasmus uvádí nesprávně praenomen Quintus.

²¹⁰ Kekrops je Erasmův omyl. Správně tu má být Kodros. Během dórské invaze v 11. st. př. Kr. Athéňané dostali věštbu, že nepřátelé nebudou poraženi, dokud bude jejich vládce na živu, a tak se athénský král Kodros nechal nepřáteli zabít, aby město před Dóry uchránil.

²¹¹ Menoikos, syn thébského krále Kreonta, se obětoval během války Sedmi proti Thébám.

²¹² Ifigenie byla dcera mykénského krále Agamemnóna, která se dobrovolně obětovala Artemidě, aby bohyně dovolila řeckému loďstvu odplout do Tróje.

²¹³ Sókratés byl odsouzen Athéňany k vypití bolehlavu v r. 399 př. Kr. Platón zpracoval Sókratovu obranu v dialogu *Obrana Sókrata* a Sókratův předsmrtný rozhovor v dialogu *Faidón*.

²¹⁴ Fókión (4. st. př. Kr.) byl athénský politik a velitel nespravedlivě odsouzený v r. 318 př. Kr. k trestu smrti za velezradu.

spoluobčany přinuceni vypít číši bolehlavu. Nebo jako by popisoval osud Epameinóndův,²¹⁵ který vykonal skvělé skutky a musel se za to hájit u hrdelního soudu. Nebo jako by předváděl úděl Scipionův,²¹⁶ který musel odejít do vyhnanství poté, co státu přinesl tolik užitku, nebo konec Aristeidův,²¹⁷ kterého Athéňané střeplinovým soudem poslali do vyhnanství, protože mu záviděli a neunesli, že si za svou neobyčejnou bezúhonnost vysloužil od lidu přezdívku „spravedlivý“. Řekni mi, mohl snad říct něco mdlejšího a méně vhodného? A přesto se ze všech sil snažil napodobit Cicerona. Kde je zmínka o tajemném Božím plánu vykoupit lidstvo z područí d'ábla skrze smrt jediného syna? Kde jsou vysvětlena tajemství, co znamená „zemřít s Kristem“, ²¹⁸ „být s ním pohřben“ a „být s ním vzkříšen“?²¹⁹ Bědoval nad Kristovou neviností, líčil židovskou nevděčnost. Nikde jsem ale neslyšel náрек nad naší zkažeností a nevděčností. Kristus nás vykoupil, vykonal pro nás tolik dobrého, s nevídanou laskavostí nás přivedl k obrovské blaženosti. A co děláme na oplátku my? Vedeme ho na kříž tím, že se dobrovolně vydáváme na pospas d'áblu, že jsme otroky hamižnosti, přepychu, požitků, ctižádosti, že lpíme na tomto světě víc, než kdy lpěli pohané, kterým ještě Bůh neodhalil nebeské učení.

V jiné části řeči si mi pro změnu chtělo plakat, ačkoliv zapojil veškerý svůj um, abychom jásali radostí. Musel jsem totiž poslouchat, jak Kristův triumf na kříži přirovnává k triumfálním jízdám Scipiona, Aemilia Paula²²⁰ a Iulia Caesara,²²¹ jak srovnává jeho úděl s osudy římských císařů, kterým se dostalo pocty pobývat mezi bohy.²²² Kdyby opravdu chtěl svou řečí oslavit Krista, nevzal by si za vzor Cicerona, ale spíš apoštola Pavla. Jak ten projevuje nadšení, hrdost, sílu a slávu, když na toto téma hovoří!²²³ Jak na všechno pozemské hledí jakoby z nebeských výšin, když opěvuje slávu kříže! Má vůbec smysl, abych pokračoval? Zkrátka tak po římsku řečnil tenhle Říman, že o Kristově smrti jsem neslyšel zhola nic. A přesto podle všeho tento ctižádostivý adept ciceronské výřečnosti pronesl svou podivuhodnou řeč ciceronsky, ačkoliv neřekl skoro nic k tématu které, jak se

²¹⁵ Epameinóndás (1. pol. 4. stol. př. Kr.) zbavil rodné Théby spartské nadvlády, ale velitelskou pravomoc si ponechal déle, než dovoloval zákon. Byl za to v r. 369 př. Kr. obžalován z velezrady, ale byl osvobozen.

²¹⁶ Publius Scipio Africanus, vítěz nad Hanibalem ve druhé punské válce, musel kvůli pletichám svých oponentů, kteří ho obviňovali z braní úplatků, opustit v r. 184 př. Kr. Řím. Uchýlil se do ústraní na své venkovské sídlo do Kampánie, kde strávil zbytek života.

²¹⁷ Aristeidés (5. stol. př. Kr.) byl athénský politik a velitel. Byl stratégem v bitvě u Marathónu (490 př. Kr.). Později byl odsouzen do vyhnanství. Poté byl amnestován, povolán zpět a velel v bitvě u Salaminu (480 př. Kr.) a u Platají (479 př. Kr.). Spolu s Themistoklem organizoval athénský námořní spolek a hrál důležitou roli při posilování athénské hegemonie v 1. pol. 5. století. Mezi Řeky proslul spravedlivostí a neúplatností.

²¹⁸ Cf. Řím. 6, 8.

²¹⁹ Cf. Kol. 2, 12.

²²⁰ Lucius Aemilius Paulus slavil třídní triumf po porážce makedonského krále Persa v r. 168 př. Kr.

²²¹ Caesar slavil do té doby nevídaně okázalý triumf v roce 46 př. Kr.

²²² V orig. řecké slovo *apotheosis*. Mnozí římscí císařové byli po smrti pokládáni za bohy (*divi*) a uctíváni.

²²³ E. g. 1 Kor. 1, 1sq; Gal. 6, 14; Kol. 2, 14—15.

zdá, nechápal a nemiloval. Kromě toho nebyl schopen říct pro danou chvíli nic vhodného nebo probudit v obecnstvu emoce. Uznání si zasloužil jen proto, že *snad* mluvil jako Říman a v něčem se podobal Ciceronovi. Kdyby takovou řeč přednesl student ve škole před spolužáky, budiž. Mohli bychom ho aspoň pochválit, že ukázal své přirozené nadání a řečnické schopnosti. Ale k čemu je prosím tě taková řeč dobrá v tak významný den před takovým publikem a na takové téma?

Nos. Mluvíš o člověku, který nemá jméno?²²⁴

Bul. Jak už jsem ti řekl, jeho jméno uvádět nechci, raději si ho domysli. Účelem našeho rozhovoru totiž není špinit něčí pověst, ale upozornit na nebezpečný blud,²²⁵ kterému v dnešní době propadla spousta lidí, protože se skrývá pod maskou²²⁶ slavného jména. *Toto* je pro nás důležité, Nosopone, ne jméno muže,²²⁷ o kterém jsem ti teď vyprávěl. Jde nám taky o Ciceronovu dobrou pověst, kterého ty, jak vím, bezmezně uctíváš a spolu s tebou i vzdělanci všude na světě, a plným právem. Ale tyhle opice kazí nejenom vzdělání a výchovu mládeže, ale očerňují i pověst samotného Cicerona. Nafukují se jeho jménem, ale jsou přitom všechno možné jen ne ciceroniáni. Podívej, jak benediktini, ovšem jen podle jména a hábitu, pomlouvají svatého Benedikta, muže nad jiné zbožného, a to včetně těch, kteří si žijí spíš jako Sardanapal²²⁸ než jako Benedikt. Jak jiní pomlouvají svatého Františka, muže dobré vůle, jehož jménem se napařují, přestože svým chováním připomínají spíš farizeje než jeho. Další sami sebe nazývají augustiniány a kydají na svatého Augustina, i když od zbožnosti a učení tohoto znamenitého muže jsou na míle daleko. A všichni snad špiní i slávu samotného Krista, s nímž nemají kromě jména společného vůbec nic! Stejným způsobem hází špínu na Cicerona ti, kdo nemají na jazyku nic jiného než jeho jméno a ciceroniány, přestože jsou od ciceronské výmluvnosti dál než kdokoliv jiný. Je neuvěřitelné, s jakou povýšeností odsuzují jazyk Tomáše Akvinského,²²⁹ Scota,²³⁰ Duranda²³¹ a jim podobné se slovy, že je barbarský. Tito středověcí autoři nepokládali sami sebe za vzor

²²⁴ Erasmus se vyjádřil pregnantně pomocí řec. slova ἄνομος – ten, který nemá jméno. Počeštěná varianta „anonymní“ se do daného kontextu nehodí, a proto překládám podle významu řec. slova.

²²⁵ *errorem vitandum ostendimus* – dosl. ukazujeme omyl, které mu je třeba se vyhýbat. „Nebezpečný blud“ přel. podle smyslu.

²²⁶ Cf. Quint. *Inst.* 12, 10, 15.

²²⁷ Erasmus zde má na mysli nejspíše Tommasa Fedru (cf. pozn. 201). Erasmus se zdráhá prozradit jméno, protože si Fedru pro jeho dobré vlastnosti během pobytu v Itálii oblíbil a nechtěl ho pošpinit. Cf. Allen V, Ep. 1347, 263–264.

²²⁸ Sardanapal, asyrský král, jehož historicita je sporná. Jeho jméno se stalo symbolem luxusu a rozmařilosti.

²²⁹ Tomáš Akvinský (1225–1274), nejvýznamnější středověký scholastický theolog a filosof.

²³⁰ Duns Scotus (1266–1308) byl významný představitel pozdní scholastiky, komentoval theologická a filosofická díla a zanechal poznámky ke svým přednáškám. Jeho myšlenky měly velký vliv na theologické disputace v 15. a 16. stol.

²³¹ Guillaume Durand (cca 1230–1296) byl středověký skladatel liturgických skladeb, komentátor Bible a znalec kanonického práva.

výřečnosti a ani se nepyšnili ciceronským titulem, a přesto, pokud by došlo na lámání chleba, budou lepšími ciceroniány²³² než ti, kterým už nestačí titul „ciceronián“, ale každý z nich by byl nejráději samotný Cicero.

Nos. To je příšerné, co mi tu vyprávíš!²³³

Bul. Pravda není příšerná, příteli, příšery jsou v pohádkách.²³⁴ Nesouhlasíš snad s tvrzením, že Ciceronovi se nejvíce podobá člověk schopný přednést dokonalou řeč na jakémkoliv téma?

Nos. Souhlasím.

Bul. Ke správnému řečnickému výkonu vedou dvě cesty: důkladná znalost látky a procítěný přednes jdoucí od srdce.²³⁵

Nos. Stejná doporučení dávají Horatius²³⁶ a Quintilianus.²³⁷ Nicméně i bez jejich svědectví říkáš velkou pravdu, kterou nemá smysl vyvracet.

Bul. Jak tedy někdo může získat titul „ciceronián“, což má být synonymum dokonalého řečníka, když mluví o věcech, kterým pořádně nerozumí? O věcech, k nimž nemá citový vztah, ať rovnou neříkám, že je naprosto přehlíží a nesnáší?

Hyp. To je skoro nemožné. Vezmi si takového malíře. Může to být třeba i dobrý umělec, ale jak by dokázal zobrazit postavu člověka, kterého nikdy bedlivě nepozoroval nebo aspoň na chvíli neviděl? Těžko taky můžeš od malíře očekávat, že ti umně ztvární nějakou věc, když se mu nelíbí.

Bul. Proto se tedy musí ciceroniáni starat hlavně o to, aby pochopili tajemství křesťanské víry. Musí číst Písmo svaté se stejným zaujetím, s jakým Cicero četl filosofy, básníky, právníky, augury a historiky. Odtud načerpal znalosti a stal se z něj Cicero tak, jak ho známe. Co jsme to za ciceroniány, když cítíme odpor, opovržení nebo dokonce hrůzu při představě, že máme studovat zákony, proroky, dějiny nebo vykladače našeho náboženství?

Představ si tuto situaci. Musíš promluvit jako křesťan před křesťany o věci světské, například jak se volí úředníci, o manželství, jak uzavřít smlouvu nebo jak vést válku. Budeš v takovém případě mluvit stejně jako pohan Cicero před pohanským publikem? Nemáš snad všechny skutky v životě vykonávat podle Kristových nařízení? Těch když se tvá řeč nebude držet, nestojíš za moc ani jako řečník, ani jako člověk. Co když někdo dokáže říct pouze

²³² Humanisté včetně Erasma latinou středověkých scholastiků pohrdali. Toto Erasmovo srovnání muselo ciceroniány velice dráždit.

²³³ Cf. Ter. *Phorm.* 954.

²³⁴ Zachovávám slovní hříčku se slovem *monstrum* – obluda, příšera, zjev: **Nos.** *Monstri simile narras.* **Bul.** *Non est monstrosa veritas: qui mentitur, monstri simile dicit.*

²³⁵ *ut pectus et affectus suppeditet orationem* – aby niterní pocity podpořily řeč.

²³⁶ Cf. Hor. *Ars* 309—316: Dobrý úsudek a znalost sokratovské etiky poskytne básníkovi vhodná slova a pomůže správně vylíčit lidské charaktery.

²³⁷ O náležitých vlastnostech řečníka cf. Quint. *Inst.* 15, 2.

slova ze svého ciceronského slovníku? Jenže poměry se změnilly a přinesly s sebou spoustu nových slov. Co si počne náš ciceronián, když je nenajde ani u Cicerona, ani ve svých lexikonech? Víme, že spousta spisů se nedochovala. Pokud tedy zavrhneme všechno neciceronského, podívej se, kolika slovům se vyhneme jako barbarským, a přitom je Cicero používal. Nebo kolik slov odmítneme, i když Cicero by je klidně řekl, kdyby měl přednést řeč na podobné téma jako my. Nikde se u něj neobjevují slova Ježíš Kristus, slovo Boží, Duch svatý nebo Svatá trojice. Ani evangelium, evangelista, Mojžíš, prorok, Pentateuch, žalm, biskup, arcibiskup, jáhen, podjáhen, ani akolyta, exorcista, církev, ani vyznání, křesťanská naděje, křesťanská láska, soupodstatnost tří bytostí, hereze, Krédo, sedm svátostí církve, ani křest nebo křtitel, biřmování, ani eucharistie, svaté pomazání, pokání, svátost smíření, ani kajícnost, rozhřešení, exkomunikace, církevní pohřeb, mše a mnoho dalších důležitých pojmů v životě každého křesťana. Na takové výrazy narážíš na každém kroku, nechtěně přichází na jazyk, ať se snažíš mluvit o čemkoliv. Co teď udělá náš pravověrný ciceronián? Jak si poradí? Místo Kristův otec řekne Jupiter Optimus Maximus?²³⁸ Boží syn pro něj bude Apollón nebo Asklépios?²³⁹ Panenskou královnu nahradí Diana?²⁴⁰ Místo církve řekne „svaté shromáždění“, „svatá obec“ nebo „svatá republika“? Místo pohana bude „nepřítel státu“, místo heretika „straníka“, místo schizmatu „rozkol“, místo křesťanského vyznání „křesťanské přesvědčení“, místo exkomunikace „proskripce“, místo exkomunikovat řekne „obětovat podsvětním bohům“ nebo někdy oblíbenější „zapovědět vodu a oheň“,²⁴¹ místo apoštolové „vyslanci“ nebo „poslové“?²⁴² Římského biskupa nahradí „flamen Dialis“,²⁴³ kolegium kardinálů „sbor senátorů“, generální synodu „senát a lid křesťanského státu“,²⁴⁴ biskupy „správcové provincie“, volební sněm biskupů „komicie“,²⁴⁵ místo koncilní konstituce řekne „senátní usnesení“, místo papež „nejvyšší představitel obce“, místo Kristus, hlava církve, „nejvyšší představitel státu“, místo ďábel „sykofant“,²⁴⁶ místo prorok „jasnovidec“ nebo „věštec“, místo proroctví „božské orákulum“, místo křest „namočení“, místo mše „oběť“, místo kněz „obětník“ nebo „představený oběti“, místo jáhen „služebník“ nebo „hlasatel“, místo boží milosrdenství „božská velkorysost“, místo

²³⁸ Některé z těchto substitucí pohanskými jmény se objevují již v dopise Vergarovi z r. 1527. Cf. pozn. 65.

²³⁹ Asklépios, Apollónův syn, měl léčebnou moc a byl vzýván jako zachránce a spasitel.

²⁴⁰ Společným rysem Diany a Marie je panenství.

²⁴¹ Lat. *aqua et igni interdicere* byla právní formule, kterou se odsouzení vyhošťovali z Říma. Tento příklad substituce doložen v Bembově díle *Historia Veneta*. Cf. pozn. 41.

²⁴² Vyslanec, posel je doslovný překlad slova apoštol (z řec. ἀποστέλλειν – posílat, vysílat).

²⁴³ *Flamen Dialis* byl nejdůležitější kněz z kolegia flaminů, který pečoval o Jovův kult. Cf. pozn. 189.

²⁴⁴ *S.P.Q. reip. Christianae* – vytvořeno podle S.P.Q.R = *senatus populusque Romanus* – senát a lid římský, dvě vládní složky Římské říše.

²⁴⁵ Komicie byla římská volební shromáždění.

²⁴⁶ Z řeckého συκοφάντης „udavač, donašeč, informátor“.

rozhřešení „manumise“?²⁴⁷ Podívej, jak malý zlomek z obrovského množství slov jsem uvedl. Jak si povede náš uchazeč o ciceronský titul? Bude mlčet, nebo zažitá křesťanská pojmenování něčím nahradí?

Nos. Proč by nemohl?

Bul. Dobře, vymysleme si příklad. Máme souvětí: „Ježíš Kristus, slovo a syn věčného otce, podle proroctví přišel na svět. Stal se člověkem a dobrovolně se vydal na smrt, vykoupil svoji církev a odvrátil od nás hněv popuzeného otce. Usmířil nás s otcem, abychom byli skrze víru omilostněni, zbaveni nadvlády satana a stali se součástí církve. Jen tak setrváme v církevním společenství a až tento život skončí, dojdeme do nebeského království.“ Podívej, jak to přepíše Ciceronián: „Syn a vykladač Nejlepšího a Největšího Jova, zachránce a král, slétl z Olympu na zem, jak předpovídali věštcí, a přijal podobu člověka. Dobrovolně se pro záchranu státu obětoval podsvětním bohům a osvobodil své společenstvo (případně obec nebo stát), uhasil blesk Nejlepšího a Nejvyššího Jova, který měl být mrštěn na naše hlavy. Uvedl nás zpět do otcovy přízně, abychom jako odměnu za naše přesvědčení znovu získali nevinnost a abychom již dále neotročili sykofantovi. Jen tak budeme přijati do obce, zůstaneme součástí státu, dokud nám osud nezavelí odejít z tohoto života, a budeme mít ve společnosti bohů podíl na nejvyšší blaženosti.“²⁴⁸

Nos. Ty snad žertuješ, Bulefore.

Bul. Při naší *Peithó*,²⁴⁹ mluvím naprosto vážně! A co teprve kdyby nás okolnosti donutily odpovídat na otázky týkající se nejsložitějších dogmat? Jak srozumitelný asi bude náš jazyk, když ho „vyšperkujeme“ takovými ozdobami? Nezamlžíme tuto nejasnou látku ještě více? Kolik překážek připravíme, na kterých čtenář uvízne? Ale budiž, klidně si ještě chvíli pohrávejme s představou, že mluvíme jako Cicero. Co se stane, když téma vyžaduje uvést úryvek z Písma svatého? Nebo když se musí citovat Desatero? Připojíme odkaz „přečti zákon“? Co když je třeba vyhlásit koncilní konstituci? Uvedeme v textu poznámku „přečti usnesení senátu“? Když se má vybrat pasáž z proroků nebo z apoštolů? Bude stačit napsat „přečti svědeckou výpověď“? Tohle je totiž obvyklý Ciceronův postup.²⁵⁰ Myslíš, že tudy vede cesta k ciceronsky čistému stylu bez cizích prvků?

²⁴⁷ Manumise, lat. *manumissio*, byl právní akt, při kterém se propouštěli otroci na svobodu. Ponechal jsem právní termín, abych zachoval absurditu, jež spočívá v nahrazování křesťanského výrazu termínem římského práva.

²⁴⁸ Oba úryvky církevní i ciceroniánské latiny jsou přeloženy velmi doslovně, snad i na úkor stylistiky, aby mezi nimi vynikl co největší rozdíl.

²⁴⁹ Podle obvyklého spojení z lat. komedií *ita me di ament*. Odpovídá českému přísámbůh, na mou věru.

²⁵⁰ Vsuvky „přečti...“ se objevují v Ciceronových soudních řečech při podávání důkazů. Naznačují přerušení řečnickova projevu, aby bylo možné přečíst důkazní text. Obsah předčítaného textu nebyl součástí řeči. E. g.

Nos. Co tedy doporučuješ? Mít za vzor jazyk Tomáše Akvinského a Dunse Scota?

Bul. Pokud se lépe vyjadřuje ten, kdo mluví přiměřeněji okolnostem, pak ve výkladu o svatých věcech musíme dát přednost jemu a ne imitátorovi Cicerona. My ovšem nemáme jen scotisty nebo Ciceronovy opičky. Existuje ještě určitá střední cesta. To, že se něco nevyskytuje u Cicerona, ještě neznamená, že jde o špatnou latinu. Jak už jsem řekl, Ciceronovo dílo se nám nedochovalo celé. I kdyby se dochovalo, Cicero nezasáhl do každé oblasti. A i kdyby zasáhl, mohl popsat jen realie své doby. Zvláštnosti našich časů nezpracoval a neznal. Nakonec pokud jde o přesnost vyjadřování a uhlazenost, Varro²⁵¹ je na stejné úrovni jako Cicero a Caesar ho ještě převyšuje.²⁵² Cicero nebyl otec ani tvůrce jazyka Římanů, ale byl největší řečník a prvotřídní soudní obhájce. Ostatní literární tvorba mu šla hůře. Jako básník byl nijaký, jako překladatel z řečtiny neobratný. Můžeme jen hádat, jak by si vedl v jiných oborech.

Co kdybych měl pronést řeč o manželství, které dnes stojí na zcela jiných základech než dřív a Cicero se jím nikde nezabývá? Mám se bát, že se někomu budu zdát málo ciceronský, pokud sáhnu po výrazu nebo obratu z Aristotela,²⁵³ Xenofonta,²⁵⁴ Plútarcha,²⁵⁵ Písma svatého, Tertulliana,²⁵⁶ Jeronýma²⁵⁷ a Augustina?²⁵⁸ Nebo kdybych měl napsat zemědělskou příručku, proč bych nemohl čerpat dle libosti z Vergilia,²⁵⁹ Catona,²⁶⁰ Varrona²⁶¹ nebo Collumely?²⁶²

Pokud je každý novotvar považován za barbarský, pak nutně každé slovo bylo jednou barbarismem. Jen kolik neologismů najdeš u samotného Cicerona zejména v rétorických a

Recita senatus consultum. (Dom. 136. [suppl. Lamb.]). *Recita testimonia civitatum.* (Ver. 5, 62), *Recita edictum.* (Quinct. 8).

²⁵¹ Marcus Terentius Varro Raetinus (116—27 př. Kr.) byl římský učenec, encyklopedista a antikvář. Pro Quintilianovo hodnocení Varrona cf. *Inst.* 10, 1, 95.

²⁵² Cf. Quint. *Inst.* 10, 1, 114.

²⁵³ Aristotelés (384—322 př. Kr.) mluví o manželství v *Politikách* 2, 2sq.; 7, 16.

²⁵⁴ Xenofón (428—354 př. Kr.) athénský historik, Sókratův žák. O manželství hovoří v díle *Oikonomikos*.

²⁵⁵ Plútarchos z Chaironeie (cca 46 - 120) byl Erasmův oblíbený autor. Plútarchos je autorem mnoha děl s morální tematikou. Otázky manželství zpracoval ve spise *Rady manželské*.

²⁵⁶ Tertullianus (160—225) patří mezi významné raně křesťanské apologety. Ostře útočí na všechno, co je spojené s římskou pohanskou kulturou. Manželská tematika je obsahem spisů *Ad uxorem*, *De monogamia*, *Exhortatio ad castitatem*.

²⁵⁷ Sv. Jeroným (cca 347—420) se k manželství vyjadřuje v dopise Geruchii. (*Epist.* 123 *De monogamia*).

²⁵⁸ Sv. Augustin pojednává o manželství v dílech *De nuptiis et concupiscentia* a *De bono viduitatis*.

²⁵⁹ Vergilius složil *Georgica*, báseň o čtyřech knihách na oslavu zemědělství.

²⁶⁰ Marcus Porcius Cato Censor (234—149 př. Kr.), autor díla *De re rustica*, praktické příručky obsahující rady pro majitele hospodářství. Jedná se o nejstarší vcelku dochovaný latinský spis.

²⁶¹ Varro napsal *De re rustica*, zemědělskou příručku o třech knihách. Varronův jediný vcelku dochovaný spis.

²⁶² Lucius Iunius Moderatus Columella (4—cca 70) napsal prosaický spis o zemědělství *De re rustica* (12 knih) a báseň *De arboribus* (3 knihy).

filosofických spisech! Před ním nikdy nikdo neslyšel tvary jako *beatitas* a *beatitudo*.²⁶³ Jak asi Římanům znělo spojení *finis bonorum*,²⁶⁴ které Cicero používá ve významu nejvyšší dobro nebo zdroj největší blaženosti? Jak nám zní *visum* a *visio*, *species*, *praepositum* a *reiectum*?²⁶⁵ Jak vnímaly římské uši *occupatio*, *contentio*, *superlatio*, *complexio*, jak *traductio*, *frequentatio*, *licentia*, *gradatio*, *status*, *constitutio*, *iudicatio*, *continens*, *firmamentum*, jak *demonstrativum genus*, *inductio*, *propositum*, *aggressio*, *insinuatio*, *acclamatio*?²⁶⁶ A co spousta dalších výrazů, které Římané nikdy předtím neslyšeli a které se Cicero odvážil vytvořit nebo jim pozměnil význam do té míry, že je Římané nepoznávali? Ačkoliv šel proti době, ničeho se nebál a přeložil Římanům učení řeckých filosofů. Vymýšlel si zvláštní výrazy vysvětlující termíny řečnické teorie a díky tomu v latině zdomácněla²⁶⁷ řada cizích slov. A my si myslíme, že pácháme kdovíjaký zločin, když v nových poměrech používáme několik novotvarů? Dovolíme, aby každý obor lidské činnosti měl vlastní terminologii. Filologové si mohou říkat „supinum“ a „gerundium“, matematici *sesquialter* a *superbipartiens*.²⁶⁸ Taky zemědělci a řemeslníci mají své zvláštní výrazy. A my budeme dělat hrozný povyk,²⁶⁹ když někdo vysvětluje tajemství našeho náboženství jeho vlastním jazykem? Jelikož se křesťanská nauka šířila nejprve z Palestiny, Malé Asie a Řecka, přišlo spolu s ní i pár hebraismů a množství grécismů. Odtud pochází výrazy hosana, amen, církev,²⁷⁰ apoštol, biskup, katolík, ortodoxní, heretik, schisma, charisma,²⁷¹ dogma, křížmo, Kristus, baptista, paraklet,²⁷² evangelium, evangelizace, evangelista, proselyta,²⁷³ katechumen, exorcista, eucharistie, symbolum,²⁷⁴ anathema.²⁷⁵ Další jména později přidali první křesťané, aby mohli bez potíží vyložit vznešené věci, například *homúsie*, což my

²⁶³ Výrazy se nachází v Cic. *Nat. deor.* 1, 95. Quint. *Inst.* 8, 3, 32: „Cítí (sc. Cicero), že slova *beatitas* a *beatitudo* zní poněkud hrubě, ale používáním mohou být uhlazena.“

²⁶⁴ Cicero napsal filosofický spis *De finibus bonorum et malorum*, kde hovoří o nejvyšším dobru a zlu, které může člověka v životě potkat. Pro název spisu cf. *Fin.* 3, 26; 5, 23.

²⁶⁵ *Visum*, *visio*, *species*, *praepositum* a *reiectum* jsou Ciceronovy překlady řeckých filosofických pojmů: *visum* a *visio* – φαντασία (u stoiků představa), *species* – ιδέα (pojem), *praepositum* – προηγμένον a *reiectum* – ἀποπροηγμένον (pojmy ze stoické etiky: označuje věc, která sice není absolutně dobrá, respektive špatná, ale přesto se jí může dát přednost.).

²⁶⁶ *Occupatio...acclamatio* jsou termíny z teorie rétoriky.

²⁶⁷ V lat. *nonnullas peregrinas civitate Romana donavit* (doslova: Některým slovům udělil (sc. Cicero) římské občanství.) Příliš odvážnou metaforu v překladu neponechávám, aby nepůsobila rušivě.

²⁶⁸ *Sesquialter* (3:2) a *suberbipartiens* (5:3) ponechávám nepřeloženo jako příklad odborných výrazů z aritmetiky, které se objevují u Boethia *Arithm.* 1, 28.

²⁶⁹ *caelum terrae miscere* – dosl. promíchat nebe se zemí. Pův. o bouřlivých větrech (Verg. *Aen.* 1, 134), přen. dělat hrozný poprask, všechno převrátit vzhůru nohama. Cf. Liv. 4, 3, 6 *caelum ac terras miscere*.

²⁷⁰ Výraz *ecclesia* nahrazen českým ekvivalentem „církev“, který pochází z řec. adj. κυριακή (sc. ἐκκλησία).

²⁷¹ charisma – v kontextu křesťanské terminologie zvláštní dar Ducha. Cf. 1 Kor. 12, 8–11.

²⁷² paraklet – utěšitel v těžkých chvílích, zvl. o Duchu Svatém, z řec. παράκλητος – pomocník, ochránce.

²⁷³ proselyta – pův. o člověku, který přešel na židovskou víru, konvertita, později obecně člověk obrácený na novou víru.

²⁷⁴ symbolum – vyznání víry, Krédo.

²⁷⁵ anathema – církevní prokletí, klatba.

překládáme slovem soupodstatnost, nebo *fides*, *gratia*, *mediator* a jiná slova, která Římané neznali nebo je používali v původním významu.

Má pro nás titul „ciceronián“ takovou cenu, že raději zarytě mlčíme o věcech, o nichž se má mluvit především? Budeme se proto vyhýbat výrazům, které představují dědictví apoštolů nebo výtvar předků a jsou prověřeny staletími? Nebo budeme přemýšlet, čím bychom je podle své libovůle nahradili? Dokonce slova pro med, pepř a hořčici přijali spolu s vlastní slovní zásobou nejprve Řekové a po nich Římané. A nám se protiví několik slov, odkaz, který nám spolu s božským učením zanechali v přímé tradici Kristus, apoštolové a církevní otcové osvíceni Duchem Svatým. Raději se prohrabujeme v Ciceronovi, abychom si od něj vypůjčili pár slovíček. Řekové pro to mají známé rčení: míchat myrhový olej s čočkou.²⁷⁶

Kdyby s námi někdo vedl spor do důsledku,²⁷⁷ hned by namítal, že ciceronskými slovíčky, figurami a rytmy kazíme vznešenost křesťanského učení. S tím já ale nesouhlasím. Mám rád krásnou, uhlazenou řeč na jakékoliv téma. Ovšem mluvit ciceronsky neznamená, že já, křesťan, pronesu řeč před křesťany na křesťanské téma tak, jak mluvil o světských záležitostech pohan Cicero před pohany. Ne, já tvrdím, že my musíme mluvit stejně, jak by mluvil Cicero křesťan před křesťany, kdyby dnes žil. Byl by stejně nadaný jako tehdy, počínal by si v řeči stejně obratně, měl by stejně obsáhlé znalosti o světě našem, jako měl o světě pohanském, a miloval by křesťanské společenství se stejným západem, s jakou hrdoostí a láskou miloval město Řím a velikost římského národa. Pokud tohle někdo dokáže, prosím, ať před nás předstoupí a s klidným svědomím ho budeme titulovat „ciceronián“, jestli po tom tolik touží. Sám Cicero, kdyby dnes žil, by jistě uznal spojení Bůh Otec za stejně vkusné jako jméno Jupiter Optimus Maximus. Myslel by si, že opakováním jména Ježíše Krista si nepokazí elegantní styl o nic víc než jmény Romulus, Scipio Africanus, Quintus Curtius nebo Marcus Decius. Spojení „křesťanská církev“ by pro něj mělo stejnou krásu jako „otcové senátoři“, „Quirité“²⁷⁸ nebo „senát a lid římský“. Stejně jako my by mluvil o „víře v Krista“ a o „nevěřících“, když by měl označit ty, kteří neuznávají Krista. Říkal by s námi Duch Utěšitel i Svatá Trojice. Svá slova mohu podložit pádnými argumenty. Snaha o eleganci mu ve *Filipikách* nijak nezabránila, aby dal při předčítání senátního usnesení

²⁷⁶ ἐν τῇ φακῇ μύρον ve smyslu dělat něco nepatřičného a nevhodného. Cf. Gell. *Att.* 13, 29, 5 a *Adag.* I, 7, 23. Kvůli absenci vhodného českého ekvivalentu jsem řecké úsloví přeložil doslovně.

²⁷⁷ *summo iure contendere* – vést spor přísným a důsledným výkladem zákona.

²⁷⁸ Quirité – oficiální název pro Římany ve významu římských občanů. Původ oslovení nebyl jasný už v antice.

přednost slavnostním formulím před elegantní latinou.²⁷⁹ V díle *Topika*²⁸⁰ zase používá právníckou terminologii, ačkoliv ta má s vybraným řečnickým stylem pramálo společného. Myslíš snad, že by tenhle člověk ohrnoval nos nad výrazy pevně spjatými s naším náboženstvím?

PARS III (702, 21 až 710)

Nos. Co radíš? Cicerona zavrhnout?

Bul. Vůbec ne, jen ať ho každý student řečnictví nosí v kapse i v srdci. To, co se musí zavrhnout, je pedantství lidí, kteří s opovržením nepovažují za důstojné číst po všech stránkách učený a uhlažený spis a jediný důvod k tomu uvádí, že nevznikl jako napodobenina Cicerona. Za prvé: naše myšlení a osobní dispozice se ne vždy snaší s Ciceronovým stylem, a proto snaha o podobnost přijde vniveč. Za druhé: když nemáme dost přirozených schopností, abychom se přiblížili nenapodobitelnému řečnickému nadání, je velmi hloupé mučit se nad něčím, co se nemůže podařit. Kromě toho ciceronský jazyk není vhodný pro každou látku ani pro každé publikum. A i kdyby byl, je lepší něco nemít než pořídít příliš draze. Kdyby musel Cicero za své řečnické umění zaplatit tolik, kolik za něj platíme my, určitě by tu a tam nějakou okrasu oželel. Draho tě přijde dílo, na které vynaložíš spoustu času, zdraví nebo dokonce celý život. Dílo, kvůli kterému zanedbáš studium důležitějších oborů a zejména dílo, které vytvoříš na úkor vlastní zbožnosti.

Pokud se řečnictví učíme pro pobavení znuděného publika, proč musíme probdít tolik nocí, abychom se naučili hrát divadlo? Jestliže se mu věnujeme, abychom přesvědčili posluchače, pak věz, že účinnějším řečníkem byl Athéňan Fokión než Démosthenés a že častěji si získal sympatie obecnstva Cato Mladší než Cicero. Pokud se učíme řečnictví proto, aby naše spisy kolovaly mezi lidmi, i kdyby nám šla imitace Cicerona nakrásně sama, naším uměleckým cílem musí být rozmanitost, protože umí čtenáři vyléčit zkažený žaludek.²⁸¹ V lidském životě hraje natolik významnou roli, že není dobré brát si stále za vzor jen to nejlepší. Má naprostou pravdu latinské přísloví *varietas delectat*,²⁸² rozmanitost

²⁷⁹ E. g. Cic. *Phil.* 1, 26: *Consules populum iure rogaverunt populusque iure scivit.* (Konsulové podle práva požádali lid o schválení a lid podle práva schválil.)

²⁸⁰ E. g. Cic. *Top.* 15: *Si aedes eae corruerunt vitiumve faciunt quarum usus fructus legatus est, heres restituere non debet nec reficere, non magis quam servum restituere, si is cuius usus fructus legatus esset deperisset.*

²⁸¹ Překlad metafory *lectoris nauseanti stomacho mederetur* – odkaz na oblíbené srovnání četby textů s procesem trávení.

²⁸² Řecké spojení μεταβολή πάντων γλυκύ (Eur. *Or.* 234) nahrazeno známějším latinským ekvivalentem a doplněno českým překladem ve formě intertextové vysvětlivky.

je příjemná. Vždyť Homér a Horatius slaví u čtenářů úspěchy právě proto, že díky úžasné různorodosti myšlenek a obrazů nenechají čtenáře zívát nudou.

K tomu přidej, že sama příroda nás vytvořila takové, aby každý měl jiné vlastnosti. Nenašel bys dva lidi se stejnými schopnostmi a zájmy. Jelikož neznám choulostivější a vybíravější orgán než lidský žaludek a jelikož k dosažení vzdělání musíme strávit obsah hromady knih, řekni mi, kdo by vydržel pořád číst, kdyby všichni spisovatelé měli stejný styl a podobnou dikci? A stejné je to s jídlem. Je lepší, když obsahuje drobet něčeho méně dobrého, než když je jednotvárné. Co by sis pomyslel o hostiteli, který si pozve na večeři spoustu hostů, mezi nimiž nenajdeš dva se stejnými chutěmi,²⁸³ a předloží jim pokrmy všechny okořeněné stejným způsobem? A můžou to být třeba pochoutky připravené podle Apiciovy kuchařky!²⁸⁴ Jelikož každý má rád jiný styl, není kniha, která by si nenašla své čtenáře.

Nechci zde opakovat, že i sama příroda stojí proti těmto imitačním snahám, když stvořila řeč jako zrcadlo lidského charakteru. Mám-li toto srovnání rozvinout dál, jelikož lidské povahy jsou ještě rozmanitější než tělesné tvary nebo hlasy, uvidíme v tomto zrcadle klamný obraz, když nebude odrážet přirozený způsob myšlení. Snad právě v tom nachází čtenář největší zábavu, že může pomocí jazyka poznat náladu, povahu, pocity a nadání spisovatele stejně dobře, jako by ho znal celá léta. Různí spisovatelé vytváří rozmanitá díla, a proto čtenáře buď přitahují, nebo odpuzují podle toho, jak je komu autorův osobitý styl blízký nebo cizí. Stejně je to i s tělesným vzhledem, co se líbí jednomu, druhého pohoršuje.

Teď ti povím něco z vlastní zkušenosti. Za mlada jsem měl rád básníky všeho druhu. Ovšem poté, co jsem blíž poznal Horatia, mi ostatní přestali být po chuti, ačkoliv byli sami o sobě skvělí. Co myslíš, že za tím bylo? Nic jiného než jakási skrytá podobnost našeho myšlení, jakou ti odhalí němé stránky knih. Tuto osobitou a zvláštní příměs v řeči ciceroniánů neucítíš. Proč čestní lidé, i když nejsou od přírody příliš pohlední, odmítají s maskou na tváři ukazovat falešnou krásu patřící někomu jinému a nedovolí ani malířům, aby je vyobrazovali jinak, než ve skutečnosti vypadají? Domnívají se totiž, že je hanebné klamat okolí svým falešným vzhledem a že klamný odraz v zrcadle nebo lichotivé vyobrazení je směšná věc. Ale ještě větší hanebnost by byla, kdybych já, ačkoliv jsem Buleforos, toužil být pokládán za Nosopona nebo za kohokoliv jiného. Právem se myslím vzdělaní lidé posmívají některým darebům za to, že opovrhují vzdělanými a zkušenými

²⁸³ Cf. Hor. *Ep.* 2, 2, 61sq.

²⁸⁴ Gavius Apicius (1. st. po Kr.) byl pověstný římský labužník, pod jehož jménem se dochovala římská kuchařka *De re coquinaria*. Ve skutečnosti se však jedná o pozdější kompilaci od neznámého autora.

řečníky zasluhujícími si nehynoucí slávu a nepřímou tím odstraňují jejich díla z knihoven jenom proto, že dali přednost svému osobitému jazykovému výrazu před ciceronskou imitací. Jedná se totiž o určitý druh podvodu, když se člověk nevyjadřuje podle sebe, ale předvádí lidem hru s cizí formou. Nevím, jestli se najde hodně lidí ochotných prohodit si s někým celý svůj tělesný zevnějšek, pokud by nám Bůh něco takového povolil, a myslím, že o dost méně bude těch, kteří by byli ochotni vyměnit si s někým jiným duši a všechno své nadání. Zaprvé, protože si nikdo nepřeje být nikým jiným, než tím, kým je, a zadruhé, protože prozíravá příroda nás obdařila vyváženým souborem vlastností, takže špatně vyrovnala dobrými. Lidský duch má určitou svou podobu, která se odráží v řeči jako postava v zrcadle. Pozměnit řečí přirozenou podobu duše je tedy totéž jako vystoupit před publikum v masce.

Nos. Dej si pozor, aby ses, jak se říká, neutrhł ze řetězu.²⁸⁵ Mám dojem, že ses ve své řeči dostal do míst, kde šmahem odsoudíš veškeré napodobování a je ti úplně jedno, že výuka rétoriky má tři části, totiž teorii, imitaci a praxi.²⁸⁶ Nebo si snad myslíš, že imitátoři Cicerona si nasazují cizí masku, kdežto ti, kdo napodobují ostatní autory, si zachovávají podobu vlastní?

Bul. Mám rád imitaci, ale takovou, která přirozený výraz podporuje, ne kazí. Která jazykové vlohy rozvíjí, ne potlačuje. Uznávám imitaci toho autora, jehož styl je s naší mentalitou v souladu nebo jí přinejmenším neodporuje, jinak to bude vypadat, že bojujeme proti bohům jako spojenci Gigantů.²⁸⁷

Nakonec mám rád imitaci, při níž nelpíme na jednom vzoru, od jehož řádků se bojíme odchýlit, ale vybíráme si podle našeho nadání ze všech autorů to nejlepší. Přitom ale nesmíme do řeči přidávat ledabyly každou ozdobu, jaká se nám namane. Předloha se nám musí dostat do duše jako potrava do žaludku a odtud přejít do krve. Dílo má vypadat jako výtvar našeho genia, ne jako snůška slov porůznu vykutaných odjinud. Na čtenáře musí dýchnout prudký závan naší osobnosti, našeho myšlení, musí rozpoznat naši povahu, ne řečnické ozdoby sesbírané u Cicerona. Musí vidět dítě, živý obraz rodiče, které se zrodilo v naší hlavě podobně jako Pallas Athéna, která ve známé báji vyskočila z Diovy hlavy.²⁸⁸ Náš

²⁸⁵ Substituice latinského *ne septa tua transiliat oratio* „aby tvá řeč nepřekročila vymezené hranice“. Cf. *Adag.* I, 10, 93.

²⁸⁶ *Quint Inst.* 3, 5, 1sq: *Facultas orandi consummatur natura, arte, exercitatione, cui partem quartam adiciunt quidam imitationis, quam nos arti subicimus.* Cf. *Rhet. Her.* 1, 1, 3.

²⁸⁷ Giganti, potomci Gaie zrození z Úranovy krve, rozpoutali válku s bohy a chtěli se dostat na Olymp a svrhnout Dia. Byli však srazeni Diovy blesky. Cf. *Ov. Met.* 1, 151sq. Boj Gigantů proti bohům humanisté s oblibou používali jako příklad marné snahy odsouzené k neúspěchu.

²⁸⁸ Zeus pojal za choť Titánku Métis (Rozum), s níž počal Athénu. Zatímco byla Métis těhotná, dostal Zeus věštbu, že pokud Métis počne znovu, porodí syna, který ho svrhne z trůnu. Zeus se zalekl a těhotnou Métis

jazyk nesmí vypadat jako skládanka z úryvků²⁸⁹ nebo nějaká slovní mosaika, ale musí být živoucím obrazem nitra, proudem slov vyvěrajících z hloubi srdce.

Základem a hlavní starostí ti má být, abys důkladně poznal látku, kterou se chystáš zpracovat. Ona sama ti pak dodá bohatý jazykový materiál i skutečný a přirozený zápal. Jen tak tvá řeč bude žít, dýchat, povzbuzovat, dojímat, strhávat a odhalí čtenáři celou tvou osobnost. Netvrdím, že všechno, co vzniklo jako napodobenina, je falešné. Existuje přece péče o tělo vhodná i pro muže a posilující přirozený vzhled jako například čistý zevnějšek, ovládaná mimika obličeje a zejména dobrá péče o zdraví.²⁹⁰ Asi nic nepořídíš, pokud se budeš tvářit jako člověk, který vypadá úplně jinak než ty. Když ale budeš sledovat člověka sobě velmi podobného, a uvidíš, jak se řehťá s ústy dokořán a hyzdí si tím pěknou tvář, nebo jak se mračí, vraští čelo, ohrnuje nos, stahuje rty, drze zírání a dělá jiné nepěkné grimasy, můžeš si vzít z něj odstrašující příklad a sám nasadit výraz hezcí. Nebudeš na sebe brát podobu cizí, upravíš si jen tu svou. Nebo když uvidíš, že někomu nesluší rozčuchané nebo nesprávně dlouhé vlasy, můžeš si díky němu opravit účes vlastní. Na druhou stranu myslím, že nikoho nebudeš klamat, pokud si za vzor zvolíš obličej, na kterém je patrné, kolik krásy přidává přiměřeně veselá tvář, cudný pohled a celkový výraz upravený tak, abychom viděli dobrý charakter, ne protivnou, nadutou, lehkomyšlnou nebo neklidnou povahu. Je totiž přirozené, že i podoba duše se odráží ve výrazu tváře.²⁹¹

Jelikož krásný zevnějšek může mít mnoho podob, nepokládej hned za ošklivější to, co se zcela odlišuje od předmětu tvého obdivu. Jak už jsem řekl, stává se, že i dva naprosto různí lidé mohou být stejně dobří. Proto nevidím důvod, proč by nemohl být lepší ten, kdo se Ciceronovi velmi vzdálen, než ten, kdo ho vystihuje přesněji.²⁹²

Pojď, zapomeňme na chvíli na naši vášeň a rozhodujme pomocí rozumu, ne emocemi. Kdyby ti tvá *Peithó* dala na výběr, že místo Nosopona můžeš být Quintilianus, nebo autor *Rétoriky ad Herennium*,²⁹³ koho by sis zvolil?

Nos. Já bych si vybral Quintiliana.

spolknul. Po nějaké době ho začala bolet hlava, a tak mu ji Héfaistos rozsekl, z níž vyskočila bohyně Athéna v plné zbroji.

²⁸⁹ *cento* – skladba vytvořená z úseků klasických textů, nejčastěji z Homéra nebo Vergilia. Přeloženo podle významu, protože se jedná o dosti specifický literární pojem, který většina čtenářů nezná.

²⁹⁰ Cf. Cic. *Off.* 1, 130.

²⁹¹ Cf. Cic. *de Orat.* 3, 221; *Orat.* 60; Quint. *Inst.* 11, 3, 75sq. Cicero na obou místech nazývá tvář obrazem duše: *imago animi vultus*.

²⁹² Proto nevidím důvod...přesněji.: pravidlo, podle něhož je Nosoponus bude nucen vybírat z dvojice spisovatelů, které mu Buleforus nabízí.

²⁹³ *Rhetorica ad Herennium*, nejstarší dochovaná latinská příručka řečnické teorie o 4 knihách z 1. pol. 1. st. př. Kr., jejíž autorství bylo dlouho přisuzováno Ciceronovi. Lorenzo Valla ho zpochybnil, ale přesto někteří humanisté i nadále považovali za autora Cicerona (např. Longolius). Autor dodnes zůstává neznámý.

Bul. Vidíš, přitom ten druhý je Ciceronovi o hodně podobnější. Dále, byl bys raději Sallustius, nebo Quintus Curtius?²⁹⁴

Nos. Raději Sallustius.²⁹⁵

Bul. Ale Curtius se Ciceronovu stylu přibližuje víc. Chtěl bys být Leonardo Bruni,²⁹⁶ nebo Lorenzo Valla?²⁹⁷

Nos. Valla.

Bul. A přece je Ciceronovi podobnější Bruni. Ermolao Barbaro,²⁹⁸ nebo Cristoforo Landino?²⁹⁹

Nos. Barbaro.

Bul. Landino přitom Cicerona připomíná mnohem zřetelněji. Byl bys raději Angelo Poliziano, nebo Paolo Cortesi?³⁰⁰

Nos. Poliziano.

Bul. Je to ale Cortesi, kdo chce, abychom v něm viděli ciceroniána, ne Poliziano. Dále, chtěl bys být spíš Tertullianus, teď nechme stranou heresi, nebo Beda Ctihodný?³⁰¹

Nos. Tertullianus.

Bul. V Bedovi však najdeš víc ciceronských výrazů a spojení. Byl bys raději svatý Jeroným, nebo Lactantius?³⁰²

Nos. Jeroným.

Bul. Ale Lactantius je velká Ciceronova opice!³⁰³ Vidíš tedy, že ne vždy je lepší ten, kdo se Ciceronovi podobá víc, a naopak není hned horší ten, kdo je mu svým stylem vzdálenější.

²⁹⁴ Cf. pozn. 209.

²⁹⁵ Gaius Sallustius Crispus (84—34 př. Kr.) je autorem historických monografií o Catilinově spiknutí a o válce s numidským králem Jugurthou. Sallustius psal hutným archaizujícím stylem.

²⁹⁶ Leonardo Bruni z Arezza (1370—1444) významný humanista, historik a překladatel. Obdivovatel Cicerona. Přeložil mnoho děl z řečtiny do latiny. Mezi humanisty byla oblíbená sbírka dopisů, kterou obdivovali pro elegantní a čistou latinu.

²⁹⁷ Cf. kap. 3.1.3 na s. 16—17.

²⁹⁸ Ermolao Barbaro (cca 1453—1493), italský humanista, který se proslavil obsáhlým komentářem *Castigationes Pliniana*e k Pliniově dílu *Historia naturalis*. Psal poněkud temným stylem, jeho texty jsou plné neobvyklých slov, která převzal od Plinia.

²⁹⁹ Cristoforo Landino (1424—1504), italský humanista, slavný učitel a člen florentinské Akademie.

³⁰⁰ Cf. kap. 3.2 na s. 17—19.

³⁰¹ Beda Ctihodný (cca 673—735) byl anglosaský učenec a vykladač Bible. Jeho nejslavnějším dílem je *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*. Erasmus si ho vážil kvůli jeho biblickým komentářům.

³⁰² Caecilius Firmianus Lactantius (4. st. po Kr.) – učitel rétoriky, vychovatel Konstantína Velikého a jeden z církevních Otců. Napsal spis *Divinae institutiones*. Gianfrancesco Pico ho kvůli plynulému a jasnému jazyku nazval „křesťanský Cicero“.

³⁰³ *quantus est* [sc. Lactantius] *Ciceronis simius* – pejorativem opice Buleforus poukazuje na neúspěšný pokus o imitaci.

Koneckonců podívej se, kolik je atticistů a jaké jsou mezi nimi velké rozdíly.³⁰⁴ Podobně nám nic nebrání, abychom pokládali za ciceroniány spoustu spisovatelů, kteří si budou v řečnických kvalitách rovnocenní a zároveň si nebudou podobní. Ale jak má člověk snášet „znalce“, kteří s podivuhodnou nadutostí odmítají všechno, co nevykazuje rysy ciceronského jazyka, ačkoliv své soudy vynášejí jen povrchně podle výběru slov, figur a rytmy? Chabě se pokouší napodobit ciceronský jazyk imitátor, který začíná psát, aniž se vycvičil na četbě mnoha autorů, a který nemá znalosti z různých oborů a všeobecný přehled. A to už nechci opakovat, co jsem řekl o důležitosti přirozeného nadání a zdravého úsudku. Podívej, mně nevádí trocha pošetilé mladické domyšlivosti a toleruji povýšenost učenců, kteří ji dokážou vyvážit spoustou jiných vynikajících schopností. Ale kdo by snesl ty staré muže, jejichž jedinou životní náplní je honba za ciceronským titulem? Tihle, přestože jsou tak špatní ciceroniáni, že se občas dopouštějí gramatických chyb, vyškrtávají ze seznamu spisovatelů vzdělanější a obratnější tvůrce, než jsou oni, za to, že mají tu a tam odvalu spustit Cicerona z očí. Nechci tu uvádět jejich jména, protože si snad přejí, abych jim dal příležitost získat slávu aspoň tímto způsobem. Stačí mi zmínit Bartolomea Scalu. Ten si myslel, že Ermolao Barbaro a Angelo Poliziano nejsou žádní pořádní ciceroniáni, zatímco sám sebe za ciceroniána považoval, i když to zastírá.³⁰⁵ Pokud jde o mě, raději si poslechnu řeči Polizianovy napsané v polospánku než ty Scalovy složené s velkým úsilím a při plném vědomí.

Paolo Cortesi se sice svými ciceronskými ambicemi netají, ale jeho dopis, můj ty Bože, jak ten zaostává za ciceronskou předlohou!³⁰⁶ Víc než Polizianův, na který odpovídal. Podle mého názoru se Cortesi odchýlil od Cicerona nejvíc tím, že skoro neustále odbíhá od jádra problému. Předkládá argumenty, jakoby mu Poliziano rozmlouval, aby napodoboval Cicerona, a jakoby si přál, aby spisovatelé neměli žádný jazykový vzor. Jenže Poliziano kritizuje jenom ty spisovatele, kteří nemají znalosti klasické literatury, teoretické vzdělání ani praktické zkušenosti a jejich jediným cílem je vystihnout rysy Ciceronova jazyka. Ostatně proto je taky nazývá Ciceronovy opice.³⁰⁷ Útočí na ty, kteří po způsobu žebráků škemrají na Ciceronovi slovíčka jako kousky chleba. Odsuzuje ty, kteří jdou neustále v

³⁰⁴ Quint. *Inst.* 12, 10, 20: *Nemo igitur dubitaverit longe esse optimum genus Atticorum. In quo ut est aliquid inter ipsos commune, id est iudicium acre tersumque, ita ingeniorum plurimae formae.* Podobně cf. Cic. *Brut.* 285sq.

³⁰⁵ Cf. Scalův dopis Polizianovi v *Politiani epistolae* V, Basel, 1553, p. 58sq.

³⁰⁶ Cf. kap. 3.2.

³⁰⁷ Dellaneva, 2007, s. 2.

cizích šlépějích,³⁰⁸ protože sami od sebe nic nevytvoří, a kteří neumí nic než napodobovat, a když napodobují, omezují se jenom na slůvka. Poliziano tvrdí, že nemůže vystát lidi, kteří se chlubí titulem „ciceronián“, ačkoliv na něj mají právo nejméně ze všech, a kteří se nestydí očerňovat ostatní znamenité autory. Příteli radí, ať vytrvale čte v první řadě Cicerona, ale nejen jeho, ať čte spolu s ním i další vynikající autory. Až je všechny zpracuje, pojme a stráví,³⁰⁹ pokud se chce pustit do psaní, ať se nechová jako pedant úzkostlivě lpící na Ciceronovi jakožto jediném vzoru, od něhož má strach odhlédnout. Následkem takového školometství bude to, že vytčeného cíle nedosáhne. Takhle že vypadá pokus rozmluvit příteli imitaci Cicerona? Tohle že má být rada, aby vůbec nikoho nenapodoboval?

Představ si spisovatele, který se vzdělá a takříkajíc nasytí rozmanitou četbou, a když se chystá psát, napadají ho ty nejlepší formulace, které vyčetl u různých autorů. Napodobuje snad někoho takový spisovatel, když se otrocky nedrží žádné předlohy, ale nechává promlouvat své pocity a povahu věci, o které se chystá mluvit?

Cortesi popírá, že by se mu ciceronské opice líbily, a mluví doslova takto: „Drahý Poliziane, já se chci podobat Ciceronovi ne jako opice člověku, ale jako syn otci.“³¹⁰ Tímto ovšem opakuje to, co napsal Poliziano. Tuto myšlenku zdlohavě rozvádí a nakonec jakoby na chvíli zapomněl, co před chvílí řekl, svůj dopis uzavírá konstatováním, že bude raději Ciceronova opice než někoho jiného syn.³¹¹ Jestli slovy „někoho jiného“ myslel Sallustia, Livia, Quintiliana nebo Senecu, ukaž mi člověka, který by se raději některému z uvedených autorů nepodobal jako syn než jako opice Ciceronovi?

Cortesi dále vznáší spoustu námitek proti lidem, kteří se zahlcují různorodou četbou a nestačí přečtený text řádně strávit. Jejich řeč je prý neuhlazená, neumělá a hrubá. Budiž. Jak to ale souvisí s Polizianovým dopisem? Pokud má Cortesi stejný názor, proč odpovídá nesouhlasně? A pokud nesouhlasí, má Polizianovy názory vyvracet. Základní součástí ciceronské imitace je poznat, co je předmětem sporu, v čem se s oponentem shodneme, o jaký druh sporu se jedná a jak hovořit k věci. Cortesi sice pracně složil dlouhý dopis, víc než ciceronský, ale Poliziano už mu neodpověděl, protože nemluvil k tématu. Ve srovnání s Cortesim Poliziano, který nebyl vyhlášený ciceronián, vystihl Cicerona mnohem lépe. Ačkoliv napsal kratší dopis, přednesl chytré argumenty a použil výstižné, vybrané a uhlazené výrazy.

³⁰⁸ Již od antiky obvyklá metafora otrocké imitace. Cf. e. g. Quint. *Inst.* 10, 2, 10: *Eum vero nemo potest aequare cuius vestigiis sibi utique insistendum putat: necesse est enim semper sit posterior qui sequitur.*

³⁰⁹ Dellaneva 2007, s. 4.

³¹⁰ *ibid.* s. 8.

³¹¹ *ibid.* s. 10.

To vše jsem neřekl proto, abych Cortesiho pomlouvat. Není totiž žádná ostuda být horší spisovatel než Poliziano, protože jeho styl nelze napodobit. Chci tady jen mladým uvést příklad, jak má vypadat skutečná imitace Cicerona.

Hyp. Vodíš nás kolem problému tolika oklikami, Bulefore, že se z Hypologa brzo stanu Hyponosus.³¹² Vysvětli nám prosím stručně a jasně, co si myslíš o Ciceronovi a jeho imitaci.

Nos. Totéž si přeji i já. Tvá řeč mě dovedla už tak daleko, že jsem se skoro rozhodl uposlechnout tvé rady.

Bul. Myslím tedy, že nezbyvá nic jiného než shrnout závěry porůznu rozptýlené v naší dosavadní diskusi.

Nos. Co si myslíš o Ciceronovi?

Bul. Byl to největší mistr řečníků a jako pohan šlechtitý muž. Myslím, že kdyby poznal křesťanskou nauku, patřil by bezpochyby mezi světce, které dnes uctíváme pro jejich čestný a zbožný život. Neobyčejně vynikal v teoretických znalostech i praktických dovednostech, ale za své řečnické schopnosti vděčil zdaleka nejvíc přirozenému nadání, které si člověk nevybírání. Pokud se školáci i mladí studenti vzdělávají, aby se stali slavnými řečníky, ať ze všech latinských spisovatelů mají neustále u sebe především Cicerona. Přesto doporučuji začít nejprve básníky, protože toto musické umění se lépe hodí k mladickému věku. Ani nechci nikoho vybízet, aby se snažil napodobovat Cicerona bez znalostí řečnické teorie. Dále by žáci měli mít po ruce nějakého odborníka na uměleckou stránku jazyka. Ten ať postupuje stejně jako malíři ve školách, kteří na slavné malbě žákům předvádí, kde autor umělecké zásady dodržel a kde se proti nim prohřešil.

Potom doporučuji, aby byl Cicero při studiu hlavní a nejdůležitější vzor, avšak jedním dechem dodávám, že nemá být vzor jediný. Studenti ho nesmí jenom následovat, ale musí ho imitovat, nebo ještě lépe, musí s ním soupeřit. Člověk, který někoho následuje, kráčí v jeho stopách a je podřízen předloze. Pravdivé je tvrzení, že špatně se jde tomu, kdo stále klade nohu do cizích stop, a že pokud se člověk nepustí plaveckého kruhu, nikdy se nenaučí dobře plavat. Imitátor nechce říkat úplně totéž, ale snaží se vyjádřit obdobným způsobem. Někdy neusiluje o výraz podobný, ale chce se svému vzoru vyrovnat. Ale ten, kdo soupeří, chce svůj vzor pokud možno překonat. Nikdy totiž žádný umělec nedosáhl takové dokonalosti, abys u něj neobjevil sem tam něco, co by se dalo ještě vylepšit.

³¹² Hyponosus – v překl. „lehce nemocný“. Hypologus se již v Buleforově řeči začíná ztrácet a zmaten neví, zda se náhodou nezačíná přiklánět na stranu Nosoponu.

Dále si nepřeji, abychom se pouštěli do příliš pedantské a školometské imitace, protože toto nám brání dosáhnout kýženého výsledku. Taky si nemyslím, že bychom měli být poblázněni Ciceronem natolik, že zavrhneme všechny ostatní autory. Ne, musíme číst nejlepší autory a z každého si vybírat to nejlepší, co nabízí. Není totiž nutné nikoho napodobovat do puntíku. Samozřejmě nesmíme přehlížet ani ty, jejichž jazykový projev sice nenapomáhá rozvoji našeho stylu, ale mohou nám poskytnout spoustu vědeckého materiálu. Do této skupiny patří Aristotelés, Theofrastos³¹³ a Plinius Starší.³¹⁴

Zastávám rovněž názor, že nikdo nesmí lpět na ciceronské imitaci tak urputně, že se odchýlí od přirozeného nadání a že půjde za svým cílem bez ohledu na zdraví nebo život. Půjde-li proti své přirozenosti,³¹⁵ stejně cíle nedosáhne, a pokud ano, bude to jen za cenu velkého sebeobětování. Jsem proti tomu, abychom věnovali všechnen čas výhradně imitaci Cicerona a abychom se ustavičně honili za slávou ciceronského jazyka, takže u toho zapomeneme na svobodná umění, zejména na ta nejdůležitější.

Musíme se vyhýbat jako čert kříži³¹⁶ lidem vykřikujícím, že je zapovězeno použít slovo, které se neobjevuje v Ciceronových spisech. Poté, co lidé přestali používat latinu jako rodný jazyk, používejme podle svého uvážení a potřeby každý výraz, na který narazíme u osvědčených autorů. Pokud nám některé slovo zní kostrbatě a zastarale, protože se moc nepoužívá, ukažme ho světu a nebojme se častým a vhodným používáním tuto kostrbatost obrousit. Byla by škoda vyhýbat se výstižným výrazům, které najdeme u osvědčených autorů, když i staří spisovatelé, pokud neměli po ruce vhodný latinský ekvivalent, nebo se jim latinské slovo zdálo málo přesné, sáhli k výpůjčkám z řečtiny.

Stejně ostražitě se musíme vyhýbat i lidem, kteří vykřikují, že je třeba zahodit a nečíst každý spis, jehož slovní zásoba, jazykové obraty a rytmy neodpovídají Ciceronovi, ačkoliv se mu lze připodobnit nebo přinejmenším vyrovnat jinými kvalitami. Toto domyšlivé pedantství si držíme dál od těla a raději při čtení s vážností následujme žertovný příklad z Ovidiova vyprávění o milostných dobrodružstvích.³¹⁷ Vysoká dívka se mu prý líbila, protože se podobala polobohyni. Malou miloval pro její správnou velikost. Na mlad'ouneké

³¹³ Theofrastos (cca 371—cca 287 př. Kr.) – Aristotelův žák a jeho nástupce v posici ředitele athénské Lycea. Napsal mnoho přírodopisných děl, např. o počasí, rostlinách, ohni, vodě, vůních.

³¹⁴ Gaius Plinius Secundus (23—79 po Kr.) napsal rozsáhlý spis (37 knih) *Historia naturalis*. Jedná se o encyklopedii antických znalostí z různých přírodovědných oborů, např. z botaniky, zoologie, geologie, geografie atd.

³¹⁵ *Repugnante Minerva* dosl. proti odporu Minervy. Bohyně moudrosti a umění Minerva zde vystupuje jako dávkyně duševních schopností a nadání. Cf. Cic. *Off.* 1, 110: *Nihil decet invita Minerva, ut aiunt, id est adversante et repugnante natura.*

³¹⁶ *velut a peste cavendum* – dosl. je třeba se jim vyhýbat jako moru.

³¹⁷ *Ov. Am.* 2, 4: Ovidius v básni vyznává svou slabost pro ženy. Je puzen neustále milovat, aniž by upřednostňoval určitý typ ženy nebo dívky, protože každá ho něčím přitahuje.

dívce mu imponovala nevinnost. Ke starší byl zase přitahován zkušenostmi. V nevzdělané nacházel zalíbení kvůli prostoduchosti, kdežto u vzdělané obdivoval oduševnělost. Světlá dívka ho vábila krásnou pletí, zatímco tmavá v sobě skrývala určité tajemné kouzlo. Pokud budeme stejně otevření a vybereme si od jednotlivých autorů něco dobrého, nebudeme nikým opovrhovat, ale od každého získáme něco půvabného pro zkrášlení našeho stylu.

Dále, a to je ze všeho nejdůležitější, musíme dbát na to, aby naivní a nevzdělaná mládež nepodlehla klamu Ciceronova jména a nepřešla od ciceroniánů k pohanům. Vidíme, že tento mor dosud zcela nevymizel, ale snaží se čas od času znovu zapustit kořeny. Jednou se pod touto maskou ukrývají nové hereze, jindy židovské nebo pohanské představy. Na podobném základě začaly před mnoha lety vznikat italské sekty platoniků a peripatetiků.³¹⁸ My se však zbavme jmen plodících rozpory a místo toho lidem důrazněji vštěpujme pojmy, které v naukách, v náboženství i obecně v životě vzbuzují a posilují vzájemnou laskavost. V souladu s tím si musíme nejprve *my sami* vryt do paměti náboženská přesvědčení, jaká se sluší na pravého křesťana. Až se to povede, nic se nám nebude zdát vznešenějšího nad nebeské učení, nic lahodnějšího nad jméno Ježíše Krista a nic krásnějšího nad výrazy, kterými velké osobnosti církevních dějin vykládaly theologická tajemství. Veškeré krásy pro nás pozbude řeč, která není v souladu s osobností řečníka ani s okolnostmi projevu, a obludně se nám bude jevit řečník, který pojmenovává posvátné věci světskými výrazy a křesťanskou látku znesvěcuje pohanským žvatláním. Takový projev můžeme prominout mladým řečníkům, ale staří si jej dovolit nemohou. Kdo napodobuje Cicerona tak, že přestává být křesťanem, není ani ciceronián, protože nemluví přiměřeně, nemá hlubší pochopení pro to, co říká, a obsah řeči upřímně neprožívá. Nakonec nemluví o svém náboženství se stejnou krásou, jakou ukazoval Cicero, když měl promluvit na téma ze své doby. Proto se zabýváme vědou, proto filosofií, proto rétorikou, abychom pochopili Krista a abychom hlásali jeho slávu. *Toto* je skutečný smysl veškerého vzdělání a výřečnosti.

Kromě toho se musíme učit napodobovat na Ciceronovi všechno podstatné. To však nenajdeme ve slovní zásobě nebo ve vnější podobě, ale v obsahu, v myšlenkách, v síle ducha i úsudku. Jak pomůže synovi, že je ve tváři podobný otci, když se od něj odlišuje povahou a chováním?

A poslední věc, když se nám přihodí, že nás ti povýšení obdivovatelé Cicerona neuznají za „ciceroniány“, nesme to s klidem, protože stejný osud potkal i mnoho jiných

³¹⁸ Peripatetikové jsou stoupenci peripatetické filosofické školy, kterou v Athénách v posvátném okrsku Apollóna Lykeia založil Aristotelés. Podle přízviska boha dostala škola název *Lykeion*, v lat. podobě *Lyceum*. Název peripatetikové pochází z řec. *περίπατος* (procházka, místo k procházkám, sloupořadí, alej) podle sloupořadí u Lycea, kde se žáci Aristotelovy školy měli ve zvyku procházet a diskutovat.

vynikajících mužů, které jsme před chvílí vyjmenovali. Je hloupost snažit se dosáhnout cíle, k němuž se dostat nelze. Je znakem slabocha trápit se kvůli něčemu, co tolik skvělých spisovatelů sneslo s klidnou myslí. Je nevhodné dělat něco, co není v souladu s naší osobností. Je pošetilé mluvit nepřiměřeně okolnostem. Je šílené vykoupit nezměrnou dřinou něco, co nám sotva kdy přinese užitek.

Přibližně tak vypadá lék, jaký použil můj doktor, aby mě zbavil této nemoci. Pokud nebudete otálet a pozřete ho, věřím, že tě po něm, Nosopone, i tebe, Hypologu, tahle choroba brzo opustí.

Hyp. Já jsem z té nemoci uzdraven už pěknou chvílí.

Nos. Já skoro taky. Pociťuji už jen lehké příznaky, protože jsem s tou chorobou žil dlouho.

Bul. I ty se postupně ztratí. A kdyby náhodou ne, když bude potřeba, zavoláme zase na pomoc doktora jménem *Logos*.³¹⁹

KONEC

³¹⁹ Řec. slovo *λόγος* může znamenat rozum i slovo. Zachovávám řecký výraz, aby se při překladu nevytratil dvojsmysl. Nosoponus jako ciceronián pozbyl rozum, ale Buleforova řeč mu ho vrátila. Řeč i rozum jsou tedy účinným lékem na ciceronskou máni.

6. Závěr

Cicero byl již od antiky považován některými autory za nejlepší vzor hodný následování. V renesanci se v rámci snah o obnovu antické podoby latiny rozhořely spory mezi dvěma skupinami o způsob imitace. Na jedné straně stáli Ciceroniáni, kteří prosazovali jako jediný přípustný vzor Cicerona. Napodobovali jeho větnou strukturu, spojení, slovní zásobu a řazení myšlenek v latinské periodě. Ústupky byli ochotni dělat na slovní úrovni, takže si příležitostně půjčují výrazy či slovní spojení i od jiných autorů. Pokud ale jde o celkový výraz, žádný jiný vzor než Cicerona nepřipouštěli. Oponovali jim eklektici, kteří čerpali jazykový materiál do svých děl z rozmanitých autorů a prosazovali osobitý styl odrážející mentalitu konkrétního autora. Do těchto sporů o imitaci zasáhl i slavný holandský humanista Erasmus Rotterdamský dílem *Dialogus Ciceronianus*, jehož částečný překlad je klíčovou součástí této práce. Jelikož převod celého díla by byl neúnosně dlouhý, rozhodl jsem se přeložit tři vybrané pasáže. Při výběru jsem se řídil myšlenkovým obsahem tak, abych čtenáře poučil o důležitých Erasmových názorech na imitaci. Zároveň jsem chtěl představit obě různorodé části dialogu: živý a veselý rozhovor v první části i vážnější a myšlenkově důležitější Buleforův výklad v části druhé.

Při překladu jsem se snažil vystihnout základní vlastnosti Erasmova jazyka: přehledné řazení myšlenek a relativně jednoduchá textová výstavba bez většího množství složitých period. V českém překladu toto reflektuji kratšími souvětími, což někdy vyžadovalo zásahy do nadsyntaktické struktury. Celkově jsem usiloval o co nejpřesnější a zároveň čtivý překlad. Poznámkový aparát se věnuje především odkazům na díla antických spisovatelů, reáliím a vysvětlivkám k překladu.

Ciceronianus podobně jako jiná Erasmova díla má účel nápravný a výchovný. Představuje jeden z pokusů jak opět sjednotit rozvrácenou církev a upozornit na škody, které pravé zbožnosti způsobuje přehnaný obdiv k Ciceronovi. Erasmus v ciceronském hnutí viděl rozkladný element, který je potřeba vymýtit. Když však dialog v r. 1528 vyšel, bylo již na záchranu jednoty křesťanstva příliš pozdě. Erasmův hlas už nemohl být v rozbourané Evropě dostatečně slyšet. Reformace si úspěšně razí cestu a v německých zemích již několik let zuří náboženské nepokoje. Ciceronská kausa přestává být v těchto podmínkách důležitá.

Pokud jde o výchovný účel, Erasmus chce varovat mladé studenty, aby se nenechali strhnout k puntičkářské imitaci římského řečníka, neboť to, co je napsané neosobním a neupřímným jazykem, nebude nikdo číst, protože dílo není přesvědčivé. Při psaní musíme

hledět v prvé řadě na *užitečnost*. Erasmus v latině vidí živý jazyk, dědictví antiky, o němž je třeba pečovat, a který musí plnit svoji komunikační funkci. Sám psal spěšně (*tumultuarie*), často si po sobě výsledný text ani nepřečetl, protože chtěl dát světu co nejvíce plodů své práce. Sotva tedy mohl mít pochopení pro propracovaný jazyk ciceroniánů, kteří mnohdy svá díla zdlouhavě tříbili na úkor osvětové činnosti.

Mohé názory, které se objevují v dialogu proti ciceroniánům, Erasmus přebírá od předchůdců, zejména od Poliziana, účastníka prvního významného imitačního sporu. (e. g. otázku autenticity Ciceronových děl, transformaci přečteného materiálu ve vlastní styl aj.). Sám pak přichází s originálním argumentem historického dekora vystavěným na Ciceronově zásadě, že je třeba hovořit přiměřeně publiku a časovým/dobovým okolnostem. Jsme křesťané a žijeme v křesťanské době, takže nemůžeme mluvit jako pohan Cicero. Snaží se také dokázat, že nikdo nemůže vystihnout Cicerona v celé jeho šíři. Kompletní Cicero je jen sám v sobě. Pro důkaz svého tvrzení hodnotí styly několika desítek spisovatelů od antiky po své současníky a ukazuje, že nikdo z nich nebyl dokonalý Ciceronův imitátor.

Zcela na závěr lze dodat, že spory o imitaci Cicerona tvoří jednu z důležitých kapitol historie latinského jazyka. Po Erasmovi končí období ostrých sporů o jazykovou formu a pozornost se začne více upírat na obsah. S odstupem času můžeme říci, že zastánci Cicerona jakožto nejlepšího modelu získali nakonec navrch. Nejednalo se ovšem o propagátory přísné imitace, jakou prosazovali Bembo či Longolius. Převážila umírněná podoba ciceroniánství, kterou na přelomu 16. a 17. stol. adoptovali jezuité a implementovali do svého školského vzdělávacího systému. Cicero tedy zůstává ve školách nejlepším latinským vzorem, ale kromě něj žáci studují i další uznávané spisovatele Ciceronova nebo Augustova období. Tento vztah k Ciceronovi v následujících stoletích, který již není součástí mé práce, by jistě zasluhoval zpracovat v samostatné studii.

Bibliografie

Latinský text dialogu

ERASMUS ROTTERDAMSKÝ, D, MESNARD, P., ed., 1971. *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*. Amsterdam: North-Holland Publishing, Tom. I, vol. 2. ISBN 0-7204-6152-9.

Překlady dialogu

GAMBARO, A., 1965. *Il Ciceroniano o dello stile migliore*. Brescia: La scuola editrice. ISBN 8-835-03867-7.

LEVI, A. H. T., 1986. *Collected works of Erasmus*. Toronto: Toronto University Press, vol. 28. ISBN 0-802-05602-4.

PAYR, T., 1995. *Ausgewählte Schriften*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Band 8. ISBN 3-534-12747-1.

SCOTT, I., 1910. *The imitation of Cicero*. New York: Teacher's College, Columbia University.

Slovníky a encyklopedie

CANCIK, H., SCHNEIDER, H., eds., 2011. *Brill's New Pauly*. Brill on-line.

Encyklopedie antiky. 1973. Praha: Academia.

PRAŽÁK, J. K., SEDLÁČEK, Josef, NOVOTNÝ, František, 1935. *Latinsko-český slovník*. Praha: Česká grafická unie, a.s.

ROBERTS, J., ed., 2005. *The Oxford dictionary of the classical world*. New York: Oxford University Press. ISBN 0-192-80145-7.

GLARE, P. G.W. et al., 1968. *Oxford Latin dictionary*. Oxford: Oxford University Press.

FORCELLINI, E. et al., 1940. *Lexicon totius Latinitatis*. Patavii: Typ. seminarii.

Propedeutika překladu

KRIJTOVÁ, O., HAVLÍKOVÁ, V., 2013. *Pozvání k překladatelské praxi*. Praha: Apostrof. ISBN 978-80-87561-28-7.

KUFNEROVÁ, Z. et al., 1994. *Překládání a čeština*. Jinočany: H&H. ISBN 80-85787-14-8.

LEVÝ, J., 2012. *Umění překladu*. Praha: Apostrof. ISBN 978-80-87561-15-7.

PECHAR, J., 1986. *Otázky literárního překladu*. Praha: Československý spisovatel.

Studie k imitaci

D'AMICO, J. F., 1984. The Progress of Renaissance Latin Prose: The Case of Apuleianism. In: *Renaissance Quarterly*, 37 (3), 351—392.

DELLANEVA, Joann, ed., 2007. *Ciceronian controversies*. Cambridge: Harvard University Press. ISBN 97-806-7402-520-2.

- GOTOFF, H. C., 1980. Cicero vs. Ciceronianism in the Ciceronianus. In: *Illinois Classical Studies*, 5, 163-173.
- GOTOFF, H. C., 1982. Stylistic criticism in Erasmus' Ciceronianus. In: *Illinois Classical Studies*, 7 (2), 359—370.
- GOUWENS, K., 2010. Erasmus, „Apes of Cicer“, and Conceptual Blending. In: *Journal of the History of Ideas*, 71 (4), 523—545. ISSN 1086-3222.
- HENDERSON, J. ., 2006. Language, Race and Church Reform: Erasmus' De recta pronuntiatione and Ciceronianus. In: *Renaissance and Reformation*, 30 (2), 3-42. ISSN 0034-429X.
- LENIENT, Ch., 1855. *De Ciceroniano bello apud recentiores*. Paris: Joubert.
- MONFASANI, J., 1997. Erasmus, the Roman Academy and Ciceronianism: Battista Casali's Invective. In: *Erasmus Studies*, 17 (1), 19—54. ISSN 0276-2854.
- PIGMAN, George W., 1979. Imitation and the Renaissance sense of the past: the reception of Erasmus' Ciceronianus. In: *Journal of Medieval and Renaissance Studies*, 9, 155—177.
- PIGMAN, G. W., 1980. Versions of Imitation in the Renaissance. In: *Renaissance Quarterly*, 33 (1) 1—32.
- SABBADINI, Remigio, 1885. *Storia del ciceronianismo*. Torino: Ermanno Loescher.
- TUNBERG, T. O., 1997. Ciceronian Latin: Longolius and others. In: *Humanistica Lovaniensia*, 46, 13—61. ISSN 0774-2908.

Další literatura

- ALLEN, P. S., 1906-1947. *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*. Oxford: Clarendon Press.
- AUGUSTIJN, C., 1991. *Erasmus: his life, works, and influence*. Toronto: Toronto University Press. ISBN 0-8020-5864-7.
- CONTE, G. B., 2003. *Dějiny římské literatury*. Praha: KLP.
- DOREY, T. A., ed., 1970. *Erasmus*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- FLACCUS, Q. H., 1972. *Vavřín a réva*. Praha: Odeon.
- HUIZINGA, Johan, 2014. *Erasmus*. Praha: OIKOYMENH. ISBN 978-80-7298-435-0.
- KRAUS, Jiří, 1998. *Rétorika v evropské kultuře*. Praha: Academia. ISBN 80-200-0659-1.
- MARO, P. V., 1970, *Aeneis*. Praha: Svoboda.
- QUINTILIANUS, M. F., 1985. *Základy rétoriky*. Praha: Odeon.
- SVATOŠ, M., SVATOŠ, M., 1985. *Živá tvář Erasma Rotterdamského*. Praha: Vyšehrad.
- ZWEIG, S., 1997. *Triumf a tragika Erasma Rotterdamského*. Praha: Odeon.

Elektronické zdroje

ABC - slovník českých synonym. 2008—2016 [on-line]. Dostupné on-line: <http://www.slovník-synonym.cz/>. (5. 8. 2016)

Bibliotheca Teubneriana Latina, 2004, K. G. Saur. Dostupné on-line: <http://litterae.phil.muni.cz/> (5. 8. 2016)

Databáze heslářů. 2008—2016 [on-line]. Ústav pro jazyk český. Dostupné on-line: <http://lexiko.ujc.cas.cz/heslare/> (5. 8. 2016)

Synonymus.cz – on-line slovník českých synonym. 2011—2016 [on-line]. Dostupné on-line: <http://synonymus.cz/> (5. 8. 2016)

Thesaurus linguae Latinae, 2004, K. G. Saur. Dostupné on-line: <http://litterae.phil.muni.cz/> (5. 8. 2016)